

I N D E K S

Z A

I N K L U Z I J U

Tony Booth i Mel Ainscow

Prilagođeno za predškolske ustanove
Tony Booth i Denise Kingston

produkcija za CSIE
Mark Vaughan

Izdavač: CSIE - Centar za izučavanje inkluzivnog obrazovanja
Podrška inkluziji, izazov isključivanju

SADRŽAJ:

I deo

Inkluzivni pristup razvoju vaše predškolske ustanove

Dobrodošli u Indeks za inkluziju

Ključni pojmovi: razvijanje jezika za inkluziju

Okvir za planiranje: dimenzije i oblasti

Materijal za procenu: pokazatelji i pitanja

Proces korišćenja Indeksa

Indeks u upotrebi

Kakvim rezultatima mogu da se nadaju?

II deo

Proces korišćenja Indeksa

Pregled

Faza 1. Početak rada s Indeksom

Faza 2. Procena postojećeg stanja u predškolskoj ustanovi

Faza 3. Pravljenje inkluzivnog plana

Faza 4. Podrška razvoju

Faza 5. Praćenje i procena rada s Indeksom

III deo

Pokazatelji i pitanja

Lista pokazatelja

Pokazatelji sa pitanjima

IV deo

Zaključak i upitnici

V deo

Dodatna literatura

I deo

Inkluzivni pristup razvoju vaše predškolske ustanove

Dobrodošli u Indeks za inkluziju (za predškolske ustanove)

Indeks za inkluziju (za predškolske ustanove) je sredstvo podrške inkluzivnom razvoju predškolskih ustanova u koje spadaju: jaslice, grupe za igru, centri za roditelje i decu, dnevni centri, kućni vrtići, klubovi i igraonice. To je sveobuhvatni dokument koji svakome može pomoći da utvrdi koji su naredni koraci u razvoju predškolske ustanove u kojoj radi, da pronađe svoj način na koji će dalje povećati učešće u igri i učenju dece u ovakvim ustanovama. Ovi materijali su osmišljeni tako da se oslanjaju na znanje i iskustavo osoblja upredškolskim ustanovama i da preispitaju i podrže razvoj svake predškolske ustanove, bez obzira na mišljenje o tome koliko je ona trenutno „inkluzivna“.

U Indeksu, inkluzija je pre pristup obrazovanju i brizi o deci u skladu sa inkluzivnim vrednostima nego briga o posebnoj grupi dece i mlađih ljudi. Inkluzija se najčešće povezuje sa učenicima ometenim u razvoju ili onima koji imaju „posebne obrazovne potrebe“. Međutim, u Indeksu, inkluzija se odnosi na povećanje učešća sve dece kao i odraslih u aktivnostima i učenju. Jasno nam da su neka dece osjetljivija od druge na pritiske koji vode isključivanju i smatramo da predškolske ustanove moraju biti takve da odgovore na različitost dece i mlađih ljudi u svojim zajednicama.

Indeks nudi podsticajan i koristan proces samoprocene i razvoja, koji počiva na mišljenju predškolskog osoblja, dece, roditelja/staratelja, kao i drugih članova lokalne zajednice kao i rukovodećih struktura ili ljudi odgovornih za savetovanje onih koji rade u predškolskim ustanovama. Ovaj pristup podrške unapređenju predškolskih ustanova koji pruža Indeks nudi alternativu pristupu koji se zasniva na nadzoru, nadmetanju i strahu od neuspela. On uključuje detaljno proučavanje načina na koje se mogu smanjiti prepreke za igru, učenje i učešće svakog deteta. To je praktični dokument, koji pokazuje šta inkluzija znači za sve vidove predškolskih ustanova i za svaki segment unutar njih.

Indeks nije dodatak brojnim aktivnostima koje postoje u predškolskim ustanovama, već način da se one sprovode u skladu sa inkluzivnim vrednostima. On promoviše razvoj igre, učenja i učešća podstičući najbolje moguće korišćenje resursa, smanjujući prepreke u samoj predškolskoj ustanovi i gradeći kulturu saradnje. On podržava aktivno uključivanje dece u njihovo učenje i igru, oslanjajući se na njihovo iskustvo i znanje koje nose od kuće. Razvijajući kulturu predškolske ustanove i pomažući da svrha aktivnosti bude jasna, Indeks može znatno da pomogne trajnim poboljšanjima u predškolskim ustanovama.

O Indeksu

Indeks za inkluziju (za predškolske ustanove) je prilagođena verzija teksta koji napravljen za škole. Osnovna struktura, većina sadržaja, i Proces korišćenja Indeksa isti su u obe verzije. Budući da svaka ustanova prilagođava materijal svojim ciljevima i svrhama, mnoge predškolske ustanove su odlično radile i sa verzijom Indeksa za školu. Međutim, u ovoj verziji smo materijal za predškolske ustanove prilagodili na više načina. Dodali smo neke pokazatelje, a neke smo izbacili. Izmenili smo neke termine. Na primer, koristimo uopšteniji termin „predškolske ustanove“ umesto „škole“, govorimo „deci“ ili „deci i mlađim ljudima“ a ne o „učenicima“. Povremena upotreba termina „mladi ljudi“ treba da podseti da ovaj materijal može da se koristi za organizaciju igre ili vannastavno klupsko druženje za stariju decu. Oni koji su zaduženi i odgovorni za predškolske ustanove u inicijativnim grupama, upravi, obrazovnim odborima i telima ovde se nazivaju „rukovodeća tela“. Koristimo termin „predškolsko osoblje“ umesto „školsko osoblje“ da bismo pokrili različite ljude, uključujući i volontere, koji rade u tim predškolskim ustanovama.

Osim toga, posebnu pažnju smo posvetili aktivnostima za igru i dodali smo materijal posebno za brigu o bebama. Izbacili smo one delove materijala koji se odnose samo na praksi u srednjim školama.

Za izradu ove verzije oslanjali smo se na rad sa mnogim školama i lokalnim vlastima koje su znatno doprinele pravljenju verzije Indeksa za osnovne i srednje škole. Ova verzija se takođe oslanja na obimno iskustvo Odbora za razvoj brige o detetu Istočnog Saseksa, stečenog u radu sa velikim brojem predškolskih ustanova uz korišćenje nacrta ove verzije Indeksa.

Verziju Indeksa za škole napisali smo kao odgovor na brojna pitanja koja su nas brinula. Osećali smo da akcenat koji se u obrazovanju stavlja na rezultate testova iz engleskog, matematike i prirodnih nauka, ponekad ide na uštrb truda da se izgrade zajednice i okruženje koje će pružiti pomoć i podršku deci i nastavnom osoblju u okviru samih škola. Rivalstvo i nadmetanje između škola mogli bi da podriju trud i napor koji škole ulažu u jačanje odnosa sa lokalnim zajednicama. Takođe nas je brinulo da bi usredsređivanje na uzani opseg rezultata obrazovanja moglo da odvuče pažnju sa uslova u kojima se odvija nastava i učenje. Građenje zajednica sa zajedničkim vrednostima i posvećivanje pažnje uslovima za nastavu i učenje važno je za stvaranje dugoročnog održivog napretka u predškolskim ustanovama isto kao i u školama. Osim toga, akcenat na igri kao važnom faktoru za razvoj, u ovoj verziji Indeksa, trebalo bi da obezbedi protivtežu sve većem prisustvu ocenjivanja i korišćenju ciljeva za veoma malu decu. To takođe treba da podseti na činjenicu da je igra važna za razvoj u svakom dobu. To znači da igru treba ceniti zbog nje same, a ne kao nešto što se može kontrolisati i meriti. Mi tvrdimo da obrazovanje za decu treba da odgovori na njihove potrebe, da bude fleksibilno i da izbegne stvaranje predrasuda i smanjivanje očekivanja što može da proizade iz preteranog usredsređivanja na procenu u ranom dobu.

Sadržaj Indeksa

Indeks čine četiri elementa:

Ključni pojmovi

- da se podrži razmišljanje o inkluzivnom razvoju

Okvir za planiranje: dimenzije i oblasti (tabela 5)

- da se uobliči pristup evaluaciji i razvoju

Materijal za procenu: pokazatelji i pitanja (III deo)

- da omoguće detaljan pregled i procenu svih aspekata predškolske ustanove i da pomognu da se odrede i sprovedu prioriteti za uvođenje promene

Inkluzivni proces

- da obezbedi da postupci procene, planiranja promena i sprovođenja planova u praksi sami po sebi budu inkluzivni

Ključni pojmovi: razvijanje jezika za inkluziju

Ključni pojmovi Indeksa su „inkluzija“, „prepreke za igru, učenje i učešće“, „resursi za podršku igri, učenju i učešću“ i „podrška različitostima“. Ovi pojmovi obezbeđuju jezik za razgovor o inkluzivnom razvoju.

Inkluzija

Svako ima svoje lično mišljenje o jednoj složenoj ideji kao što je inkluzija. Materijali iz Indeksa pružaju progresivno detaljniji i praktičniji uvid u tu ideju. Mnogi su zaključili da im je pojam inkluzije postao jasniji pošto su imali prilike da pregledaju ovaj materijal. Naveli smo listu ideja koje čine viđenje inkluzije u

okviru Indeksa, u tabeli 1. Ova lista počinje definicijom u jednoj rečenici, ali tako jednostavna rečenica o tako složenoj ideji kao što je inkluzija može da obuhvati samo neke njene aspekte i sadrži reči koje i same za sebe traže definiciju.

Inkluzija u predškolskim ustanovama jednako se odnosi na učešće predškolskog osoblja koliko i na uključivanje dece i mlađih ljudi. Učešće podrazumeva učenje, igranje i rad u saradnji sa drugima. To znači da odlučujemo i biramo što ćemo raditi i to saopštavamo drugima. Bliže rečeno, to znači biti priznat, prihvaćen i uvažen zbog ono što jesi.

Stvaranje inkluzije obuhvata smanjenje svih oblika isključivanja. Zbog načina na koji ga tretira zakon, obično se o isključivanju misli kao o „disciplinskom isključivanju“, što je privremeno ili stalno odstranjivanje deteta iz predškolske ustanove zbog problema sa njegovim/njenim ponašanjem. Ali u Indeksu se isključivanje tretira u širem smislu. Ono se odnosi na sve one privremene ili dugotrajnije pritiske koji staju na put potpunom učešću. Ti pritisci mogu biti rezultat poteškoća u komunikaciji među decom, među predškolskim osobljem u predškolskoj ustanovi ili onima koji rade u zdravstvenim, socijalnim i obrazovnim službama, među decom i predškolskim osobljem ili u porodicama, ili rezultat aktivnosti koje ne obuhvataju dečija interesovanja, kao i rezultat osećanja da vas ne uvažavaju. Inkluzija znači smanjenje *svih* prepreka za igru, učenje i učešće za *svu* decu. Disciplinsko isključivanje je obično rezultat dugog procesa i njemu može prethoditi čitav niz pritisaka koji vode isključivanju.

Inkluzija uvek podrazumeva razmišljanje o uverenjima i vrednostima koje unosimo u svoj rad i postupke uopšte, a onda povezivanje onoga što radimo sa inkluzivnim vrednostima. Te vrednosti znače jednakost ili pošten odnos, važnost učešća, izgradnja zajednica i pravo na kvalitetne usluge u svom okruženju, saosećanje, poštovanje različitosti i briga za stvaranje održive budućnost za našu decu i mlađe ljudе. Povezivanje naših postupaka sa našim vrednostima mogao bi biti najpraktičniji korak koji možemo napraviti ka unapređenju naše predškolske ustanove.

Inkluzija počinje od priznavanja različitosti među decom i mlađim ljudima, ali uključuje stvaranje zajedničkih iskustava. Pravljenje inkluzivnog okruženja poštuje i uvažava te različitosti. To može da zaheva duboke promene u onome što se dešava u aktivnostima i odnosima u predškolskoj ustanovi i u odnosima sa roditeljima/starateljima. To znači da, poštujući razlike, izbegavamo da pravimo hijerarhije zasnovane na tim razlikama. Na primer, razlike u stepenu fizičkog razvoja i intelektualne sposobnosti mogu nesvesno da se upotrebe da se neko dete uvažava više od druge i da se time na roditelje/staratelje prenese uznemirenje.

Tabela 1. Inkluzija u obrazovanju

Inkluzija u obrazovanju obuhvata:

- Povećanje učešća dece i mlađih ljudi u kulturi, aktivnostima i zajednicama lokalnih predškolskih ustanova i smanjenje njihovog isključivanja iz istih
- Promena kulture, politike i prakse u predškolskim ustanovama kako bi mogle da odgovore na različitostimi učenika u lokalnoj zajednici
- Aktivna primena inkluzivnih vrednosti
- Jednako uvažavanje sve dece, mlađih ljudi, roditelja/staratelja i predškolskog osoblja

- Gledanje na razlike među učenicima kao na resurse za podršku igri i učenju, a ne kao na probleme koji moraju da se rešavaju
- Priznavanje prava dece na kvalitetno obrazovanje i brigu o detetu u lokalnoj zajednici
- Poboljšanja kako za predškolsko osoblje tako i za decu
- Smanjivanje prepreka za igru, učenje i učešće za svu decu, ne samo za one ometene u razvoju ili one kategorizovane kao „deca sa posebnim obrazovnim potrebama“
- Učenje na pokušajima da se prevaziđu prepreke za decu čija je igra, učenje i/ili učešće predmet brige, kako bi se napravile promene za dobrobit dece na jednom širem planu
- Naglašavanje razvoja zajednice i vrednosti kao i postignuća
- Negovanje odnosa uzajamne podrške između predškolskih ustanova i svih zajednica
- Prihvatanje da je inkluzija u predškolskim ustanovama jedan vid uključivanja u društvo

Da bismo radili na inkluziji bilo kojeg deteta, treba da imamo u vidu čitavu njegovu ličnost. To može da se zapostavi ako se inkluzija usredsredi samo na jedan aspekt deteta, kao na primer neku smetnju, ili neophodnost da dete uči engleski kao dopunski jezik. Pritisci koji vode isključivanju koje trpe deca ometena u razvoju ne moraju da imaju bilo kakve veze sa njihovom ometenošću. Pritisci mogu da budu povezani sa poteškoćama kod kuće ili zato što aktivnosti ne obuhvataju njegova interesovanja. Deca koja uče engleski kao dopunski jezik mogu se osećati kao da su izmeštena iz svoje kulture ili su možda nedavno doživela neku traumu. Ponekad ta deca imaju više zajedničkog, čak i kada je to u pitanju, sa onom decom u školi kojoj je engleski maternji jezik nego sa učenicima kojima nije. Mi moramo izbeći da razmišljamo u stereotipima.

Međutim, pritisci koji vode isključivanju sa kojima se susreću deca ometena u razvoju veoma su značajni. Deca se i dalje isključuju iz redovnog obrazovanja zato što imaju neki nedostatak ili je procenjeno da imaju „intelektualne smetnje“. Odgovarajući zakoni, zakonske regulative i pravilnici koji regulišu inkluzivno obrazovanje i posebne obrazovne potrebe, trebalo bi da onemoguće takva isključivanja. Takvi zakoni priznaju da je redovno obrazovanje ponekad „blokirano“ zbog „trivijalnih i neprikładnih“ razloga. Kada roditelji to žele, škole i lokalne kancelarije za obrazovanje po zakonu su obavezne da učine sve što je u njihovo moći da uklone prepreke za prijem i učešće deteta ometenog u razvoju. Međutim, time se ne postiže priznavanje prava deteta na redovno obrazovanje u lokalnoj sredini. Organizacija koja se zove „Jednakost u obrazovanju za decu ometenu u razvoju“ napravila je važan materijal koji pomaže i podržava razvoj jednakosti za ometene u razvoju.

Diskriminacija na osnovu „rase“, etničke pripadnosti, pola i seksualne opredeljenosti takođe je regulisana zakonom. Zakon o rasnim odnosima traži da se preduzmu koraci za podršku „rasne jednakosti“, što znači uklanjanje diskriminacije na osnovu etničke pripadnosti i to podržavaju smernice Komisije za rasnu jednakost. Diskriminacija na osnovu pola zabranjena je 1975. Zakonom o polnoj diskriminaciji, odeljak III, koji se posebno odnosi na obrazovanje, zapošljavanje i pružanje usluga od strane bilo koje organizacije.

Najzad, 2003. diskriminacija na osnovu seksualne opredeljenosti stavljena je van zakona. Mnogi zastupaju mišljenje da je zapravo potrebno napraviti jedan sveobuhvatni zakon protiv diskriminacije koji bi pokrivaо sve oblike diskriminacije uključujući i one koji se odnose na starost i izgled. Poštovanje zakona može da ukloni neke prepreke za neku decu ali ona imaju najviše koristi kada ljudi povežu i usklade svoje postupke sa duboko ukorenjenim inkluzivnim vrednostima.

Rad na prepoznavanju i smanjivanju teškoća za jednog deteta može biti koristan drugoj deci čija igra, učenje ili učešće u početku nije posebno zabrinjavalo. To je jedan način na koji razlike među decom, u interesovanjima, znanju, veštinama, poreklu, maternjem jeziku, postignućima i ometenostima može biti resurs podrške za učenje i igru.

Inkluzija znači razvoj zajednica koje podstiču i poštuju dečija postignuća. Ali inkluzija znači i izgradnju zajednice u jednom širem smislu. Predškolske ustanove mogu saradivati sa drugim ustanovama i zajednicama kako bi unapredile obrazovne mogućnosti i socijalne uslove u svojoj lokalnoj zajednici.

Inkluzija podrazumeva promene. To je neprekidan proces stalnog porasta igre, učenja i učešća za svu decu. Kompletna inkluzija je ideal ka kojem predškolske ustanove mogu da teže, ali koji se nikada u potpunosti ne ostvari. Pritisici koji vode isključivanju su široko rasprostranjeni, duboko ukorenjeni, i mogu poprimiti nove oblike. Ali inkluzija počinje čim počne da raste učešće. Inkluzivna predškolska ustanova je ona koja je aktivna i stalno se razvija.

Prepreke za igru, učenje i učešće

U Indeksu, „prepreke za igru, učenje i učešće“ predstavljaju alternativan termin za „posebne obrazovne potrebe“. Ideja da teškoće u obrazovanju mogu biti prevaziđene tako što će neka deca biti identifikovana kao deca sa „posebnim obrazovnim potrebama“ prilično je manjkava. Ona stavlja etiketu koja može da dovede do smanjenih očekivanja, skreće pažnju sa teškoća sa kojima su se sreli drugi učenici bez etikete i sa izvora teškoća koji leže u međuljudskim odnosima, kulturi, prirodi aktivnosti i resursa, načina na koji predškolsko osoblje podržava učenje i igru, i organizaciji i politici predškolske ustanove. Osim što mogu da se javе u bilo kojem vidu rada predškolske ustanove, prepreke se mogu sresti i u okviru zajednica i u lokalnoj i nacionalnoj politici.

Deca se suočavaju sa teškoćama onda kada se sretnu sa *preprekama za igru, učenje i učešće*. To može da spreči dolazak u predškolsku ustanovu ili da izazove ograničeno učešće u njoj. Pojam prepreka za igru, učenje i učešće može da se upotrebi za usmeravanje pažnje na ono što treba učiniti da bi se poboljšalo iskustvo svakog deteta.

Iako jezik „posebnih obrazovnih potreba“ može biti prepreka za inkluzivni razvoj, on ostaje deo kulturnog okvira i politike većine predškolskih ustanova i utiče na razne aktivnosti. Koristi se u pisanim „mišljenima o posebnim obrazovnim potrebama“, u prepoznavanju teškoća kod dece u Pravilniku za rad sa decom sa posebim obrazovnim potrebama, u korišćenju Individualnih obrazovnih planova i informacijama koje predškolska ustanova treba da pruži radi razmatranja svojih troškova za „posebne obrazovne potrebe“. Iako ne moraju da koriste to zvanje po zakonu, većina vrtića imenuje nekoga na mesto „koordinatora za posebne obrazovne potrebe“ a na to ih podstiče i Pravilnik za rad sa decom sa posebim obrazovnim potrebama. Prihvatljiviji su alternativni termini „koordinator za podršku učenju“, „koordinator za razvoj učenja“ ili „koordinator za inkluziju“ budući da odražavaju čvršću vezu sa inkluzivnim idejama. Ovi termini podstiču jedno šire shvatanje podrške koja povezuje rad sproveden sa decom koja su se suočila s poteškoćama, uz potrebne promene za svu decu. Mi možemo željeti da predškolsko osoblje ne koristi termin „posebne obrazovne potrebe“, ali smo svesni da nije u našoj moći da promenimo opštu upotrebu tog termina. Ipak,

predškolsko osoblje može da razmišlja na drugačiji način o tome kako se javljaju obrazovne teškoće i da koriste pojam prepreke za igru, učenje i učešće kako bi pomogli tom procesu.

Jezik Ineksa se odražava u načinu na koji se o obrazovnim teškoćama govori u nekim zvaničnim dokumentima i to može da pomogne predškolskomu osoblju da promeni način razmišljanja. Pojam „prepreka za učenje“ prisutan je u različitim dokumentima u vezi sa gradivom kao i uputstvima na inspektore Ofsteda (Kancelarija za standarde u obrazovanju). Bez obzira na sve, osoblje u predškolskim ustanovama treba da nauči kako da radi s postojećim zahtevima i potrebama, nastojeći da jezik koji koriste nije diskriminoran i da podržava inkluziju.

Socijalni model obrazovnih teškoća i ometenosti

Upotreba pojma „prepreka za igru, učenje i učešće“ za teškoće sa kojima se deca suočavaju, umesto termina „posebne obrazovne potrebe“ deo je socijalnog modela obrazovnih teškoća i ometenosti. Nasuprot njemu je medicinski model u kome se teškoće u učenju vide kao posledica individualnog nedostataka ili ometenosti deteta. Razne vrste ometenosti su prepreka za učešće za decu sa ometenošću ili hroničnim oboljenjima. One mogu nastati u okruženju ili kombinacijom diskriminatorinih stavova, postupaka, kultura, politika i zvanične prakse kada su u pitanju oštećenja, bol ili hronične bolesti. Ometenost može da se definiše kao dugoročno „ograničenje fizičke, intelektualne ili senzorne funkcije“, premda je pojam intelektualnih smetnji problematičan i može da izazove neosnovanu fizičku osnovu za teškoće u učenju. Budući da predškolske ustanove ne mogu da učine mnogo da reše problem smetnje, one mogu znatno da smanje ometenost koju proizvode diskriminatorni stavovi i postupci, i institucionalne prepreke.

Institucionalna diskriminacija

Mekfersonov izveštaj u vezi sa načinom na koji je policija vodila ubistvo Stivena Lorensa skrenuo je pažnju na institucionalni rasizam unutar policijskih snaga i drugih institucija, uključujući škole, predškolske ustanove, obrazovne, zdravstvene i socijalne službe. Institucionalna diskriminacija je ukorenjena u samoj kulturi i utiče na način na koji se doživaljavaju drugi ljudi i kako se na njih reaguje, uključujući i to kako se zapošjava predškolsko osoblje. Institucionalna diskriminacija je mnogo prisutnija nego rasizam. Ona uključuje načine na koje institucije mogu da diskriminišu ljude zbog njihovog pola, ometenosti, socijalnog porekla, nacionalnosti, seksualne opredeljenosti. To je prepreka za učešće, i u oblasti obrazovanja može da spreči učenje. Budući da je ljudima mnogo poznatija priča o rasizmu ili seksizmu nego o ometenosti, oni nisu svesni koliko ljudi i institucije učestvuju u stvaranju različitih smetnji. Rasizmi, seksizmi, snobizmi, homofobije i ometenosti imaju zajednički koren u netoleranciji prema različitostima i zloupotrebi moći da bi se stvorile i podržale nejednakosti. Razvoj inkluzije može uvesti ljudе u bolan proces preispitivanja sopstvenih diskriminatornih stavova i prakse, i kulture institucija kojima su se posvetili.

Resursi podrške igri, učenju i učešću

Smanjivanje prepreka za igru, učenje i učešće podrazumeva pokretanje svih resursa koji postoje u predškolskoj ustanovi i u zajednicama koje su u njoj prisutne. Uvek ima više resursa podrške igri, učenju i učešću nego što se trenutno koristi, u bilo kom okruženju. Resursi nisu samo novac. Kao i prepreke, i oni se mogu naći u svim aspektima funkcionisanja predškolske ustanove: u predškolskom osoblju, rukovodećem telu, deci, roditeljima/starateljima, zajednicama i u promeni kulture, politike i prakse ustanove. Predškolsko osoblje možda vlada veštinama koje još nisu otkrili ili možda ima članova zajednica koji su istog porekla ili imaju istu ometenost kao i neko dece i koji mogu da mu pomognu da se oseća kao kod kuće. Resursi u samoj deci, u njihovoj mogućnosti da usmere sopstveno učenje i igru i da podrže jedni druge, znaju posebno da budu neiskorišćeni, isto kao i mogućnosti predškolskog osoblja da se međusobno podrži i pomogne u profesionalnom razvoju. Postoji bogato znanje u samim predškolskim ustanovama o tome šta sprečava igru,

učenje i učešće dece, i ono obično nije do kraja iskorišćeno. Jedan od osnovnih ciljeva Indeksa jeste da pomogne predškolskim ustanovama da iskoriste to znanje u cilju podsticanja svog razvoja.

Tabela 2 daje grupu pitanja koja mogu biti korisna u razmišljanju o postojećem znanju o kulturi, politici i praksi predškolske ustanove.

Tabela 2. Osvrt na prepreke i resurse u školi

- Koje su prepreke za igru, učenje i učešće?
- Ko se susreće s preprekama za igru, učenje i učešće?
- Kako mogu biti umanjene prepreke za igru, učenje i učešće?
- Koji se resursi koriste za prevazilaženje prepreka za igru, učenje i učešće?
- Kako se mogu aktivirati dodatni resursi podrške za igru, učenje i učešće?

Podrška različitostima

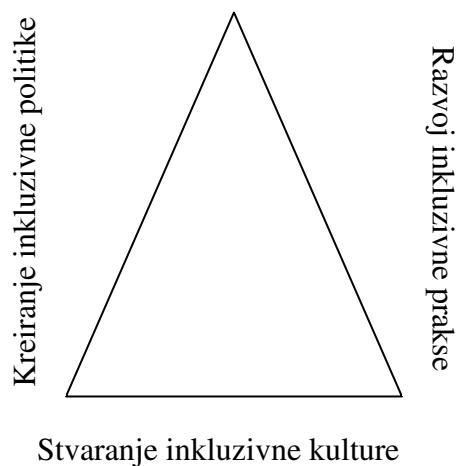
Kada se vidi da su poteškoće izazvane „posebnim obrazovnim potrebama“ dece i mlađih ljudi, čini se da je prirodno pomislići da bi podrška mogla biti u angažovanju dodatnih ljudi da rade sa određenim pojedincima. Indeks gleda na pojam „podrške“ u mnogo širem smislu podrazumevajući pod time *sve aktivnosti koje povećavaju sposobnost predškolske ustanove da odgovori na različitosti prisutne među decom.*

Pružanje podrške pojedincima je samo deo pokušaja da se poveća učešće sve dece. Podrška se pruža i kada predškolsko osoblje pravi plan aktivnosti imajući u vidu svu decu, prihvatajući njihove različite polazne osnove, iskustva i načine učenja, ili kada deca pomažu jedni drugima. Kada su aktivnosti tako osmišljene da podržavaju učešće svih učenika, potreba za individualnom podrškom se smanjuje. Isto tako, iskustvo individualne podrške može voditi ka povećanju aktivnog, nezavisnog učenja za to dete, kao što može doprineti poboljšanju učenja za širu grupu dece. U predškolskim ustanovama koje imaju mnogo osoblja i mnogo dece, najveća odgovornost za koordinaciju podrške može da leži na jednoj osobi ili ograničenom broju ljudi. U takvim uslovima, oni koji preuzmu tu dužnost trebalo bi da povežu podršku za pojedince i grupe sa aktivnostima za povećanje znanja i veštine predškolskog osoblja, tako da oni mogu na najbolji mogući način da uključe svu decu i mlade ljude u svoj rad.

Okvir za planiranje: dimenzije i oblasti

Korišćenjem Indeksa, istražuju se mogućnosti za unapređenje predškolske ustanove preko tri međusobno povezane dimenzije za unapređenje: stvaranje inkluzivne kulture, kreiranje inkluzivne politike i razvijanje inkluzivne prakse (vidi sliku 3). Iskustva sa Indeksom ukazuju na to da se one smatraju, u vrlo širokom smislu, važnim elementima za struktuiranje razvoja.

Slika 3. Tri dimenzije Indeksa

Iako su sve tri dimenzije su neophodne za razvoj inkluzije, „stvaranje inkluzivne kulture“ stavljena je namerno u osnovu trougla. Dugo vremena se nije posvećivalo dovoljno pažnje mogućnostima koje imaju kulture predškolskih ustanova da pomognu ili uspore razvoj. Ali one su ipak središte unapređenja predškolske ustanove. Razvoj zajedničkih inkluzivnih vrednosti i odnosa uzajamne saradnje može dovesti do promena u ostalim dimenzijama. Upravo pomoću inkluzivne kulture novo predškolsko osoblje i deca mogu, kada dođu u predškolsku ustanovu, da održavaju i sprovode postojeću promenu politike i prakse.

Svaka dimenzija je podeljena na dve oblasti, kako bi se dalje usmerila pažnja na ono što je neophodno uraditi da bi se unapredilo učešće u aktivnostima. Dimenzije i oblasti prikazane su u Tabeli 4.

Tabela 4. Dimenzije i oblasti Indeksa

<p>DIMENZIJA A Stvaranje inkluzivne kulture</p> <p><i>Oblast A.1 Izgradnja zajednice</i> <i>Oblast A.2 Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti</i></p> <p>Ova dimenzija vodi stvaranju sigurne, podsticajne zajednice koja prihvata i sarađuje, u kojoj sa svako uvažava, i koja je kao takva temelj za razvoj igre i učenja. Razvijaju se zajedničke inkluzivne vrednosti koje se prenose svom novom predškolskom osoblju, deci, rukovodećem telu i roditeljima/starateljima. Principi i vrednosti inkluzivne kulture usmeravaju odlučivanje o politici i o svakom trenutku prakse, tako da razvoj postane kontinuiran proces.</p>
<p>DIMNEZIJA B Kreiranje inkluzivne politike</p> <p><i>Oblast B.1 Stvoriti predškolsku ustanovu za sve</i> <i>Oblast B.2 Organizovanje podrške različitostima</i></p> <p>U ovoj dimenziji inkluzija prožima sve planove za predškolsku ustanovu. Politika ohrabruje učešće dece i predškolskog osoblja od trenutka njihovog dolaska u predškolsku ustanovu, brine se da stigne do dece u lokalnoj zajednici i umanjuje pritiske koji vode isključivanju. Celokupna politika podrazumeva jasne strategije za inkluzivne promene. Podrškom se smatraju sve aktivnosti koje povećavaju sposobnost predškolske ustanove da odgovori na različitosti među učenicima. Svi oblici podrške objedinjeni su u jednom razvojnog okviru.</p>
<p>DIMENZIJA C Razvoj inkluzivne prakse</p> <p><i>Oblast C.1 Organizovanje igre i učenja</i> <i>Oblast C.2 Mobilizacija resursa</i></p> <p>Ova dimenzija razvija aktivnosti koje odražavaju inkluzivnu kulturu i politiku predškolske ustanove. Aktivnosti su osmišljene imajući u vidu različitosti među decom. Deca se podstiču da aktivno učestvuju, oslanjajući se na svoje znanje i iskustvo izvan predškolske ustanove. Predškolsko osoblje identificira materijalne resurse i resurse u sebi i svojim kolegama, rukovodećem telu, u deci i mlađim ljudima, u roditeljima/starateljima i u lokalnim zajednicama, koji mogu se mobilisati i iskoristiti za podršku igri, učenju i učešću.</p>

Dimenzije i oblasti obezbeđuju *okvir za planiranje* (tabela 5.) za organizaciju razvoja ili akcionog plana i mogu da se iskoriste kao naslovi u njemu. Predškolske ustanove možda žele da budu sigurne da napreduju u svim ovim oblastima i mogu da koriste pokazatelje i pitanja da im pomogne da tačno utvrde šta hoće da rade.

Tabela 5. Okvir za planiranje

DIMENZIJA A Stvaranje inkluzivne kulture <i>Izgradnja zajednice</i> <i>Ustavljanje inkluzivnih vrednosti</i>
DIMNEZIJA B Kreiranje inkluzivne politike <i>Stvoriti predškolsku ustanovu za sve</i> <i>Organizovanje podrške razlicitostima</i>
DIMENZIJA C Razvoj inkluzivne prakse <i>Organizovanje igre i učenja</i> <i>Mobilizacija resursa</i>

Materijal za procenu: pokazatelji i pitanja

Svaka oblast sadrži grupu pokazatelja. To su iskazi koji pokazuju želju u vezi sa važnim aspektima predškolske ustanove i koriste se za početak procene inkluzije u njoj. Značenje svakog pokazatelja objašnjeno je grupom pitanja. Pitanja koja prate svaki pokazatelj pomažu da se definiše njegov smisao i pozivaju predškolsku ustanovu da ih detaljno razmotri. Ona teraju na preispitivanje razmišljanja o pokazateljima i izvlače na površinu postojeća znanja. Ova pitanja izoštravaju procenu postojećeg stanja, obezbeđuju dodatne ideje za razvojne aktivnosti i služe kao kriterijum za procenu napredovanja. Često se događa da tek kada se ljudi detaljno pozabave pitanjima zapravo vide praktičan značaj Indeksa. Na kraju svake grupe pitanja nalazi se poziv da se dodaju pitanja. Očekuje se da će osoblje u svakoj predškolskoj ustanovi napraviti svoju verziju Indeksa, prilagođavajći i menjajući postojeća pitanja i dodajući svoja.

Nisu sve oblasti važne za strateški razvoj predstavljene jednim pokazateljem. Ponekad se važnost pitanja, kao onih o nacionalnosti, polu ili ometenosti) vidi u tome što su raspoređena u svim pokazateljima zajedno.

Neki pokazatelji i/ili pitanja odnose se na stvari za koje su zajedno odgovorne predškolske ustanove i lokalne vlasti, kao što je pristup zgradi, mišljenja o „posebnim obrazovnim potrebama“ i politika prijema u predškolsku ustanovu. U slučaju privatnih predškolskih ustanova koje vode privatna preduzeća ili

humanitarne organizacije, oni sami su dužni da obezbede fizički pristup zgradama. Nadamo se da će predškolske ustanove i lokalne vlasti raditi konstruktivno zajedno kako bi napravili i utvrdili građevinske planove, procedure za razvojne izveštaje i prijemne politike koje će podstićati da svi učenici iz lokalne zajednice učestvuju svojom redovnim predškolskim ustanovama i njenim aktivnostima.

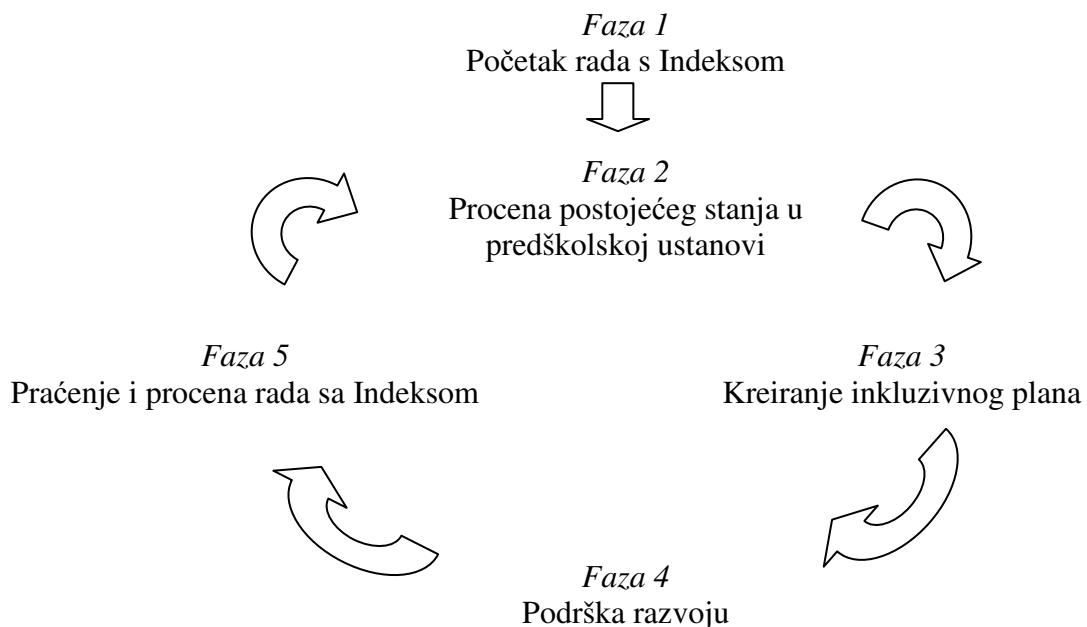
U nekim predškolskim ustanovama, osoblje i rukovodeće telo mogu odlučiti da se trenutno ne bave određenim pokazateljima inkluzije, ili da oni ne vode u pravcu u kojem bi oni želeli da idu. Očekuje se da predškolske ustanove odgovore na različite načine i da prilagode ove materijale sopstvenim uslovima. Međutim, prilagođavanje bi trebalo da se odbije ako se predlaže samo zato što neki pokazatelj ili pitanje traži neprijatno preispitivanje stavova ili prakse.

U drugim predškolskim ustanovama, pak, pokazatelji i pitanja se možda neće primeniti zbog karaktera same predškolske ustanove. Predškolske ustanove u koje idu samo deca jednog pola i mnoge predškolske ustanove verske orientacije, specijalne škole i specijalni vrtići ne pokušavaju da uključe svu decu iz svoje lokalne zajednice. I pored toga, osoblje u tim predškolskim ustanovama često žele da planiraju inkluzivni razvoj u okviru svojih ograničenja i mogu da prilagode pokazatelje i pitanja tako da odgovaraju njihovim ciljevima. Iznenadila nas je činjenica da su brojne specijalne škole, uključujući specijalne vrtiće, koristili Indeks za uvođenje značajnih promena, na primer, u saradnji između zaposlenih i između dece. Treba međutim da bude jasno da mi ostajemo verni mišljenju da deca treba da imaju pravo da učestvuju u redovnom obrazovanju i brizi u svojim lokalnim sredinama.

Proces korišćenja Indeksa

Proces korišćenja Indeksa može sam po sebi da doprinese razvoju inkluzije. On uključuje zajedničku detaljnu procenu samih sebe i svih onih koji su povezani sa predškolskom ustanovom, i počiva na njihovom znanju i iskustvu. Ovde se ne radi o proceni nečijih kompetencija, već o nalaženju načina da se podrži razvoj predškolske ustanove i njenog osoblja. Verzija ovog procesa detaljno je opisana u II delu. Može se prikazati isto kao ciklus razvojnog planiranja, uz jednu dodatnu fazu u prvoj godini, „Početak rada s Indeksom“, u kojoj se grupa za planiranje upoznaje sa materijalima i načinima na koji se mogu koristiti (vidi Tabelu 6.).

Slika 6. Proces korišćenja Indeksa

Međutim, razvoj ne treba posmatrati kao mehanički proces. On proizilazi podjednako iz povezivanja vrednosti, emocija i aktivnosti, kao i iz pažljivog promišljanja, analize i planiranja. U njemu je jednako prisutno i srce i um.

Indeks u upotrebi

Verziju Indeksa za škole koristi veliki broj škola u Engleskoj i mnogim drugim zemljama. Nacrt ovog Indeksa za predškolske ustanove već je u velikoj meri korišćen u predškolskim ustanovama. Pripremljene su ili se pripremaju verzije Indeksa na 21 jeziku a verzija na engleskom se koristi u Australiji, Kandi, Novom Zelandu, Južnoj Africi i SAD. Međunarodni tim stručnjaka uz podršku UNESCO razmatra kako napraviti verzije Indeksa za ekonomski siromašne oblasti južnih zemalja. Zbog svega toga može se reći da koncepti, okvir za planiranje, materijal za procenu i Proces korišćenja Indeksa ima široku primenu premda će biti potrebno uneti radikalne izmene u materijalima za procenu u ekonomski siromašnim zemljama.

Sprema se jedna verzija Indeksa za podršku razvoju svih aspekata lokalnih zajednica, od protivpožarne zaštite do biblioteka. Jedna LEA kancelarija reorganizovala je svoj program inkluzije koristeći dimenzije i oblasti iz Indeksa kako bi bio uskladen sa onim što rade i što žele da podrže u školama, pri čemu šef programa za inkluziju tvrdi „da je Indeks suštinski dokument za ovu kancelariju“.

Nema „pravog“ načina za korišćenje Indeksa. To što postoji veliki broj različitih predškolskih ustanova u državnom, volonterskom i nezavisnom sektoru znači da materijali neizbežno moraju da se prilagode različitim uslovima. Neki koriste delove Indeksa za poboljšanje uslova i odnosa među osobljem u predškolskoj ustanovi pre nego što se generalno usmere na Indeks u celini. Indeks su koristili i za organizovanje individualnog ili grupnog istraživanja. Neki ga koriste za aktivnosti namenjene profesionalnom razvoju. Neke predškolske ustanove počinju od manjih koraka, na primer, koristeći materijal za podizanje nivoa svesti osoblja, volontera i rukovodećeg tela o inkluziji, a onda to vodi ka daljem temeljitijem radu. II deo ovih materijala sadrži primere koji ilustruju različite načine na koje Indeks može da se koristi dok je u pripremi obiman dosije kratkih izveštaja o radu kao i detaljne studije slučaja u vezi sa Indeksom na delu. Svaki način upotrebe je ispravan ukoliko unapređuje svest o inkluziji i vodi ka većem učešću dece i mlađih ljudi u kulturi, aktivnostima i zajednicama svojih predškolskih ustanova.

II deo prevashodno opisuje način korišćenja Indeksa koji se uključuje u planiranje za razvoj predškolske ustanove kao celine. Pre nego što počnu da koriste Indeks, mnoge ustanove se ne upuštaju u ovu vrstu sistematskog planiranja već ga koriste za postepeno ostvarivanje takvog pristupa. II deo takođe opisuje Proces korišćenja Indeksa tako da može da se ostvaruje u okviru pojedinačnih predškolskih ustanova iako je često veoma važna podrška i pomoć za početak rada s Indeksom od nekoga ko već ima iskustvo u njegovom korišćenju. U nekim oblastima, grupe ili porodice predškolskih ustanova rade zajedno ali i sa savetnicima iz tima lokalne vlasti ili kancelarije za razvoj brige o detetu. Mnogi su zaključili da im takva organizacija daje dodatni podsticaj za dalji rad.

Saradnje je naročito važna za male predškolske ustanove, na primer, kao što su kućni vrtići ili dnevni centri.

Kakvim rezultatima mogu da se nadaju predškolske ustanove?

Kaže se da je inkluzija „kamen temeljac“ državne politike obrazovanja a ima i veliki broj zvaničnih dokumenata koji se bave inkluzijom. U mnogima se poseban akcenat stavlja na potrebu za kvalitetnim uslugama za osetljivu decu i mlade ljude. Neki podržavaju, barem delimično, šire viđenje inkluzije o kojem se govori ovde. Indeks se u dva zvanična dokumenta izričito preporučuje kao način sprovođenja zvanične

politike. U jednom od njih prepoznaće se Okvir za planiranje iz Indeksa u onom delu koji kaže da je inkluzija „proces kojim škole, lokalne kancelarije za obrazovanje i drugi, razvijaju svoju kulturu, politiku i praksu“. Taj dokument opisuje Indeks kao sredstvo pomoću kojeg „škole... mogu... da prepoznaju i uklone prepreke za učenje i učešće“. Njegovo korišćenje podržava i strateški dokument vlade „Ukloniti prepreke postignućima“. Neosporan je i priznat uticaj Indeksa na uputstva koja su izrađena za rad sa pomoćnim nastavnim osobljem, a predstavlja i osnovu za izradu „Nacrta za inkluzivnu školu“.

Međutim, zvanična dokumenta su pisana iz različitih perspektiva i viđenja inkluzije u njima mogu biti suprotstavljena jedno drugom i razlikovati se od pristupa u Indeksu. Osim toga, prihvatanje inkluzije kao načelnog pristupa obrazovanju i društvu može da oteža prilagođavanje različitih politika koje podstiču nadmetanje između predškolskih ustanova, uz tvrdnju da je inkluzija „kamen temeljac“ politike. Takođe može biti teško da se uskladi želja za stvaranjem visokokvalitetnih predškolskih ustanova za sve sa trenutnim delimičnim i fragmentiranim pristupom razvoju. Mi tvrdimo da pravične inkluzivne politike zahtevaju nacionalnu mrežu visokokvalitetnih predškolskih ustanova u čitavoj zemlji, premda ne verujemo da takva mreža treba da zameni podršku roditelja koji žele da brinu o svojoj deci kod kuće, ili žele da koriste usluge kućne nege.

Prepreke u oblasti zakonodavstva daleko su izvan kontrole onih koji rade sa decom i mladim ljudima. Najsnažnije prepreke za razvoj igre, učenja i učešća za decu i dalje ostaju one povezane sa siromaštvom i stresom koje ono stvara. Ipak, predškolske ustanove mogu da se menjaju i menjaju se. One mogu radikalno da utiću na iskustva dece i predškolskog osoblja tako što će razvijati kulturu u kojoj se svako poštije i oseća sigurno, i u kojoj politika i praksa podstiču razvoj igre, učenja i učešća za svu decu. Mnoge predškolske ustanove, koje rade u različitim uslovima, smatraju da im je Indeks pomogao jer im je omogućio da preuzmu izvestan stepen kontrole nad svojim vlastitim inkluzivnim razvojem, analizirajući svoj rad, određujući prioritete za promenu i sprovodeći ih u praksi.

II deo

Proces korišćenja Indeksa

Pregled

faza 1 Početak rada s Indeksom

faza 2 Procena postojećeg stanja u predškolskoj ustanovi

faza 3 Kreiranje inkluzivnog plana

faza 4 Podrška razvoju

faza 5 Praćenje i procena rada sa Indeksom

II Deo

Proces korišćenja Indeksa

Pregled

Proces korišćenja Indeksa počinje radom sa materijalima. Proces se zasniva na znanju svih onih koji su uključeni i prilagođen je specifičnim uslovima u kojima radi i živi predškolska ustanova. Na ovaj način se podstiče da svako ko je uključen u ovaj proces postane njegov vlasnik.

Tabela 7. Proces korišćenja Indeksa

faza 1 Proces korišćenja Indeksa

- Obrazovanje grupe za planiranje
- Pregled pristupa razvoju
- Podizanje nivoa svesti o Indeksu
- Istraživanje postojećih znanja korišćenjem ključnih pojmoveva i okvira za planiranje
- Produbljivanje istraživanja uz pomoć pokazatelja i pitanja
- Priprema rada sa drugim grupama

faza 2 Procena postojećeg stanja u predškolskoj ustanovi

- Istraživanje znanja i ideja osoblja i rukovodećeg tela u predškolskoj ustanovi
- Istraživanje znanja i ideja dece i mlađih ljudi
- Istraživanje znanja i ideja roditelja/staratelja i članova lokalne zajednice
- Utvrđivanje prioriteta za razvoj

faza 3 Kreiranje inkluzivnog plana

- Pregled prioriteta uz korišćenje okvira za planiranje
- Uvođenje prioriteta u razvojni plan

faza 4 Podrška razvoju

- Aktiviranje prioriteta
- Održavanje razvoja

faza 5 Praćenje i procena rada sa Indeksom

- Procena i beleženje razvoja
- Procena rada sa Indeksom
- Nastavljanje procesa korišćenja Indeksa

Indeks ne znači samo pažljivo, korak po korak planirani, detaljni proces izdvajanja i sprovođenja prioriteta važnih za promene. Razvoj u školama uvek je mnogo složeniji i haotičniji od toga. Činjenica da se Indeks bavi promenama vrednosti može da podstakne predškolsko osoblje i decu i mlade ljude da unesu izmene u kulturu, politiku i praksu što je više nego bilo koji pojedinačni prioritet. To može da zahteva velike promene u načinu na koji kompletno osoblje u predškolskim ustanovama međusobno sarađuje i radi ili manje promene u načinu na koji neki određeni član predškolskog osoblja radi s decom.

U toku rada i istraživanja kulture, politike i prakse predškolske ustanove, mogu se otkriti nove mogućnosti za inkluzivni razvoj, koje u početku nisu bile uočljive. Osoblje u predškolskoj ustanovi može otkriti da je njihova predškolska ustanova nije, u nekim aspektima, onoliko inkluzivna kao što se u početku mislilo. Ovo se može dovesti u ravnotežu otkrivanjem novih snaga i mogućnosti u postojećoj praksi kao i resursima podrške za igru, učenje i učešće, u osoblju i rukovodećem telu predškolske ustanove, deci, roditeljima/starateljima i lokalnoj zajednici.

Vreme provedeno na procesu Indeksa

Zbog različitih načina na koji se materijal Indeksa koristi, teško je odrediti neki rok za rad sa njim. Ako predškolske ustanove imaju godišnji ciklus planiranja od septembra do jula, onda će pet faza Indeksa morati da se uklopi u taj vremenski period. To znači da će prva faza, koja ide sa ciklusom planiranja jer tada se grupa za planiranje upoznaje sa materijalom, morati da se završi pre septembra. Tako tesni vremenski rokovi mogu da primoraju grupu za planiranje da obavi svoje pripremne radnje, početak rada sa Indeksom, tokom leta tako da budu spremni da započnu temeljnije konsultacije i planiranje od septembra do decembra. Sprovodenje procesa i procena napretka odvijaće se od januara do jula.

Tabela 8. Način organizovanja procesa korišćenja Indeksa

Faza 1 Početak rada sa Indeksom	juni – juli
Faza 2 Procena postojećeg stanja u predškolskoj ustanovi	septembar – decembar
Faza 3 Pravljenje inkluzivnog plana	
Faza 4 Podrška razvoju	
Faza 5 Praćenje i procena rada sa Indeksom	januar – juli

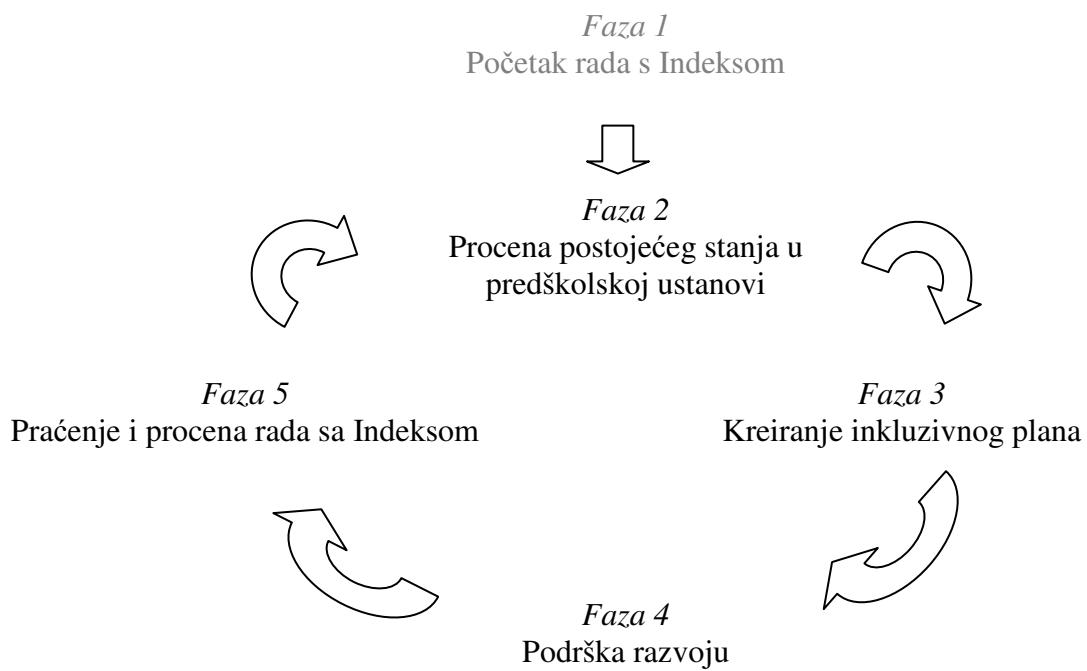
Rad sa drugima

Premda škole mogu da koriste Indeks radeći samostalno i za sebe, mnoge od njih rado prihvataju pomoć i podršku sa strane, posebno u prvim fazama procesa. Radionice sa ključnim ljudima u školi, koje bi vodile osobe koje već imaju iskustvo sa Indeksom, mogu biti velika pomoć da se stvari pokrenu.

Faza 1

Početak rada sa Indeksom

- Obrazovanje grupe za planiranje
- Pregled pristupa planiranju
- Podizanje nivoa svesti o Indeksu
- Istraživanje postojećih znanja korišćenjem ključnih pojmoveva i okvira za planiranje
- Produbljivanje istraživanja uz pomoć pokazatelja i pitanja
- Priprema rada sa drugim grupama

Prva faza Indeksa započinje okupljanjem grupe ljudi koji će voditi proces samoprocene. Članovi grupe podižu nivo svesti o Indeksu unutar predškolske ustanove, informišu se o materijalima i pripremaju se da ih koriste za procenu predškolske ustanove sa predškolskim osobljem, rukovodećim telom, roditeljima/starateljima i decom. Ova faza bi trebalo da se završi u roku od dva meseca.

Ovu fazu čini niz od 11 aktivnosti koje treba da strukturiraju i pomognu rad grupe za planiranje. Pre pristupanja ovim aktivnostima, podrazumeva se da članovi tima treba da pročitaju I deo Indeksa. Svaka aktivnost treba da ima jasno ograničen vremenski okvir i da se izvodi u podgrupama od najviše četiri člana. Ove aktivnosti mogu se koristiti i na radionicama da bi se ostale grupe upoznale sa materijalima i da bi im pomogli da odluče kako da ih koriste.

Obrazovanje grupe za planiranje

Grupa za planiranje treba da bude izabrana strateški tako da ima sve šanse da usmeri praksu u inkluzivnom pravcu. Njen sastav će zavisi od veličine i prirode predškolske ustanove. On može da uključi povezivanje nekoliko malih predškolskih ustanova koje će međusobno pratiti svoj razvoj. Ako to nije izvodljivo, onda je veoma važno za osoblje u malim predškolskim ustanovama da rade sa nekim izvan njihove ustanove ko može, eventualno, da postane „kritički prijatelj“, kao što je opisano u daljem tekstu. U većim predškolskim ustanovama, kao što su obdaništa s predškolskim grupama pri osnovnim školama, u grupi za planiranje treba da bude jedno rukovodeće lice iz redova predškolskog osoblja i koordinator za podršku učenju ili za inkluziju. Važno je da grupa za planiranje odražava polni i nacionalni sastav predškolske ustanove, a može uključivati i predstavnike roditelja/staratelja, lokalne zajednice i rukovodećih tela.

Materijali moraju biti dostupni svim članovima grupe za planiranje i mi savetujemo da se prave fotokopije svih materijala koji su potrebni. Svaki član grupe treba da ima svoj primerak materijala, tako da svako može beležiti svoja zapažanja, dodatne pokazatelje i pitanja, beleške sa konsultacijom s drugima iz škole, i teze za prezentacije.

Uključivanje kritičkog prijatelja

Grupe za planiranje su često uključivale u svoj rad „kritičkog prijatelja“ pošto su zaključile da može znatno da im pomogne. To bi trebalo da bude neko izvan predškolske ustanove, ko dovoljno dobro poznaje tu ustanovu, ko može istovremeno pružiti podršku ali i podsticaj za razmišljanje u drugim prvcima i ko je posvećen sprovođenju ovog procesa do njegovog konačnog ostvarenja. Ta osoba bi trebalo da uživa poverenje grupe i ostalih u predškolskoj ustanovi, i da poštuje delikatnu prirodu razgovora u koje će biti uključena. To može biti neko ko je već upoznat sa Indeksom, ko može pomoći u detaljnem istraživanju škole i skupljanju i analizi mišljenja i stavova osoblja i rukovodećeg tela predškolske ustanove, roditelja/staratelja i dece. To može biti neko ko je profesionalno uključen u rad predškolske ustanove ili kolega iz druge predškolske ustanove, možda neke koja takođe radi sa Indeksom. To može biti i ustanova u koju se, ili iz koje se, deca često prebacuju. Na taj način, uloga kritičkog prijatelja može da pomogne u izgradnji međusobne saradnje.

Kritički prijatelj može pružiti pomoć da se obezbedi da se ne izbegavaju osetljive i problematične teme oko kojih postoji neslaganje među predškolskim osobljem. Međutim, o tome treba da vodi računa i čitava grupa, jer svi članovi grupe moraju biti voljni da pažljivo traže od kolega i podstiću ih da iznose dokaze i potporu za svoja mišljenja i stavove. Kritički prijatelj može da postane model za međusobne profesionalne odnose.

Obezbediti inkluzivan rad

Grupa za planiranje mora postati model inkluzivne prakse, promovišući saradnju, obezbeđujući da svi budu pažljivo saslušani, bez obzira na svoj pol, poreklo ili status i da niko ne dominira u razgovorima. Članovi grupe moraju negovati međusobno poverenje i osećanje da se u grupi može govoriti slobodno i u poverenju. Svaki član grupe treba da ponudi svoje mišljenje na način koji podstiče dijalog. Različiti stavovi i viđenja su dobrodošli, jer oni podstiću na šire i sveobuhvatnije razmišljanje grupe u celini.

Procena pristupa planiranju

Rad s Indeskom pruža mogućnost da se proceni način na koji se odvija planiranje. Predškolske ustanove se u značajnoj meri razlikuju u svom pristupu planiranju. Za neke je proces planiranja relativno sistematičan i uključuje obimne konsultacije reprezentativne grupe za planiranje, kao što je slučaj u verziji procesa korišćenja Indeksa koji je ovde opisan. Druge prave detaljni plan ne vodeći mnogo računa o tome koliko on podstiče učešće sve dece/mladih ljudi, roditelja/staratelja i predškolskog osoblja. U drugim predškolskim ustanovama pisani dokument je obično proizvod rada malog broja ljudi nastao kao odgovor na predstojeću inspekciju ili da se zadovolje uslovi vezani za dobijanje sredstava. U tim okolnostima na planove se gleda samo kao na način da se zadovoljni tražena dokumentacija. U nekim predškolskim ustanovama, sistematsko planiranje može biti ograničeno na budžet. Indeks može biti koristan bez obzira na ove razlike u pristupu planiranju i može da usmeri predškolsku ustanovu od procesa koji relativno teži isključivanju ka jednom mnogo inkluzivnijem pristupu.

Mi vidimo razvojni plan kao dokument koji treba da sadrži izjavu o načelima, pomno opisane pokazatelje planiranih promena u toku narednih tri do pet godina a onda detaljni plan o tome šta treba da se postigne u toku narednih godina. Neki ljudi ovaj dokument nazivaju akcionim planom, mada mi vidimo akcioni plan kao dokument koji sadrži detalje o promenama koje treba da se ostvare u jednoj ciljnoj oblasti. Stoga razvojni plan može da sadrži nekoliko akcionih planova. Promena je razvoj samo ako se sprovodi u skladu sa izričitim usaglašenim vrednostima. Ali ono što ljudi zovu aspektima procesa planiranja nema mnogo smisla dogod ne postoji saglasnost da plan ima kratkoročne, srednjoročne i dugoročne elemente, dogod ne postoji potreba da se predškolska ustanova proceni kao celina i dogod se ne sprovodi u skladu sa inkluzivnim vrednostima.

Članovi grupe za planiranje mogu da koriste pitanja iz aktivnosti 1 za struktuiranje procene pristupa razvojnom planiranju.

Aktivnost 1 Procena razvojnog plana

(predloženo trajanje: 1 sat)

Članovi tima mogu koristiti sledeća pitanja da struktuiraju pregled pristupa školskom razvojnom planiranju.

- Kakvo planiranje se radi?
- U kojoj meri je planiranje reakcija na pritiske ili sistematski vezano za načela?
- Šta je sadržaj bilo kojeg zvaničnog plana?
- Kako je plan napravljen?
- Kako se plan sprovodi?
- Kakve se druge razvojne aktivnosti sprovode izvan bilo kojeg zvaničnog procesa planiranja?
- Kako se razvojne aktivnosti koordinišu?
- Kako mogu da se unaprede proces planiranja i sadržaj plana?

Podizanje nivoa svesti o Indeksu

Pre nego što se donesu bilo kakve posebne odluke u vezi sa planiranjem, važno je da članovi šire zajednice budu upoznati sa Indeksom. Na sastanak o podizanju nivoa svesti može da se pozove neka osoba van predškolske ustanove, možda gostujući nastavnik ili savetnik iz lokalne kancelarije za obrazovanje, koja je

već radila sa Indeksom ili može da ga vodi član predškolskog osoblja, kao na primer predsedavajući grupe za planiranje, koji je već upoznat s Indeksom i njegovim materijalom. Ovakav sastanak može nametnuti potrebu da grupa za planiranje unese neke dodatne izmene u svoj sastav.

Istraživanje postojećeg znanja korišćenjem Ključnih pojmoveva i okvira za planiranje

Članovi grupe za planiranje treba da razviju zajedničko stanovište o Indeksu pre nego što ga predstave drugima. Često oni koji rade u predškolskoj ustanovi, ili je podržavaju u okviru drugih institucija, mogu imati mnogo ideja o tome šta treba da se uradi i kako da se sprovedu promene ali nemaju prilike da iznesu svoje mišljenje. Grupa može početi tako što će podeliti svoje postojeće znanje. Savetujemo da se u tom procesu grupa oslanja na osnovne ideje Indeksa i okvir za planiranje. Aktivnosti 2, 3 i 4 mogu da pomognu u strukturiranju razgovora o postojećem znanju, na jednom sastanku ili nekoliko sastanaka u nizu. Grupa treba da ima u vidu da u ovom periodu sve ideje o promeni treba da imaju samo status predloga, dok se ne razmotre sva stanovišta i njihova istraživanja ne pruže detaljne predloge pokazatelja i pitanja.

Aktivnost 2 Šta je inkluzija? (30 minuta)

Članovi grupe za planiranje treba da razmene svoja stanovišta o inkluziji:

- Do koje mere smatraju da je inkluzija povezana sa decom koja se vide kao „deca sa posebnim obrazovnim potrebama“?
- U kojoj meri se inkluzija poistovećuje sa decom čije ponašanje se smatra problematičnim?

Kao pomoć grupa može koristiti Tabelu 1, „Inkluzija u obrazovanju“ i pročitati tekst koji se odnosi na nju. Ideje u toj tabeli rezimiraju pristup inkluziji koji je razvijen u Indeksu, i svaki element bi po redu trebalo ukratko prodiskutovati. S obzirom na postojeće iskustvo, ne preporučuje se preterano zadržavanje na ovoj aktivnosti u ovoj fazi. Malo je verovatno da će se u ovoj fazi svi slagati u pogledu svakog viđenja inkluzije u Indeksu. Ali treba da postoji saglasnost da se taj proces odnosi na svu decu koja se susreću sa preprekama za igru, učenje i učešće iz bilo kojeg razloga, i da podrazumeva značajne promene u kulturi, politici i praksi. Ova opšta saglasnost je važna jer rešavanje dubljih razlika u viđenjima inkluzije može uzeti previše vremena. Ljudi koji su koristili Indeks, primetili su da se njihovo stanovište menjalo i razvijalo tokom samog rada na inkluziji.

Aktivnost 3 Prepreke i resursi (20 minuta)

Grupa bi trebalo da ima u vidu razgovor o preprekama i resursima u I delu i opisu dimenzija i oblasti u tabeli 4. Ove teze mogu poslužiti kao struktura za razmišljanje o preprekama i resursima za njihovo prevazilaženje s obzirom da one daju odgovor na sledeća pitanja:

- Koje prepreke za igru, učenje i učešće postoje u kulturi, politici i praksi naše predškolske ustanove?
- Ko se suočava s preprekama za igru, učenje i učešće u školi?
- Kako se prepreke za igru, učenje i učešće mogu smanjiti?
- Koji se dodatni resursi mogu pokrenuti za povećanje igre, učenja i učešća kao i razvoja kulture, politike i prakse predškolske ustanove?

Aktivnost 4 Šta je podrška? (20 minuta)

Pojam podrške u širem smislu predstavljen je u I delu kao „*sve aktivnosti koje povećavaju kapacitete predškolske ustanove da odgovori na različitosti među decom*“.

Grupa može razmotriti sledeća pitanja:

- Koje aktivnosti se računaju kao podrška?
- Kakve su posledice ove definicije podrške na rad predškolskog osoblja?
- Kakve su posledice ove definicije podrške na koordinaciju procesa korišćenja Indeksa?

Produbljivanje ispitivanja korišćenjem pokazatelja i pitanja

Grupa se mora upoznati sa pokazateljima i pitanjima i načinom na koji se oni mogu upotrebiti da se ispita kultura, politika i praksa. Upotreba pokazatelja i pitanja zasniva se na postojećem znanju pri čemu se podstiče detaljna analiza predškolske ustanove, i usmerava pažnja na teme koje ranije možda nisu bile razmatrane.

Aktivnost 5 Upotreba pokazatelja za utvrđivanje trenutno važnih pitanja (30 minuta)

Svrha ove aktivnosti je da se materijal upotrebi za proveru prethodno utvrđenih važnih pitanja i da se postave nova korišćenjem pokazatelja. Lista pokazatelja nalazi se u prilogu ovog materijala. Važna pitanja se mogu analizirati ili uz pomoć priloženih upitnika ili uz pomoć kartica sa ispisanim pokazateljima (jedna kartica – jedan pokazatelj).

Upitnike može da popunjava svaki član tima posebno, a zatim se odgovori upoređuju kako bi se mogle prodiskutovati razlike. Umesto toga, grupa može da sortira kartice sa pokazateljima u četiri grupe, prema tome koliko tačno svaki iskaz opisuje njihovu predškolsku ustanovu. Moguća su četiri odgovora, odnosno kategorije za razvrstavanje kartica: „u potpunosti se slažem“, „slažem se i ne slažem se“, „ne slažem se“, „treba mi više informacija“. Prilikom sortiranja, karte treba da se stave na gomile sa istim tekstrom. „Treba mi više informacija“ se bira kada je značenje pokazatelja nejasno ili nema dovoljno informacija da bi se donela odluka. Značenje pojedinačnih pokazatelja može biti dodatno razjašnjeno tako što će ih naći u III delu i pogledati pitanja koja se odnose na njih.

Na kraju upitnika predviđen je prostor za upisivanje pet prioriteta za razvoj. Upitnik ili sortiranje skreću pažnju na sve aspekte predškolske ustanove *tako da se mogu prepoznati prioriteti za dalje ispitivanje*.

Ako se upitnici upotrebljavaju u procesu korišćenja Indeksa, ne smemo zaboraviti da treba proučiti i uporediti prioritete, a ne kompletne upitnike. Detaljne analize upitnika, popunjavanje i izrada tabela i grafikona, nedopustivo je oduzimanje vremena i može usporiti početak rada na razvoju.

Osim toga, ova aktivnost pruža i mogućnost za razmišljanje o tome koliko je korisna upotreba upitnika. Svi pokazatelji su napisani tako da slaganje s njima sugerise pozitivnu procenu škole. Mnogi ljudi su pokazali tendenciju da umanje sve poteškoće a postoji i jedna opšta tendencija kod ljudi da daju pozitivne odgovore na ove upitnike. To može da prikaže predškolsku ustanovu inkluzivnjom nego što ona zapravo jeste.

U prethodnim verzijama Indeksa moglo se birati između odgovora „u potpunosti se slažem“, „donekle se slažem“, „ne slažem se“ i „treba mi više informacija“. Mi smo drugi odgovor zamenili sa „slažem se i ne slažem se“ jer smo zaključili da ljudi prilikom proučavanja rezultata upitnika, obično tumače da odgovor „donekle se slažem“ zapravo znači da ništa ne treba da se menja. Naprotiv, to znači da najverovatnije postoje neka pitanja povezana sa pokazateljem koja ukazuju na oblast kojom bi se trebalo pozabaviti.

Kada prouče rezultate ove aktivnosti, članovi grupe treba da razmene svoje privremene prioritete i da o njima porazgovaraju.

Aktivnost 6 Razgovor o iznetim obrazloženjima (20 minuta)

Pošto ljudi mogu iz različitih razloga i umanjiti i preuvećati značaj problema, članovi grupe moraju pažljivo da navede jedni druge da obrazlože svoje stavove: šta su pročitali, videli ili čuli što može da podrži njihovo mišljenje. Grupa bi trebalo da se složi oko jednog pokazatelja za koji misle da ga predškolska ustanova dobro sprovodi, i jednog za koji misle da bi na njemu moglo da se radi. U oba slučaja treba da pruže obrazloženja i dokaze za svoje stanovište, uzimajući u obzir sledeće:

- Do koje mere se slažu sa ovim pokazateljem?
- Kakav dokaz postoji u korist takvog mišljenja o tom pokazatelju?
- Kakav dokaz postoji da drugi pokazatelji, u okviru iste ili druge dimenzije, potkrepljuju ovo mišljenje?
- Koje bi dodatne informacije mogle biti korisne?

Aktivnost 7 Povezivanje pokazatelja i pitanja: kultura, politika i praksa (40 minuta)

Prilikom upotrebe ovih materijala za procenu, pokazatelje bi uvek trebalo povezati sa pitanjima koja definišu njihovo značenje. U parovima, članovi grupe bi trebalo da izaberu po jedan pokazatelj iz svake dimenzije na kojem bi moglo da radi i po jedan za koji misle da ga predškolska ustanova dobro sprovodi. Ovo bi trebalo da uključi i pokazatelje iz aktivnosti 6. Zatim, parovi treba da prouče pitanja za svaki pokazatelj. Iako su, iz stilskih razloga, pitanja formulisana za da/ne odgovore, trebalo bi ih shvatiti kao da su formulisana u smislu „do koje mere....“. Na njih se može odgovoriti na isti način kao i kod pokazatelja: „u potpunosti se slažem“, „slažem se i ne slažem se“, „ne slažem se“, „treba mi više informacija“. Ove opcije mogu grafički da se prikažu znakovima +, +/-, -, i ? prema prethodno navedenom redosledu. Članove grupe se podstiču da se što aktivnije bave pitanjima, menjajući ih i dodajući nova, kako bi odgovarala datim uslovima u kojima živi i radi njihova predškolska ustanova.

Izabrane pokazatelje i njihova pitanja trebalo bi proučiti, imajući u vidu sledeće:

- Koje nove oblasti za razvoj ta pitanja predlažu?
- Koja pitanja treba dodati ili izbaciti da bi odgovarala datim uslovima u kojima radi vaša predškolska ustanova?

Aktivnost 8 Pregled svih pokazatelja i pitanja (1 sat)

Ova aktivnost može se obaviti između sastanaka. Članovi grupe trebalo bi da rade pojedinačno, čitajući sve pokazatelje i pitanja. Svrha je da se upoznaju sa materijalima, a ne da izvedu potpuno istraživanje stanja u predškolskoj ustanovi. Trebalo bi da odgovore na svako pitanje, beležeći svoja zapažanja o postavljenim problemima i predlažući nova pitanja koja skreću pažnju na dodatne važne stavke. Zatim bi trebalo da u grupi razmene svoja iskustva. Ponekad određena pitanja sugeriraju neki aspekt predškolske ustanove koji može lako da se promeni, dok druga mogu pokrenuti razmišljanja o dubljim, opsežnijim promenama koje je potrebno napraviti.

Aktivnost 9 Upotreba okvira za planiranje i Zaključka (30 minuta)

Grupa treba da izabere prioritet za razvoj u jednoj dimenziji i da razmotri koje razvojne promene su potrebne u drugim dimenzijsama, koje bi ga podržale. Prioriteti mogu biti formulisani u vidu jednog ili grupe pokazatelja, jednog ili grupe pitanja ili teme koja je važna za predškolsku ustanovu, a nije pokrivena pokazateljima i pitanjima iz Indeksa. Na primer, ako se povećanje saradnje između dece i predškolskog osoblja usvoji kao prioritet za razvoj u okviru dimenzije A (pokazatelji A.1.2, A.1.3. i A.1.4), onda bi njih trebalo povezati sa strategijom protiv nasilnog ponašanja (pokazatelj B.2.9), razvojem aktivnosti za saradnju u dimenziji C (pokazatelj C.1.7) i oslanjanjem na decu kao međusobne resurse (pokazatelj C.2.3). Ovom zadatku može da pomogne korišćenje Zaključak okvira za planiranje u IV delu da se zabeleže prioriteti i odgovori na sledeća pitanja:

- Koje promene treba da se naprave u drugim dimenzijsama da bi se obezbedila podrška za razvoj odabranog prioriteta?
- Kako se pitanja mogu iskoristiti za dalje ispitivanje odabranog prioriteta?
- Kako se može pomoći razvoj i rad na odabranom pokazatelju?

Aktivnost 10 Rezimiranje rada grupe (20 minuta)

Članovi grupe mogu da se osvrnu na to u kojoj je meri njihovo istraživanje pokazatelja i pitanja doprinelo proširenju prethodnog zajedničkog znanja koje su istraživali u okviru aktivnosti 2, 3 i 4. Ova pitanja mogu da im pomognu u tome:

- Šta je učinjeno da se prevaziđu prepreke za igru, učenje i učešće?
- Na čemu treba još raditi?
- Šta zahteva dalja istraživanja?
- Koji novi prioritetu treba da se obrade?

Aktivnost 12 Otkrivanje i prevazilaženje prepreka za korišćenje Indeksa (20 minuta)

Nakon detaljnog pregledanja materijala, grupa može dobiti ideje o tome kako se Indeks može na najbolji način uvesti u predškolsku ustanovu i na koje probleme se tom prilikom može naići. Treba razmotriti sledeća pitanja:

- Na koje prepreke može naići uvođenje Indeksa u predškolsku ustanovu?
- Kako se te prepreke mogu prevazići?
- Koji je najbolji način za predstavljanje Indeksa?

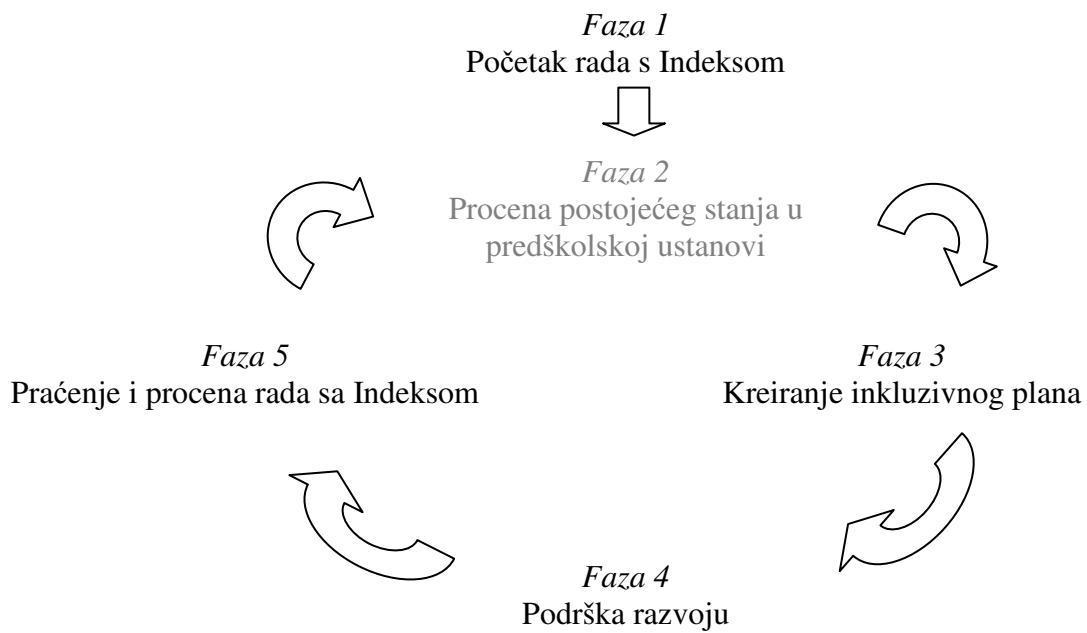
Priprema rada sa drugim grupama

Grupa za planiranje mora pročitati i prodiskutovati uputstva za faze 2, 3, 4 i 5 pre početka rada sa drugim grupama.

Faza 2

Procena postojećeg stanja u predškolskoj ustanovi

- Istraživanja znanja i ideja osoblja i rukovodećeg tela u predškolskoj ustanovi
- Istraživanje znanja i ideja dece i mlađih ljudi
- Istraživanje znanja i ideja roditelja/staratelja i članova lokalne zajednice
- Utvrđivanje prioriteta za razvoj

Grupa za planiranje koristi svoja znanja o radu s Indeksom da bi radila sa drugima, sa rukovodećim telom predškolske ustanove, roditeljima/starateljima i drugim važnim članovima zajednice. Grupa razmatra rezultate ovih konsultacija i inicira sva dalja istraživanja neophodna da se upotpuni ispitivanje koje sprovodi. Zatim usaglašava prioritete za razvoj sa ostalim predškolskim osobljem.

Ova faza, kao i celokupan rad sa Indeksom, razlikovaće se od ustanove do ustanove. Grupa za planiranje treba da prosudi koji je najbolji način da se proces sproveđe u datim uslovima.

Istraživanje znanja i ideja osoblja i rukovodećeg tela u predškolskoj ustanovi

Grupa za planiranje prati isti proces koji je koristila u fazi 1, tj. prikuplja postojeće znanje korišćenjem ključnih pojmoveva i okvira za planiranje, a zatim ga obrađuje koristeći pokazatelje i pitanja radi identifikovanja prioriteta za razvoj. Mišljenja izražena za vreme konsultacija trebalo bi koristiti kao prilike za raspravu i dalje istraživanje.

Cilj je da se podstakne što veće učešće tako da bi bilo potrebno organizovati razne prilike za prikupljanje informacija. Na taj način oni koji nisu mogli da prisustvuju sastancima ili oni koji ne vole da govore pred grupom mogu da iznesu svoje mišljenje. Takođe je moguće da svako posebno dostavi svoje odgovore na pokazatelje i pitanja.

Program za usavršavanje predškolskog osoblja i rukovodećeg tela

Program za usavršavanje stručnjaka jedan je od načina da se započne proces prikupljanja informacija. Tom prilikom moguće je uključiti podršku izvan predškolske ustanove ili raditi u saradnji sa drugom predškolskom ustanovom koja je već započela proces rada sa Indeksom. Ako se dobro organizuje, predškolsko osoblje će osetiti svu dobrobit tog inkluzivnog iskustva, i biće podstaknuti da promovišu inkluziju.

Jedan primer Programa dat je u Tabeli 7. koji oslikava aktivnosti iz faze 1. Aktivnosti se mogu razmotriti na jednom sastanku ili u nizu sastanaka posvećenih tome. Pre organizovanja Programa za usavršavanje, potrebno je odabrati i prilagoditi aktivnosti. Neophodno je doneti odluke o tome kako će se istraživati pokazatelji i da li je potrebno umnožiti upitnike koji se odnose na pokazatelje. Potrebno je zabeležiti stanovišta koja iznesu različite grupe i prikupiti zaključke.

Na osnovu svog iskustva u radu sa materijalima, grupa za planiranje će proceniti koliko vremena treba grupama da obave te iste zadatke. Ona takođe treba da pomaže ljudima da se snađu u tim aktivnostima i da se usredstvuje na njih.

Kad se upoznaju s materijalima, mnogi ljudi imaju utisak da ih je previše, misleći da se od njih očekuje da sve promene odmah i sad. Neophodno je naglasiti je svrha procene zapravo izbor prioriteta za razvoj, a ne uvođenje sveobuhvatnih promena odjednom.

**Tabela 7. Program za usavršavanje predškolskog osoblja:
istraživanje igre, učenja i učešća**

- **Predstavljanje Indeksa** (vodi grupa za planiranje)
- **Rad sa ključnim idejama i okviru za planiranje u cilju razmene postojećeg znanja** (vidi aktivnosti 3 i 4, za rad u malim grupama)
- **Rad sa pokazateljima** (vidi aktivnosti 5 i 6, za rad u malim grupama)
- **Rad sa pitanjima** (vidi aktivnost 7 i početak aktivnosti 8, za rad u malim grupama i da svako individualno nastavi posle programa)

- **Razmena ideja o oblastima za razvoj i daljem istraživanju**
(aktivnosti 9 i 10, najpre u malim grupama, zatim svo predškolsko osoblje zajedno)
- **Naredni koraci u procesu** (vodi grupa za planiranje)

Predlozi oblasti za razvoj i dalje istraživanje

U principu, kada ljudi počnu rad sa pokazateljima i pitanjima, osećaju da mogu da prepozna posebne oblasti za koje misle da bi ih trebalo razvijati. Neke oblasti mogu biti označene za dalje istraživanje i pre nego što se doneše konačna odluka. Verovatno će biti tema, oko kojih je postignuta opšta saglasnost, a za koje osoblje smatra da im treba odmah posvetiti pažnju. Međutim, neki prioriteti će se pojaviti tek kada se povežu informacije prikupljene iz različitih grupa i nakon nastavka i završetka konsultacija.

Planiranje narednih koraka

Na kraju Programa za usavršavanje stručnjaka, predsedavajući grupe za planiranje treba da ukaže na naredne korake, šta će biti učinjeno sa prikupljenim informacijama. Grupa za planiranje treba da završi prikupljanje informacija od predškolskog osoblja i rukovodećeg tela, i da ih obradi. Mogu se identifikovati oblasti iz kojih treba prikupiti dodatne informacije od dece, roditelja/staratelja ili drugih članova lokalne zajednice. Grupa mora da napravi plan kako da prikupi mišljenja onih koji nisu mogli da prisustvuju Programu. Treba ih uključiti u neku drugu grupu ili napraviti individualni sastanak ili podstaći individualno proučavanje materijala i dostavljanje mišljenja o njemu.

Istraživanje znanja i ideja dece i mladih ljudi

Ljudi koji koriste Indeks došli su do zaključka da konsultacije sa decom i mladim ljudima o tome šta misle o svojoj predškolskoj ustanovi mogu biti od izuzetnog značaja za otkrivanje prepreka i resursa. Sva deca treba da imaju priliku da daju svoj doprinos. Čak i veoma mala deca mogu imati veliku moć opažanja kad se radi o njihovim interesovanjima i brigama. Starija deca mogu pružiti detaljne ideje o preprekama i resursima za razvoj. Možda će biti potrebno da se svi učesnici u konsultacijama podstaknu da daju iskrena mišljenja a ne ona kojim bi zadovoljili odrasle ili drugu decu.

Informacije bi po pravilu trebalo prikupljati u razgovoru, igri i posmatranju a ne na neki zvanični način. Važno je nastojati da se dobije dečija slika o predškolskoj ustanovi, da se deca pažljivo posmatraju i slušaju:

- Kako reaguju na aktivnosti?
- Koju vrstu odnosa prave sa drugom decom i sa odraslima?
- Kako reaguju na promene čiji je cilj povećanje njihovog učešća u igri i učenju?

Sa malom decom, pripremljena pitanja ili formulari (vidi IV deo) treba da se koriste samo kao podsticaji za razgovor sa pojedincem ili malom grupom. Oni koji rade u predškolskoj ustanovi znaju kako da zainteresuju dete za opušten i prijatan razgovor a to je možda najbolje uraditi uz pomoć roditelja/staratelja. Upitnik 4 daje neke ideje za pitanja koja mogu da podstaknu takvo istraživanje dečijeg viđenja. Fotografije, slike, crteži i lutke takođe mogu da pomognu. Nalepnice sa nasmejanim, tužnim i bezizražajnim licem mogu takođe da pomognu u izboru odgovora.

Sa starijom decom, kao i sa odraslima, često se savetuje upotreba upitnika samo kao priprema za razgovor ili diskusiju koji dalje razvijaju pitanja. Ponekad mogu da se upotrebe *posle* razgovora da potvrde i prošire mišljenja koja su već izrečena. Upitnik 2 sadrži skraćenu listu pokazatelja. Ponavljamo, predškolsko osoblje će umeti da prosudi, na osnovu razgovora sa decom, da li su u stanju da razumeju jezik u upitnicima i kada pitanja treba da im pročita odrasla osoba ili drugo dete. Ako se postupa pažljivo i delikatno, pokušaj da se dobije mišljenje dece može pomoći predškolskom osoblju da bolje razumeju njihove potrebe i da ohrabre decu da se stvarno osećaju kao kod kuće.

Istraživanje znanja i ideja roditelja/staratelja i drugih članova lokalne zajednice

Mišljenja roditelja/staratelja i drugih članova zajednice predstavljaju dodatne izvore koji prethodno nisu bili u potpunosti razmatrani. Konsultacije sa njima mogu pomoći unapređenju komunikacije između predškolske ustanove i porodica. Kao i za decu i mlade ljude, i za roditelje/staratelje može se napraviti uputnik na osnovu skraćene liste pokazatelja sa dodatkom posebnih pitanja za datu predškolsku ustanovu. Primeri takvog upitnika za roditelje/staratelje dat je u IV delu, upitnici 2 i 3.

Upitnik se može napraviti uz saradnju s roditeljima/starateljima koji koji takođe mogu da pomognu u organizaciji sastanka. Neke predškolske ustanove su razmenile prevode upitnika kako bi se konsultovali i sa roditeljima/stareteljima čiji maternji jezik nije engleski.

Grupa za planiranje može da se sastane sa roditeljima i izvan škole ako bi posećenost bila veća u drugačijem okruženju ili ako bi to poboljšalo odnose između predškolskog osoblja i roditelja/staratelja. I u ovom slučaju važno je obezbediti različite načine na koje roditelji mogu izraziti svoja mišljenja i stavove o školi. Upitnici mogu da se koriste kao uvod u razgovor ili za prikupljanje informacija od onih koji nisu mogli da prisustvuju sastanku.

Razgovi mogu početi razmatranjem sledećih pitanja:

- Šta najviše cenite u ovim jaslicama/igraonici/klubu/ itd. ?
- Šta bi moglo da se uradi da vaše dete bude srećnije u ovom okruženju?
- Šta bi moglo da se uradi kako bi se poboljšala igra, učenje i komunikacija vašeg deteta?

Mišljenja roditelja/staratelja mogu da se prikupe i tako što će napraviti listu prioriteta:

- Navedite tri stvari koje biste najviše voleli da promenite.

Takođe bi bilo korisno saznati šta druge grupe iz lokalne zajednice misle o predškolskoj ustanovi koja se nalazi u njihovom okruženju. Deca u predškolskoj ustanovi možda ne odražavaju sastav stanovnika u tom kraju, s tačke gledišta etničke pripadnosti, ometenosti ili društvenog položaja. Mišljenja svih članova zajednice mogu pomoći predškolskom osoblju u naporima da u njihovoj predškolskoj ustanovi budu zastupljeni svi i da tako može da predstavlja svoju zajednicu u celosti.

Utvrđivanje prioriteta za razvoj

Šta se može promeniti u kulturi, politici i praksi što bi podstaklo porast igre, učenja i učešća?

Analiza mišljenja i obrazloženja

Da bi se napravila lista prioriteta za razvoj, grupa za planiranje treba da analizira prioritete koje su odabrali svi sa kojima se razgovor vodio. Ovaj zadatak možda može da se podeli u okviru grupe, u zavisnosti od veličine predškolske ustanove. Možda bi trebalo izabrati kritičkog prijatelja zato što mogu da pomognu u ovom procesu. Budući da konsultacije traju neko vreme, moguće je obraditi mišljenja svih grupa u hodu, dok se prikupljaju. Na početku bi trebalo razdvojiti informacije prikupljene od dece, roditelja/staratelja, predškolskog osoblja i članova rukovodećeg tela. Na taj način mogu se uočiti i razmotriti razlike u gledištima. Važno je možda i pogledati mišljenja podgrupa školskog osoblja kao na primer volontera, ili roditelja/staratelja sasvim male i starije dece..

Prikupljanje daljih informacija

Moguće je da će grupa za planiranje morati da prikupi i dodatne informacije pre nego što doneše konačne odluke o prioritetima. Tokom prethodnih konsultacija, mogu da se pojave neke teme za čije će objašnjenje biti potrebne dodatne informacije. Dodatne informacije mogu se dobiti tokom procesa konsultacija kada jedna grupa izdvoji pitanja koja treba da se upute nekoj drugoj grupi. Na primer, treba možda izravno pitati novoprmljeno osoblje da li su dobili pravu podršku kada su došli u predškolsku ustanovu, i pored toga što osoblje koje je tu već neko vreme smatra da je taj proces uklapanja bio uspešan.

Prikupljanje dodatnih informacija može da se pretvori u rad na razvoju. Na primer, biranje prioriteta za unapređenje aktivnosti u dimenziji C može da dovede do toga da predškolsko osoblje prati i razmatra način na koji se aktivnosti planiraju i sprovode. To može samo po sebi da vodi ka većoj saradnji i unapređenju kod osmišljavanja aktivnosti.

Tabela 10. Aktivnosti kod kuće

Ime jaslica i logo

Dragi roditelji/staratelji,

U nastavku vam dostavljamo naš plan za period od ..... do .....

Srdačno,

Osoblje predškolske ustanove „XY“

Oblasti koje ćemo obuhvatiti:

Učićemo sledeće brojalice i pesmice:

Ako želite da pomognete svom detetu da istraži ovaj plan kod kuće ili kada ste napolju, predlažemo vam sledeće aktivnosti:

Izdvajanje liste prioriteta

Izdvajanje prioriteta nije jednostavno stvar biranja onih tema koje se najčešće pominju tokom konsultacija. Grupa za planiranje mora biti sigurna da mišljenja manje moćnih grupa ne budu zapostavljena i da naročito mišljenja dece i roditelja/staratelja budu zastupljena u planu. Izdvojeni prioriteti će se u velikoj meri razlikovati s obzirom na obim, vreme i sredstva potrebna za njihovo sprovođenje. U konačnoj listi, trebalo bi da budu zastupljeni i kratkoročni i dugoročni prioriteti.

U Tabeli 11, dati su neki primeri prioriteta utvrđeni u toku procesa korišćenja Indeksa.

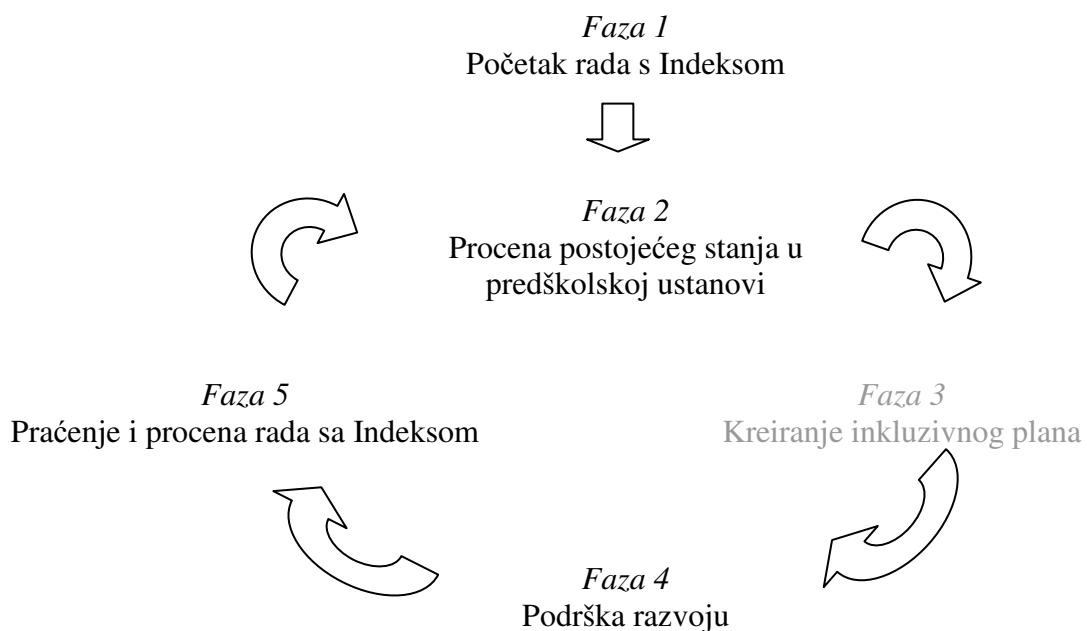
Tabela 9. Prioriteti utvrđeni u toku procesa korišćenja Indeksa

- Uvođenje običaja dočekivanja nove dece i predškolskog osoblja i obeležavanja njihovog dolaska
- Održavanje sesija za profesionalni razvoj kako bi osmišljene aktivnosti što bolje mogле da odgovore na različita interesovanja i karakteristike dece i mladih ljudi
- Uvođenje jasne strukture upravljanja i razvoja profesionalnog statusa za osoblje u predškolskoj ustanovi
- Poboljšanje svih vidova pristupa školi za decu ometenu u razvoju i invalide
- Promovisanje pozitivnih stavova prema etničkim razlikama u aktivnostima i na panoima
- Objedinjavanje svih oblika podrške
- Organizovanje zajedničkih obuka za osoblje iz zdravstvenih, socijalnih i obrazovnih službi
- Razvijanje zajedničkih aktivnosti za decu
- Razvijanje strategije protiv nasilnog ponašanja
- Poboljšanje načina na koji se nova deca uvode u predškolsku ustanovi i na koji im se pruža podrška da se uklope
- Povećanje učešća dece u biranju resursa i aktivnosti
- Poboljšanje komunikacije između osoblja u predškolskoj ustanovi i roditelja/staratelja
- Poboljšanje ugleda predškolske ustanove u lokalnim zajednicama

Faza 3

Kreiranje inkluzivnog plana

- Procena prioriteta korišćenjem okvira za planiranje
- Uvođenje prioriteta u školski razvojni plan

U trećoj fazi procesa korišćenja Indeksa, u kojoj će možda biti potrebno da se održi niz sastanaka sa usko određenim ciljem, grupa za planiranje pravi razvojni plan. Koristi se okvir za planiranje da bi se utvrdilo šta treba da se dogodi u kulturi, politici i praksi predškolske ustanove ako treba da se podrži neki konkretni prioritet.

Procena prioriteta korišćenjem okvira za planiranje

Okvir za planiranje sa dimenzijama i oblastima nalazi se u Tabeli 12. Grupa za planiranje treba da pregleda prioritete izdvojene na kraju Faze 2 i da vidi kakve su posledice jednog prioriteta identifikovanog u jednoj oblasti jedne dimenzije za rad u preostalim oblastima.

Procena postojećih prioriteta

Grupa treba da pregleda ostale prioritete koji već postoje u planu, uključujući one koji mogu da se pojave kao rezultat neposredne ili očekivane inspekcije. Treba da razmotre da li da menjaju te prioritete tako da oni mogu doprineti inkluzivnom razvoju predškolske ustanove kao celine.

Uvođenje prioriteta u razvojni plan

Svaki prioritet treba detaljno da se analizira u pogledu vremena potrebnog za njegovo ostvarivanje, resursa i uticaja koji će imati na profesionalni razvoj. Kod nekih prioriteta napredak može da se ostvari u roku od nekoliko nedelja ili meseci. Međutim, nekim drugim prioritetima, koji podrazumevaju novu zgradu ili sveobuhvatne promene u kuluturi ili načinu rada, potreban je duži period da bi se ostvarili. U slučaju nekog ambicioznog prioriteta, velika pomoć može biti pravljenje kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih ciljeva.

Tabela 12. Okvir za planiranje

DIMENZIJA A Stvaranje inkluzivne kulture
Izgradnja zajednice
Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti
DIMENZIJA B Kreiranje inkluzivne politike
Razvoj zajednice
Organizovanje podrške različitostima

DIMENZIJA C Razvoj inkluzivne prakse

Organizovanje igre i učenja

Mobilizacija resursa

Većina akcija zahteva ljudske i/ili materijalne resurse, koji mogu već da budu na raspolaganju ili ih uopšte nema. Plan treba da uključi i postupak za procenu uspešnosti. Treba da se postave kriterijumi za napredak, koristeći možda pitanja iz Indeksa radi pojašnjavanja ciljeva. Jedan član grupe za planiranje treba da preuzme odgovornost za proveru napretka svakog prioriteta, premda će, ako proces dobro funkcioniše, svi članovi predškolske ustanove deliti odgovornost za sprovođenje plana. Kada svi članovi grupe za planiranje spreme svoje predloge, trebalo bi da se o njima dogovore sa ostalim osobljem i rukovodećim telom predškolske ustanove.

Za predškolske ustanove koje nisu navikle na ovakav način planiranja, korisno je da potraže savet od gostujućeg stručnjaka ili kritičkog prijatelja. Odbor Istočnog Saseksa za razvoj brige o detetu podstiče upotrebu jednostavnog obrasca za planiranje akcija. Jedan primer upotrebe takvog obrasca dat je u Tabeli 13.

Tabela 13 Akcioni plan za pokazatelj A.1.3: „Predškolsko osoblje međusobno dobro sarađuje“

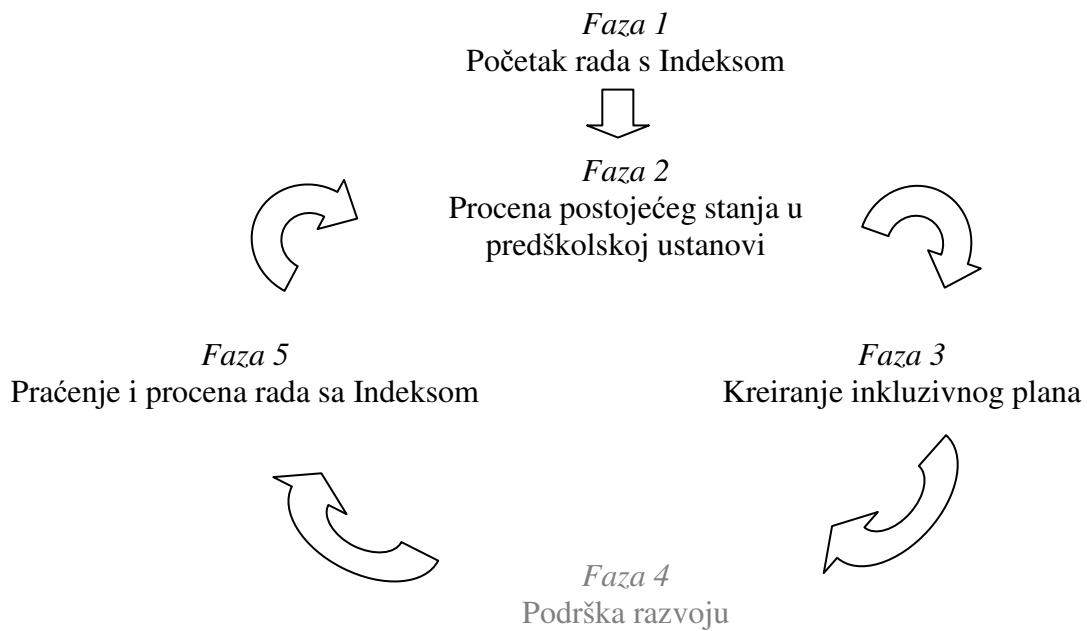
Šta želimo da postignemo?	Koje korake možemo da preduzmemo?	Ko će to da uradi?	Koliko će to da košta?	Kada ćemo napraviti procenu?	Šta hoćemo da postignemo?	Šta se desilo?
Da bolje radimo zajedno (plan za period od septembra do decembra)	1. Održavati svakog meseca sastanak kompletног osoblja	Meri će napraviti listu datuma. Svi treba da se trude da prisustvuju	1 sat više mesečno u zbornici	decembar	Da većina osoblja prisustvuje sastanku	Odličan odziv, ali troškovi se povećali posle odluke da se prekovremeni sati plate. To treba dostaviti rukovodećem telu.

	2. Isplanirati aktivnosti u paru	Kompletno osoblje treba da izdvoji jednu aktivnost nedeljno i da je planira sa partnerom	Ništa	oktobar	Da osoblje zajedno vodi aktivnosti	Ovo nije išlo dobro, pošto u originalnom planu nije određeno vreme za to. Osim toga, teško je obezbiti da se to događa, i zato vidi 6.
	3. Vođenje aktivnosti u paru	Kompletno osoblje treba da izdvoji jednu aktivnost nedeljno i da vodi sa partnerom	Ništa	oktobar		
	4. Osoblje ostaje na kafi posle sastanka petkom	Džejn će kupiti kafu i keks. Nezvanično se beleži da li ljudi ostaju ili ne	Kafa, itd.	oktobar i novembar	Da većina osoblja ostaje	Nema osoblja koje ne radi petkom, pa se sada ostaje na kafi i sredom
	5. Druženje osoblja za Božić	Džejn će se raspitati i onda isplanirati druženje	Bez ograničenja!!!	Na sastancima osoblja	Fantastično veče za većinu ako ne za sve	Bilo je teško naći ponešto za svakoga, ali smo uspeli
	6. Osoblje planira jednu aktivnost nedeljno u paru	Svi da obaveste Meri šta rade u vezi s tim i kada. Meri vodi zapisnik.	1 sat po osobi u dve nedelje	novembar	Beleženje svakog nedeljnog sastanka za planiranje	Nakon malo spoticanja, ovo je krenulo. Svakom od osoblja je pomogla mogućnost da na pravi način planira
	7. Osoblje vodi jednu aktivnost nedeljno u paru	Svi treba da upišu u dnevnik šta su uradili	1 sat po osobi u dve nedelje	novembar	Upisivanje koje govori o sastancima i o tome šta se događalo	Aktivnosti u paru nisu išle dobro u prvo vreme ali su se popravile. Nekim parovima je bilo teško

Faza 4

Sprovodenje prioriteta

- Sprovodenje prioriteta
- Održavanje razvoja

Četvrta faza procesa korišćenja Indeksa uključuje sprovodenje prioriteta a zatim održavanje razvoja. Za ovo može biti potrebno detaljnije istraživanje i može postati obrazac za akcione istraživanje.

Sprovodenje prioriteta

Ovaj primer ilustruje kako se sprovode prioriteti. Privatan vrtić bio je zabrinut zbog deteta koga su zadirkivali zbog njegovog neobičnog izgleda. Osoblje vrtića je odlučilo da iskoristi pitanja iz B.2.9 „Nasilno ponašanje je smanjeno“ kako bi utvrdilo obim problema. Koristeći C.2.3. „Različitosti među decom koriste se kao resursi za podršku igri, učenju i učešću“, razmotrili su načine da razviju kod dece osećaj poštovanja prema drugima i uvažavanje različitosti. Takođe su razmotrili i svoje vlastito ponašanje. Rezultat je bio sledeći: poboljšali su nadzor vremena koje nije struktuirano i uključili mnogo više različitih slika i primera u aktivnosti što je omogućilo da se pokrenu pitanja i teme o različitosti. Razmišljali su o jeziku koji oni sami koriste da opišu različitosti između dece. Razmatrali su sve pozitivne načine na koje mogu da reaguju na to dete kako bi mu podigli osećaj samopoštovanja i kako bi ga drugi doživeli drugačije i zaključili da treba da mu omoguće da svakako ima svoju ulogu u nekim vodećim aktivnostima.

Jedan obrazac za akcione istraživanje uključuje niz pitanja koja su vrlo slična procesu korišćenja Indeksa:

- Šta se događa?
- Kako tumačite to što se događa?
- Šta bi trebalo da se događa?
- Kako sprovodite ono što bi trebalo da se događa?

Procena predškolske ustanove korišćenjem Indeksa može da podstake grupu za planiranje i ostalo osoblje u predškolskoj ustanovi da obrati više pažnje nego ranije na ono što se događa. Posmatranja i opisivanje prakse, naročito ako to uključuje pokušaj da se ustanova vidi iz perspektive dece i mlađih ljudi, može biti snažan podsticaj za iniciranje promena.

Održavanje razvoja

Tokom faze sprovođenja prioriteta neophodno je održati posvećenost i učešće svih članova. Aktivnosti usmerene na stvaranje inkluzivne kulture mogu trajati godinama. Ali zauzvrat, takve promene mogu održati posvećenost i učešće osoblja iz predškolske ustanove i rukovodećeg tela, dece i roditelja/staratelja u stvaranju detaljnih promena u politici i praksi. U predškolskoj ustanovi koja se zasniva na saradnji, osoblje će moći da se osloni na stručnost i procenu kolega i da uzajamno pruža podršku da se istraje.

Tamo gde prioriteti dovode u pitanje duboko ukorenjena uverenja i vrednosti, treba uložiti znatno više napora da bi se prevazišao svaki otpor. Neki članovi predškolskog osoblja, neka deca ili roditelji/staratelji mogu imati različita mišljenja u pogledu određenog načina razvoja. Grupa za planiranje mora podsticati izražavanje ovakvih mišljenja i diskusiju o njihovim razlikama a možda i korigovati način razvoja, kako bi se obezbedilo da smer razvojnih promena odgovara što većem mogućem broju ljudi.

Tabela 14 Akcioni plan za pokazatelj C.1.5: „Deca uče zajednički“

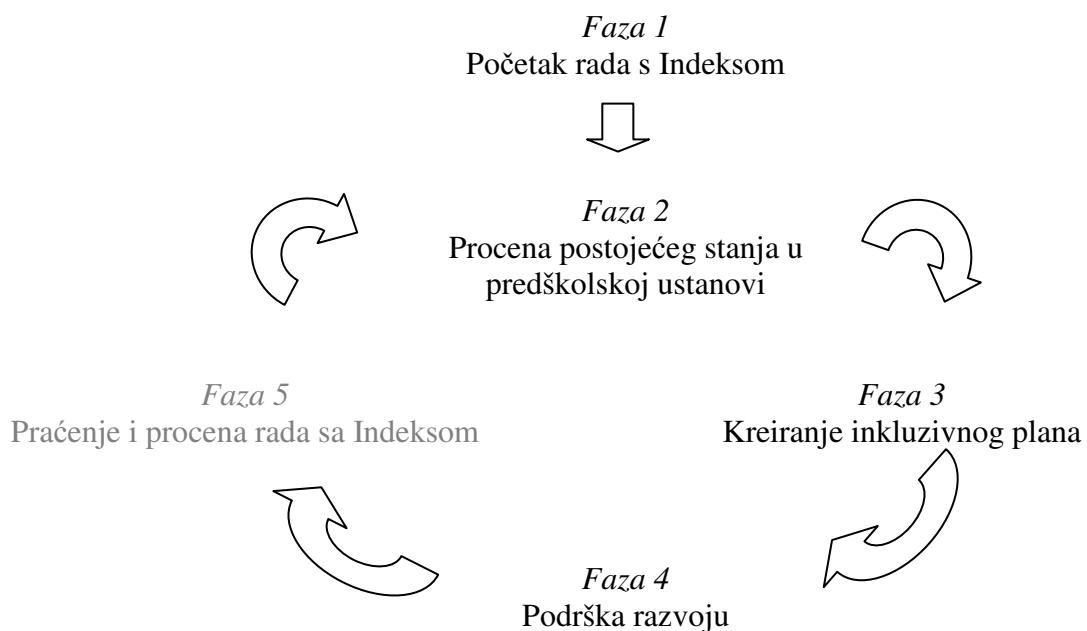
Šta želimo da postignemo?	Koje korake možemo da preduzmemos?	Ko će to da uradi?	Koliko će to da košta?	Kada ćemo napraviti procenu?	Šta hoćemo da postignemo?	Šta se desilo?
Predškolsku ustanovu koja podstiče decu da dele znanje i veštine sa drugom decom, da učivo razgovaraju i slušaju jedni druge, da rade kao deo grupe i da rado nude pomoć drugoj deci	1. Uvesti sistem parova tako da deca mogu da imaju jedni druge u nekim teškim trenucima kao što je početak aktivnosti, igra u dvorištu, vreme za užinu, kretanje u prostoru ustanove	Svo osoblje i roditelji/ staratelji	Ništa	Nezvanično svakog dana, zvanično svaka tri meseca	Promene kod pojedinaca i u celoj grupi	Deca su odlično reagovala na sistem parova. Deca su imala koristi od toga što dele veštine i znanja

	<p>2. U aktivnostima koje pripremaju stariju decu za školu, napravite grupe tako se razlikuju po veštinama i iskustvu.</p> <p>Podstičite decu da nude pomoć jedni drugima</p>				<p>Uče da bolje komuniciraju i da slušaju jedni druge. Neka deca nisu ranije želela ili cenila pomoć i ovo je naučilo decu (i odrasle) da je traže. Deca pitaju jedni druge da žele pomoć i češće pomažu jedni drugima</p>
	<p>3. Uvedite igre slušanja i priče. Neka ih deca nose kućama da ih tamo igraju sa roditeljima</p>				<p>Roditelji kažu da su više uključeni u dečije učenje a deca im govore mnogo više o tome šta su radili u vrtiću</p>
	<p>4. Obezbedite da sva deca učestvuju u igri „pokaži i ispričaj“</p> <p>Podstičite decu da razgovaraju o aktivnostima, da slušaju jedni druge i dele iskustva, i pokažite da cenite sav njihov trud</p>				<p>Deca mnogo više doprinose i učestvuju u igri „pokaži i ispričaj“, i pokazuju zanimanje za ono što drugi imaju da kažu</p>

Faza 5

Praćenje i procena rada sa Indeksom

- Procena i beleženje razvoja
- Procena rada sa Indeksom
- Nastavljanje Procesa Indeksa

Grupa procenjuje sveukupni napredak u razvoju. Oni razmatraju svaki veći napredak u promeni kulture, politike i prakse. Razgovaraju o izmenama koje su potrebne u samom procesu Indeksa. Pokazatelji i pitanja, prilagođeni predškolskoj ustanovi, koriste se za procenu obima promena i za formulisanje novih prioriteta za razvojni plan za narednu godinu.

Faza 5 se vraća u Fazu 2, i nastavlja se ciklus razvojnog planiranja.

Procena i beleženje razvoja

Napredak razvojnog plana treba redovno da se procenjuje prema kriterijumima unetim u plan u Fazi 3. Član grupe za planiranje zadužen za prioritete pobrinuće se da se napredak prati, proveri i zabeleži, kao i da se unesu izmene u plan. To može da uključi razgovore sa osobljem i rukovodećim telom u predškolskoj ustanovi, decom i roditeljima/starateljima, pregled zvaničnih dokumenata za poredškolske ustanove, kao i posmatranje aktivnosti. Rezultat ove procene treba da se prodiskutuje u okviru grupe za planiranje koja može, ako je potrebno, da izmeni razvojni plan.

Redovno obaveštavanje svih učesnika

Grupa za planiranje treba da obezbedi da svi budu obavešteni o napretku. To može da se uradi na sastancima, tokom programa za profesionalno usavršavanje, u nastupima, informatorima, raznim aktivnostima, obaveštenjima na oglasnoj tabli i preko raznih organizacija zajednice. Osim što pruža informacije, grupa za planiranje mora stalno da bude otvorena za različita mišljenja o tome kako napreduje razvoj predškolske ustanove.

Procena rada sa Indeksom

Proces korišćenja Indeksa takođe zahteva evaluaciju. Grupa za planiranje treba da razmotri način koji su koristili Indeks i odluči kako se materijali mogu koristiti na najbolji način za podršku razvoja u narednim godinama. Treba da procene koliko je Indeks pomogao školi da usvoji inkluzivne načine rada. Grupa treba da razmotri i svoj sastav, koliko su dobro bili pripremljeni za svoj rad, kako su se odvijale konsultacije sa drugim grupama, koliko je uspešno podeljena odgovornost sa drugima. U ovoj fazi, prisustvo kritičkog prijatelja može biti dragoceno, premda uspeh samoevaluacije zahteva da svi članovi tima budu spremni da preispitaju sopstveni način rada. U Tabeli 15 nalaze se pitanja koja mogu pomoći grupi da proceni sopstveni rad.

Tabela 15. Procena rada sa Indeksom

- Koliko dobro je radila grupa za planiranje, u smislu njenog sastava, kritičkog prijatelja, podele zadataka unutar tima, konsultacija sa drugima i raspodele odgovornosti za razvojni proces sa drugima?
- U kojoj meri je došlo do promena u posvećenosti prema inkluzivnijem načinu rada?
- U kojoj meri je proces rada sa Indeksom doprineo inkluzivnjem načinu rada?
- U kojoj meri su ključne ideje Indeksa (inkluzija, prepreke za igru, učenje i učešće, resursi podrške igri, učenju i učešću, i podrška različitostima) uticale na razmišljanje i akcije osoblja u predškolskoj ustanovi i drugih?
- U kojoj meri su dimenzije i oblasti Indeksa bile korisne za struktuiranje razvojnog plana?
- U kojoj meri su pokazatelji i pitanja pomogli prepoznavanju prioriteta ili detalja u vezi sa prioritetima koji ranije nisu bili uočeni?
- Do koje mere je proces konsultacija bio inkluzivan i ko bi još mogao tome doprineti u budućnosti?
- U kojoj meri su prioriteti za razvoj izabrani na osnovu pažljivog ispitivanja onoga što je bilo potrebno uraditi?
- U kojoj meri se procena napretka razvoja zasnivala na pažljivom ispitivanju onoga što se stvarno promenilo?
- Kako se razvojne promene održavaju i kako bi se taj proces mogao poboljšati?

Nastavljanje procesa korišćenja Indeksa

Grupa za planiranje biće u najboljem položaju da odluči kako da ponovo primeni materijal Indeksa i taj proces u svom budućem radu. U mnogim predškolskim ustanovama, većina osoblja već će biti upoznata sa Indeksom ali novom osoblju treba objasniti proces korišćenja Indeksa u sklopu njihovog uklapanja u novu sredinu. Revizija pokazatelja i pitanja kao deo procene napredovanja može voditi ka daljem istraživanju stanja u školi. To sa druge strane može da otkrije na koji način inkluzivna kultura doprinosi promenama koje se odvijaju mimo plana. Tamo gde je razvijena snažna inkluzivna kultura, deca i njihovi roditelji/staratelji nosiće sa sobom inkluzivni pristup igri, učenju i učešću gde god išli dalje.

Faza 3

Materijal za procenu

Pokazatelji i pitanja

Pokazatelji

Pokazatelji sa pitanjima

DIMENZIJA A   Oblast A.1 **Izgradnja zajednice**

DIMENZIJA A   Oblast A.2 **Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti**

DIMENZIJA B   Oblast B.1 **Razvijanje predškolske ustanove za sve**

DIMENZIJA B   Oblast B.2 **Organizovanje podrške različitostima**

DIMENZIJA C   Oblast C.1 **Organizovanje igre i učenja**

DIMENZIJA C   Oblast C.2 **Mobilizacija resursa**

POKAZATELJI

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.1 | Izgradnja zajednice

Pokazatelj A.1.1 | Svako oseća da je dobrodošao

A.1.2 | Deca pomažu jedni drugima

A.1.3 | Predškolsko osoblje međusobno dobro sarađuje

A.1.4 | Predškolsko osoblje i deca ophode se jedni prema drugima s poštovanjem

A.1.5 | Postoji partnerski odnos između predškolskog osoblja i roditelja/staratelja

A.1.6 | Osoblje u predškolskoj ustanovi povezuje ono što se događa u ustanovi sa životom dece kod kuće

A.1.7 | Predškolsko osoblje i rukovodeće telo dobro sarađuju

A.1.8 | Sve lokalne zajednice su uključene u predškolsku ustanovu

A.2 | Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti

Pokazatelj A.2.1 | Posvećenost inkluziji je zajednička svima koji imaju veze sa predškolskom ustanovom

A.2.2 | Od sve dece se očekuje mnogo

A.2.3 | Sva deca se jednakо uvažavaju

A.2.4 | Predškolska ustanova pomaže deci da budu zadovoljna sobom

A.2.5 | Predškolska ustanova pomaže roditeljima/starateljima da budu zadovoljni sobom

POKAZATELJI

DIMENZIJA B **Stvaranje inkluzivne politike**

B.1 | Razvijanje predškolske ustanove za sve

Pokazatelj B.1.1 | Pri zapošljavanju i napredovanju u poslu prema predškolskom osoblju se postupa pravično

B.1.2 | Novom predškolskom osoblju se pomaže da se uklopi u novu sredinu

B.1.3 | Sva deca iz okruženja se podstiču da idu u predškolsku ustanovu

B.1.4 | Predškolska ustanova je uređena tako da bude pristupačna za sve

B.1.5 | Svoj novoj deci se pomaže da se uklope u novu sredinu

B.1.6 | Predškolsko osoblje dobro priprema decu za prelazak u druge ustanove

B.2 | Organizovanje podrške različitosti

Pokazatelj B.2.1 | Svi oblici podrške su koordinisani

B.2.2 | Aktivnosti za profesionalno usavršavanje pomažu predškolskom osoblju da odgovori na različitosti među decom i mladim ljudima

B.2.3 | Politika „posebnih obrazovnih potreba“ je politika inkvizije

B.2.4 | Pravilnik za rad sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama koristi se za smanjivanje prepreka za igru, učenje i učešće za svu decu

B.2.5 | Podrška za decu kojima engleski nije maternji jezik korisna je za svu decu

B.2.6 | Politika podrške za ponašanje poboljšava predškolsku ustanovu za svu decu

B.2.7 | Smanjeni su pritisci koji vode isključivanju dece koja se smatraju nemirnom

B.2.8 | Smanjene su prepreke za prisustvovanje aktivnostima

B.2.9 | Nasilno ponašanje je smanjeno

POKAZATELJI

DIMENZIJA C **Razvijanje inkluzivne prakse**

C.1 | Organizovanje igre i učenja

- Pokazatelj** C.1.1 | Aktivnosti se planiraju tako što se imaju u vidu sva deca
- C.1.2 | Aktivnosti podstiču svu decu da komuniciraju
- C.1.3 | Aktivnosti podstiču učešće sve dece
- C.1.4 | Aktivnosti razvijaju razumevanje različitosti među ljudima
- C.1.5 | Aktivnosti obeshrabruju stereotipiziranje
- C.1.6 | Deca su aktivno uključena u svoju igru i učenje
- C.1.7 | Deca sarađuju u igri i učenju
- C.1.8 | Ocenjivanje podstiče postignuće sve dece
- C.1.9 | Predškolsko osoblje podstiče decu da razvijaju samodisciplinu i uzajamno poštovanje
- C.1.10 | Predškolsko osoblje planira, procenjuje i uključeno je u aktivnosti kroz zajedničku saradnju
- C.1.11 | Pomoćnici za podršku u učenju/nastavi pomažu igru, učenje i učešće sve dece
- C.1.12 | Sva deca učestvuju u specijalnim aktivnostima

C.2 | Mobilizacija resursa

- Pokazatelj** C.2.1 | Predškolska ustanova je organizovana tako da podstiče igru, učenje i učešće
- C.2.2 | Sredstva su pravično raspoređena
- C.2.3 | Različitosti među decom se koriste kao resursi za podršku igri, učenju i učešću
- C.2.4 | Stručnost predškolskog osoblja se u potpunosti koristi
- C.2.5 | Predškolsko osoblje razvija zajedničke resurse za podršku igri, učenju i učešću
- C.2.6 | Resursi u okruženju predškolske ustanove su poznati i koriste se

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.1 | Izgradnja zajednice

Pokazatelj **A.1.1 | Svako oseća da je dobrodošao**

- a) Da li je prvi kontakt koji ljudi imaju sa predškolskom ustanovom prijateljski i pruža osećaj dobrodošlice?
- b) Da li prostor u predškolskoj ustanovi veseo?
- c) Da li se deca i njihovi roditelji/staratelji uvek dočekuju i ispraćaju pozdravom?
- d) Da li predškolska ustanova pruža osećaj dobrodošlice svoj deci, uključujući decu ometenu u razvoju, Rome čergare, i azilante?
- e) Da li škola pruža osećaj dobrodošlice svim roditeljima/starateljima i drugim članovima lokalne zajednice?
- f) Da li su informacije o aktivnostima obezbeđene za sve roditelje/staratelje?
- g) Da li su informacije svima dostupne, bez obzira na maternji jezik i omenjenost (na primer, da li su po potrebi prevedene ili napisane Brajevim pismom, snimljene na audio kaseti, ili štampane velikim slovima)?
- h) Da li su dostupni, kada je potrebno, prevodioci na druge jezike, uključujući i jezik znakova?
- i) Da li su informacije izričite o tome da je potpuna različitost dece i porekla dobrodošla?
- j) Da li predškolska ustanova obeležava na panoima i različitim slikama različite lokalne kulture i zajednice?
- k) Da li postoje običaji kojima se na pozitivan način dočekuju nova ili ispraćaju stara deca i predškolsko osoblje?
- l) Da li deca imaju osećaj da prostorije/sobe pripadaju njima?
- m) Da li deca, roditelji, predškolsko osoblje, rukovodeće telo i drugi članovi zajednice osećaju da škola pripada njima?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.1 | Izgradnja zajednice

Pokazatelj **A.1.2 | Deca pomažu jedni drugima**

- a) Da li deca nude pomoć jedni drugima i da li je traže jedni od drugih kada je to potrebno?
- b) Da li se redovno planiraju prilike za decu da pomognu jedni drugima i da paze jedni na druge?
- c) Da li se na panoima ističu i zajednički rad dece kao i individualna postignuća?
- d) Da li deca prijavljaju nekom od osoblja kada je njima ili nekom drugom potrebna pomoć?
- e) Da li se aktivno podstiče prijateljstvo koje podrazumeva i podršku?
- f) Da li deca pre dele prijatelje nego što se nadmeću za njih?
- g) Da li deca izbegavaju nazivanje pogrdnim imenima koja odražavaju rasističku, seksističku, homofobičnu i druge oblike diskriminacije, kao i diskriminaciju prema ometenima?
- h) Da li deca razumeju da se od različite dece može očekivati različito ponašanje?
- i) Da li deca cene postignuća drugih čija se startna pozicija razlikuje od njihove?
- j) Da li deca osećaju da se njihove svađe i razmirice rešavaju pravično i efikasno?
- k) Da li deca brane druge za koje misle da se prema njima postupa nepravično?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.1 | Izgradnja zajednice

Pokazatelj **A.1.3 | Predškolsko osoblje međusobno dobro sarađuje**

- a) Da li se članovi predškolskog osoblja ophode jedni prema drugima kao prema živim bićima i kao prema nekome ko ima određenu ulogu?
- b) Da li se članovi predškolskog osoblja ophode jedni prema drugim s poštovanjem bez obzira na njihovu poziciju i ulogu u školi?
- c) Da li se volonteri i iznajmljeno osoblje jednakо uvažavaju?
- d) Da li se članovi predškolskog osoblja ophode jedni prema drugima s poštovanjem bez obzira na njihov pol ili seksualnu opredeljenost?
- e) Da li se članovi predškolskog osoblja ophode jedni prema drugima s poštovanjem bez obzira na njihovo socijalno ili etničko poreklo?
- f) Da li se članovi predškolskog osoblja ophode jedni prema drugima bez obzira na njihovo oštećenje ili ometenost?
- g) Da li se svi članovi predškolskog osoblja pozivaju na sastanke osoblja?
- h) Da li svi članovi predškolskog osoblja dolaze na sastanke?
- i) Da li svi aktivno učestvuju na sastancima?
- j) Da li su svi članovi predškolskog osoblja uključeni u planiranje i procenu?
- k) Da li je timski rad među predškolskim osobljem model za saradnju između dece?
- l) Da li članovi predškolskog osoblja znaju kome da se obrate ako imaju problem?
- m) Da li predškolsko osoblje oseća da može da razgovara o svojim problemima u radu?
- n) Da li se privremeno osoblje/volonteri podstiču da aktivno učestvuju u životu predškolske ustanove?
- o) Da li su svi članovi predškolskog osoblja uključeni u definisanje prioriteta za razvoj?
- p) Da li svi članovi predškolskog osoblja doživljavaju planiranje razvoja kao nešto svoje?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.1 | Izgradnja zajednice

Pokazatelj **A.1.4 | Predškolsko osoblje i deca se ophode jedni prema drugima s poštovanjem**

- a) Da li predškolsko osoblje oslovljava svu decu s poštovanjem, imenom kojim bi ovi hteli da ih oslovljavaju, sa pravilnim izgovorom?
- b) Da li se deca ophode s poštovanjem prema svim članovima predškolskog osoblja bez obzira na njihove godine, izgled, status, pol ili poreklo?
- c) Da li se traže mišljenja dece o tome kako predškolska ustanova može da se unapredi?
- d) Da li mišljenja dece utiču na ono što se dešava u školi?
- e) Da li svo predškolsko osoblje i deca gledaju jedni na druge i kao nekoga ko uči i kao na nekoga od koga se uči?
- f) Da li predškolsko osoblje doživaljva hranjenje i previjanje beba kao priliku za igru, učenje i pokazivanje topline, a ne kao zadatke koje treba uraditi?
- g) Da li se učenje dece da idu u toalet smatra pozitivnim iskustvom za dete a ne opterećenjem?
- h) Da li deca pomažu zaposlenima kada se od njih to zatraži?
- i) Da li deca nude pomoć kada vide da je potrebna?
- j) Da li predškolsko osoblje uključuje decu u svakodnevne aktivnosti kao što su spremanje prostora i pripremanje užine?
- k) Da li deca i školsko osoblje vode računa o prostoru u predškolskoj ustanovi?
- l) Da li se toaleti i tuševi održavaju u čistom stanju?
- m) Da li se poštovanje drugih kultura pokazuje i tako što je obezbeđena česma s vodom za pranje nakon korišćenja toaleta?
- n) Da li se poštuje želja dece za ličnom privatnošću?
- o) Da li deca znaju kome da se obrate kada imaju problem?
- p) Da li deca imaju poverenja da će se njihovi problemi efikasno rešavati?
- q) Da li se značajni događaji kao rođendani, smrt i bolest, primereno obeležavaju?
- r) Da li se značajnim događajima daje ista važnost bez obzira na status osobe o kojoj je reč?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.1 | Izgradnja zajednice

Pokazatelj A.1.5 | Postoji partnerski odnos između predškolskog osoblja i roditelja/staratelja

- a) Da li se roditelji i predškolsko osoblje ophode jedni prema drugima s poštovanjem bez obzira na njihov status ili na to da li su stalno ili privremeno zaposleni?
- b) Da li se predškolsko osoblje trudi da izgrade čvrste veze i sa očevima i sa majkama?
- c) Da li se pokazuje poštovanje prema svim porodicama, uključujući one s jednim roditeljem/starateljem, sa roditeljima/starateljima istog pola, porodice iz mešovitih i višenacionalnih brakova kao i velike i male porodice?
- d) Da li se ulaži posebni napor da se izgrade čvrste veze sa starateljima „dece bez roditeljskog staranja“?
- e) Da li su roditelji/staratelji dobro informisani o politici i aktivnostima predškolske ustanove?
- f) Da li svi roditelji/staratelji učestvuju u donošenju odluka u vezi sa predškolskom ustanovom?
- g) Da li roditelji/staratelji osećaju da se njihove brige i pitanja shvataju ozbiljno?
- h) Da li je uočen strah nekih roditelja/staratelja od susreta sa predškolskim osobljem i da li su preuzeti koraci da se to prevaziđe?
- i) Da li postoje različite prilike za roditelje da se uključe u aktivnosti?
- j) Da li se jednakc cene i prihvataju različiti doprinosi roditelja/staratelja?
- k) Da li ima različitih prilika kada roditelji mogu da razgovaraju o svojoj deci sa predškolskim osobljem, u prisustvu ili bez prisustva dece?
- l) Da li predškolsko osoblje uvažava znanja koja roditelji/staratelji imaju o svojoj deci?
- m) Da li postoje redovne prilike da roditelji/staratelji i predškolsko osoblje razmene svoje viđenje o tome kako njihova deca komuniciraju, igraju se i uče u predškolskoj ustanovi i kod kuće?
- n) Da li postoje redovne prilike da roditelji/staratelji razmene svoje ideje o tome kako može da se podstakne razvoj dece?
- o) Da li roditelji/staratelji imaju zajedničko mišljenje o tome na koji način reagovati na emocije beba i dece?
- p) Da li predškolsko osoblje obaveštava roditelje/staratelje o svim značajnim događajima koji se u toku dana dogode bebi ili detetu?

- q) Da li predškolsko osoblje i roditelji/staratelji razmenjuju svoje beleške (dnevнике) koje vode u predškolskoj ustanovi/kod kuće?
- r) Da li predškolsko osoblje i roditelji/staratelji sarađuju oko pitanja higijene, kao što su bele vaške, umivanja i kupanja?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.1 | Izgradnja zajednice

Pokazatelj A.1.6 | Osoblje u predškolskoj ustanovi povezuje ono što se dešava u predškolskoj ustanovi sa životom dece kod kuće

- a) Da li predškolsko osoblje pokušava da izbegne sukobe između kultura u predškolskoj ustanovi i u dečijim porodicama?
- b) Da li se priznaje da svi, a ne samo pripadnici „etničkih manjina“ imaju svoju kulturu ili više kultura?
- c) Da li je predškolsko osoblje upoznato sa kulturom detetove porodice i porodičnom situacijom?
- d) Da li kulture u predškolskoj ustanovi odražavaju mešavinu različitih klasa, etničkih grupa, kultura i stila života među decom, roditeljima/starateljima i predškolskim osobljem?
- e) Da li predškolsko osoblje obezbeđuje da se svakodnevne aktivnosti oko hranjenja, presvlačenja, učenja da se ide u toalet i kupanja odvijaju u dogovoru sa roditeljima/starateljima?
- f) Da li predškolsko osoblje poštuje želje roditelja/staratelja u vezi sa pristupom video i kompjuterskim igricama?
- g) Da li se predškolsko osoblje raspituje o raznim kućnim svakodnevnim aktivnostima u domu deteta i da li ih sprovodi i u predškolskoj ustanovi?
- h) Da li se predškolsko osoblje koristi poznate reči nežnosti, priče, pesmice i brojalice na jeziku koje dete koristi kod kuće?
- i) Da li se priznaje da deca mogu da se osećaju veoma loše ako se njihova kultura i identitet ne razume i ne poštuje?
- j) Da li se prepoznaće moguće loše osećanje kod svih koji su promenili mesto života i napustili prijatelje i porodicu?
- k) Da li su priznata ozbiljna osećanja kulturne izmeštenosti brojnih izbeglica i azilanata?
- l) Da li se poštuju kulturne norme vezane za ličnu privatnost?
- m) Da li predškolsko osoblje obezbeđuje da deca imaju pristup klubovima i događajima blizu njihove kuće, iako je njihova predškolska ustanova izvan kraja u kojem oni žive?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.1 | Izgradnja zajednice

Pokazatelj A.1.7 | Predškolsko osoblje i rukovodeće telo dobro sarađuju

- a) Da li predškolsko osoblje razume ulogu i odgovornost rukovodećeg tela?
- b) Da li rukovodeće telo a razume organizacionu strukturu predškolske ustanove i odgovornost predškolskog osoblja?
- c) Da li rukovodeće telo u svakom trenutku rado prihvata da pruži svoj doprinos u radu predškolske ustanove?
- d) Da li se poznaju i uvažavaju stručnost i znanja rukovodećeg tela?
- e) Da li sastav rukovodećeg tela odražava lokalne zajednice prisutne u predškolskoj ustanovi?
- f) Da li je rukovodeće telo u potpunosti informisano o politici predškolske ustanove?
- g) Da li se predškolsko osoblje i članovi rukovodećeg tela slažu oko toga kako mogu da doprinesu boljem razvoju predškolske ustanove?
- h) Da li članovi rukovodećeg tela osećaju da se njihov doprinos uvažava bez obzira na njihov status?
- i) Da li rukovodeće telo učestvuje u stručnoj obuci za zaposlene zajedno sa predškolskim osobljem?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.1 | Izgradnja zajednice

Pokazatelj A.1.8 | Sve lokalne zajednice su uključene u predškolsku ustanovu

- a) Da li škola uključuje socijalne grupacije, kao što su stari ljudi ili različite etničke zajednice, muškarce i žene, i osobe ometene u razvoju ili invalide, u aktivnosti u okviru predškolske ustanove?
- b) Da li je predškolska ustanova uključena u aktivnosti različitih lokalnih zajednica?
- c) Da li članovi lokalnih zajednica dele neke prostore sa decom i predškolskim osobljem, kao što su na primer biblioteka, ulazni hol, kantina i sl.
- d) Da li lokalne zajednice podjednako učestvuju u predškolskoj ustanovi, bez obzira na njihovo socijalnu, versku ili etničku pripadnost?
- e) Da li se svi delovi lokalnih zajednica vide kao resursi za predškolsku ustanovu?
- f) Da li predškolsko osoblje i rukovodeće telo traže mišljenja članova lokalne zajednice o predškolskoj ustanovi?
- g) Da li mišljenja članova lokalne zajednice utiču na politiku predškolske ustanove?
- h) Da li u zajednicama iz lokalnog okruženja postoji pozitivno mišljenje o predškolskoj ustanovi?
- i) Da li predškolska ustanova podstiče prijavljivanje ljudi iz svih zajednica iz okruženja za posao u predškolskoj ustanovi?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.2 | Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti

Pokazatelj **A.2.1 | Posvećenost inkluziji je zajednička svima koji imaju veze sa predškolskom ustanovom**

- a) Da li se izgradnja zajednice koja pruža podršku u okviru predškolske ustanove smatra podjednako važnom kao i napredak u učenju?
- b) Da li se negovanje saradnje smatra podjednako važnim kao i podsticanje nezavisnosti?
- c) Da li postoji naglasak na tome da treba ceniti različitosti pre nego na tome da se treba usklađivati sa jednom jedinom „normalnošću“?
- d) Da li se na različitost pre gleda kao na bogat izvor podrške igri, učenju i učešću nego kao na problem?
- e) Da li postoji zajednička rešenost da se u predškolskoj ustanovi smanje nejednakosti u mogućnostima?
- f) Da li postoji zajednička želja da se prihvate učenici iz svih zajednica, bez obzira na njihovo poreklo, postignuća ili ometenost?
- g) Da li se priznaje da prepreke za igru, učenje i učešće nastaju u odnosu između ljudi i njihovog fizičkog i ljudskog okruženja?
- h) Da li se smatra da smetnje nastaju kada se ljudi s ometenošću susretnu sa negativnim stavovima i institucionalnim preprekama?
- i) Da li predškolsko osoblje, roditelji/staratelji i deca izbegavaju da gledaju na prepreke za igru, učenje i učešće kao da su nastale zbog ometenosti kod deteta ili odrasle osobe?
- j) Da li se isključivanje shvata više kao odraz ograničenja politike i stavova predškolske ustanove nego kao odraz praktičnih teškoća?
- k) Da li se isključivanje shvata kao proces koji može da počne kada se ne podržava ili ne uvažava učešće dece a koji može da se završi odvajanjem od predškolske ustanove?
- l) Da li postoji svest o postojanju institucionalne diskriminacije i potrebe da se umanje svi njeni oblici?
- m) Da li deca i predškolsko osoblje prepoznaju korene diskriminacije u netolerisanju različitosti?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.2 | Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti

Pokazatelj A.2.2 | Od sve dece se očekuje mnogo

- a) Da li se prema svoj deci ophodi kao da ne postoji granica njihovog uspeha?
- b) Da li se sva deca podstiču da imaju visoka očekivanja u cilju razvijanja učenja, odnosa i učešća?
- c) Da li predškolsko osoblje prepoznae posebni napor koji mora da se uloži da bi se borili protiv niskih očekivanja koja imaju određene grupe dece kao što su „deca bez roditeljskog staranja“, Romi čergari, deca koja uče engleski kao dopunski jezik i deca iz veoma siromašnih krajeva?
- d) Da li predškolsko osoblje izbegava da koristi reč „sposobnost“ da opiše dečije veštine i znanja?
- e) Da li predškolsko osoblje izbegava da posmatra decu kao da su njihove „sposobnosti“ nepromenjive budući zasnovane na njihovom trenutnom uspehu?
- f) Da li se dečija postignuća cene pre u odnosu na njihove mogućnosti nego u odnosu na postignuća druge dece?
- g) Da li predškolsko osoblje izbegava stvaranje osećaja neuspeha kod dece i njihovih porodica kada deca ne postižu prihvaćen „normalni razvoj“?
- h) Da li se predškolsko osoblje pre usredsređuje na to šta deca mogu da urade sada i uz pomoć nego što još ne mogu da urade?
- i) Da li se sva deca podstiču da se ponose svojim postignućima?
- j) Da li se sva deca podstiču da cene i prihvataju postignuća drugih?
- k) Da li predškolsko osoblje nastoji da se bori protiv negativnih mišljenja dece koji su vrlo pametni i aktivni ili ostvaruju visoke rezultate na časovima?
- l) Da li predškolsko osoblje nastoji da se bori protiv negativnih mišljenja dece kojima su časovi teški?
- m) Da li predškolsko osoblje nastoji da se bori protiv upotrebe omalovažavajućih naziva za niska postignuća?
- n) Da li se bori protiv straha od neuspeha kod neke dece?
- o) Da li predškolsko osoblje izbegava da povezuje mogući uspeh jednog deteta sa uspehom brata ili sestre ili nekog drugog deteta iz njihovog okruženja?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.2 | Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti

Pokazatelj **A.2.3 | Učenici se jednakо uvažavaju**

- a) Da li se raznovrsnost porekla i maternjih jezika vide kao pozitivan doprinos životu u predškolskoj ustanovi i šire društvene zajednice?
- b) Da li se regionalni akcenti i dijalekti vide kao bogatstvo predškolske ustanove i društva?
- c) Da li se razlike u strukturi porodice priznaju i cene?
- d) Da li predškolsko osoblje izbegava da stavlja poreklo i interesovanja srednje klase iznad porekla i interesovanja radničke klase?
- e) Da li predškolska ustanova uvažava homoseksualce kao deo različitosti među ljudima?
- f) Da li se nesrećna i besna deca uvažavaju isto kao i naizgled mirna, povučena deca ili deca koju je lako zabaviti?
- g) Da li se stidljiva i plašljiva deca uvažavaju isto kao i ekstrovertna i druželjubiva deca?
- h) Da li su deca ometena u razvoju dobrodošla jednakо kao i deca bez ometenosti?
- i) Da li se deca koja se razlikuju po svojim uspesima ili zrelosti jednakо uvažavaju?
- j) Da li se dečija interesovanja jednakо uvažavaju?
- k) Da li se deca jednakо uvažavaju bez obzira da li su naučili ili ne da idu u toalet?
- l) Da li sva deca prave ili imaju stvari koje su izložene na panoima?
- m) Da li izveštavanje o postignućima u predškolskoj ustanovi i van nje obuhvata svu decu?
- n) Da li se postignuća dečaka i devojčica i dece različite etnične pripadnosti i porekla jednakо cene i ističu?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A **Stvaranje inkluzivne kulture**

A.2 | Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti

Pokazatelj **A.2.4 | Predškolska ustanova pomaže deci da budu zadovoljna sobom**

- a) Da li su sva deca sigurna da postoji i podržava se redovna interakcija sa predškolskim osobljem, individualno ili u malim grupama?
- b) Da li sva deca osećaju da ih predškolsko osoblje voli?
- c) Da li se igra smatra važnom sama po sebi a ne kao sredstvo za postizanje konkretnih ciljeva u učenju?
- d) Da li se samopoštovanje prepoznaće kao suštinski važno za dečije dobro raspoloženje i da li se neguje u svim aktivnostima i odnosima?
- e) Da li predškolsko osoblje prepoznaće koliko je važno da se poštujе dečiji identitet i kultura, uključujući i nasleđe iz mešovitih i višenacionalnih brakova?
- f) Da li deca mogu da se podstaknu da priznaju da su nekog konkretnog dana uvređeni, neraspoloženi ili ljuti?
- g) Da li predškolsko osoblje reaguje s razumevanjem ako su bebe, deca ili oni sami umorni?
- h) Da li predškolsko osoblje pokazuje deci da ih oni razumeju kada su gladni, umorni, srećni, tužni ili usamljeni?
- i) Da li je predškolsko osoblje im razumevanja za različite načine na koje deca žele da ih oni uteše kada su uznenireni, na primer, nekim nežnim dodirom ili jednostavno prisustvom nekog od odraslih?
- j) Da li sva deca imaju pravo na neki prostor i vreme samo za sebe?
- k) Da li predškolsko osoblje prepoznaće koliko je za dečije dobro raspoloženje bitno pevanje i muzika?
- l) Da li se prepoznaće važnost postojanja predmeta za tešenje?
- m) Da li predškolsko osoblje obezbeđuje da deca uzmu sve potrebne lekove?
- n) Da li u okviru obroka koji se daje deci u predškolskoj ustanovi ima zdrave hrane?
- o) Da li predškolska ustanova izbegava stalno ocenjivanje dečijeg napredovanja?
- p) Da li deca učestvuju u aktivnostima napolju isto kao i unutra?
- q) Da li predškolska ustanova doprinosi tome da deca znaju kome mogu da veruju i kako da se zaštite?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA A *Stvaranje inkluzivne kulture*

A.2 | Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti

Pokazatelj A.2.5 | Predškolska ustanova pomaže roditeljima/starateljima da budu zadovoljni sobom

- a) Da li postoji zajednička svest da je učešće u odgajanju dece najvažniji zadatak koji iko ikada može da ima?
- b) Da li predškolsko osoblje ima razumevanja za želje roditelja/staratelja da prisustvuju postignućima svoje dece, na primer, kada se prvi put nasmeju, izgovore neku reč ili rečenicu, počnu da pužu, stoje ili hodaju?
- c) Da li je predškolsko osoblje svesno da je nekim roditeljima/starateljima potrebna podrška da bi osetili samopouzdanje u svom roditeljstvu?
- d) Da li se organizuju prilike za razvijanje prijateljskih odnosa između roditelja/staratelja?
- e) Da li majke koje žele da doje svoju decu imaju podršku?
- f) Da li predškolsko osoblje prepoznaje koliko je važno da se neki roditelji/staratelji razuvere da ih odnosi njihove dece sa drugim odraslim osobama nikako ne ugrožavaju?
- g) Da li predškolsko osoblje zna da se neki roditelji/staratelji brinu da se njihove bebe i mlađa deca „previše ne vežu“ za neku drugu odraslu osobu?
- h) Da li predškolsko osoblje prepoznaje potrebu da se razgovare sa roditeljima/starateljima o tome da dečije mogućnosti za emotivno vezivanje nisu ograničene?
- i) Da li roditelj/staratelj i glavna osoba u predškolskoj ustanovi direktno predaju bebu/dete jedno drugom na početku i na završetku boravka?
- j) Da li se roditelji/staratelji podstiču da ostavljaju svoje bebe i decu u predškolskoj ustanovi, ustanovljavajući uobičajeno svakodnevno pozdravljanje?
- k) Da li je sve učinjeno da roditelji/staratelji steknu poverenje u mogućnosti predškolskog osoblja da vodi računa o njihovoj deci/bebam u njihovom odsustvu?
- l) Da li predškolsko osoblje jednakо podržava i pomaže i muškarce i žene roditelje/staratelje?
- m) Da li se oba roditelja iz razvedenih brakova stalno obaveštavaju o predškolskoj ustanovi?
- n) Da li predškolsko osoblje sigurno zna da su obavešteni o nekim delikatnim stvarima kao što su dogovri o starateljstvu i razne zabrane u vezi sa detetom?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B **Stvaranje inkluzivne politike**

B.1 | **Razvijanje predškolske ustanove za sve**

Pokazatelj **B.1.1 | Zapošljavanje i unapređivanje školskog osoblja je pravično**

- a) Da li su prilike za napredovanje otvorene za sve koji su za to kvalifikovani, u samoj predškolskoj ustanovi i izvan nje?
- b) Da li su na rukovodećim radnim mestima ravnopravno zastupljeni pol i poreklo zaposlenih u školi?
- c) Da li sastav predškolskog osoblja odražava sastav lokalne zajednice: muškarci i žene, sa i bez ometenosti, različita starosna dob i etničko i socijalno poreklo?
- d) Da li postoji jasna strategija za uklanjanje prepreka za zapošljavanje osoblja sa ometenošću?
- e) Da li se za rukovodeća radna mesta nesrazmerno daje prednost nekim određenim delovima zajednice?
- f) Da li predškolsko osoblje ima prilike da diskutuje o nepravičnom odnosu i favorizovanju?
- g) Da li predškolsko osoblje ima prilike da diskutuje o teškoćama koje imaju oni sami ili kolege zbog niske plate?
- h) Da li postoje aktivni napor da se mobilišu oni koji nisu dovoljno zastupljeni u predškolskoj ustanovi, kada govorimo o polu, etničkoj pripadnosti i ometenosti?
- i) Da li je uvažavanje razlika među učenicima osnovni kriterijum za zapošljavanje osoblja?
- j) Da li se nalaze privremene zamene za odsutno pomoćno osoblje bez obzira na njihov status?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B.1 | Razvijanje predškolske ustanove za sve

Pokazatelj **B.1. 2 | Novom školskom osoblju se pomaže da se uklopi u novu sredinu**

- a) Da li postoji neka usaglašena politika za predstavljanje novog predškolskog osoblja u predškolskoj ustanovi i načini na koji im se može pružiti podrška?
- b) Da li predškolska ustanova prepoznaće koje novo osoblje može da ima prilikom uklapanja na novom poslu u sredini koja takođe može biti nova?
- c) Da li "stari" radnici izbegavaju da se "novo" osoblje oseća odbačeno, trudeći se da kada se govori o predškolskoj ustanovi ne koriste reči „mi“ ili „nas“ koje isključuju novopridošle?
- d) Da li svaki novi član osoblja ima mentora koji je iskreno zainteresovan da njemu ili njoj pomogne da se uklopi u radnu sredinu i ustanovu?
- e) Da li postoje prilike da kompletno osoblje, uključujući i novo, razmenjuje svoje znanje i stručnost?
- f) Da li novo osoblje dobija osnovne informacije koje su im potrebne o predškolskoj ustanovi?
- g) Da li se novo osoblje pita da li im trebaju dodatne informacije i da li te informacije i dobiju?
- h) Da li se primedbe i mišljenja osoblja koje napušta predškolsku ustanovu traže i uvažavaju zbog uvida i iskustva koje oni mogu da sadrže?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B.1 | Razvijanje predškolske ustanove za sve

Pokazatelj **B.1.3 | Sva deca iz okruženja se podstiču da idu u predškolsku ustanovu**

- a) Da li se svi učenici iz lokalne zajednice podstiču da idu u predškolsku ustanovu bez obzira na njihova postignuća ili ometenost?
- b) Da li se uključivanje svih učenika iz lokalne zajednice javno promoviše kao politika predškolske ustanove?
- c) Da li predškolsko osoblje nastoji da prevaziđe prepreke za učešće različitih etničkih grupa iz lokalne zajednice?
- d) Da li se deca Roma čergara i mladi ljudi koji su privremeno u lokalnoj zajednici podstiču da idu u predškolsku ustanovu?
- e) Da li se učenici iz lokalne zajednice u kojoj se nalazi predškolska ustanova, a koji su trenutno u specijalnim školama/smeštaju, aktivno podstiču da idu u predškolsku ustanovu?
- f) Da li se postavlja više uslova za pohađanje predškolske ustanove za neku decu, na primer za decu sa ometenošću, nego za ostalu decu
- g) Da li postoji porast u srazmeri dece iz lokalne zajednice koja pohađaju predškolsku ustanovu?
- h) Da li postoji porast različitosti dece koja pohađaju predškolsku ustanovu iz kraja u kojem se nalazi ta ustanova?
- i) Da li je predškolska ustanova obezbedila da cene ne budu prepreka za prisustvo dece iz lokalne zajednice?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B.1 | Razvijanje predškolske ustanove za sve

Pokazatelj **B.1.4 | Predškolska ustanova je uređena tako da bude pristupačna za sve**

- a) Da li postoji plan za povećanje pristupačnosti predškolske ustanove?
- b) Da li predškolsko osoblje zna da je prema zakonu obavezno da uredi svoju predškolsku ustanovu tako da bude pristupačna svima?
- c) Da li predškolsko osoblje, u slučajevima gde se zgrade dele s drugim korisnicima, sarađuju s njima na poboljšanju pristupačnosti zgrade?
- d) Da li se prilikom poboljšanja pristupačnosti zgrade vodi računa o tome da on bude pristupačna gluvinama, slepima i slabovidima kao i osobama sa ometenošću, na primer, da li se iscrtavaju linije duž hodnika i slično?
- e) Da li škola brine o pristupačnosti celokupnog školskog prostora, odnosno hodnicima, toaletima, bašti, igralištima, trpezariji i izložbenim prostorima?
- f) Da li je predškolska ustanova konsultovala osobe sa ometenošću o njenoj pristupačnosti?
- g) Da li se pristupačnost smatra pristupom za sve, uključujući osobe sa ometenošću iz kruga predškolskog osoblja, rukovodećeg tela i roditelja/staratelja, jednako kao decu?
- h) Da je jasno da su nepristupačne zgrade prepreka za mnoge stare ljude?
- i) Da li se prepoznaje da od okruženja koje je pristupačno za odrasle i decu ometenu u razvoju imaju koristi i svi roditelji s malom decom?
- j) Da li postoji odgovarajući prostor na početku i na kraju boravka u predškolskoj ustanovi da se deca dovedu u ustanovu ili bezbedno odatle preuzmu?
- k) Da li fizički prostor omogućava roditeljima da manevrišu različitim vrstama kolica za bebe i decu?
- l) Da li predškolsko osoblje vodi računa o tome šta treba da se nalazi u visini dece a šta u visini roditelja i da li raspoređuje materijal i opremu tako su oni pristupačni deci i roditeljima na različitim visinama?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B.1 | Razvijanje predškolske ustanove za sve

Pokazatelj B.1.5 | Svoj novoj deci se pomaže da se uklope u novu sredinu

- a) Da li postoji neki usaglašen program za podršku uklapanju nove dece?
- b) Da li taj program za podršku uklapanju dobro funkcioniše za decu i njihove porodice, bez obzira da li su došli na početku godine ili tokom nje?
- c) Da li su roditeljima/starateljima dostupne informacije o lokalnom zdravstvenom, obrazovnom i socijalnom sistemu kao i o samoj predškolskoj ustanovi?
- d) Da li program za podršku uklapanju vodi računa o razlikama u postignućima i maternjem jeziku dece?
- e) Da li se deca spremaju da krenu u predškolsku ustanovu tako što im se da nešto iz ustanove da ponesu kući?
- f) Da li se preduzimaju koraci da se deca upoznaju sa predškolskom ustanovom pre nego što krenu da dolaze u nju?
- g) Kada počnu da dolaze u predškolsku ustanovu, da li se deca podstiču da donesu nešto od kuće?
- h) Da li predškolsko osoblje prepoznaje da će bebama/maloj deci, koji su novi u predškolskoj ustanovi, možda biti potrebno više pažnje kada roditelji/staratelji odu?
- i) Da li se nova deca, kada prvi put dođu u predškolsku ustanovu, uparuju sa iskusnjom decom?
- j) Da li se posle nekoliko nedelja provedenih u predškolskoj ustanovi preduzimaju mere da se proveri do koje mere se nova deca osećaju kao kod kuće?
- k) Da li deca koji imaju teškoće da upamte raspored u predškolskoj ustanovi imaju neku konkretnu pomoć, posebno prvih dana kada dođu u predškolsku ustanovu?
- l) Da li je novoj deci potpuno jasno kome treba da se obrate ako imaju teškoća?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B Stvaranje inkluzivne politike

B.1 | Razvijanje predškolske ustanove za sve

Pokazatelj B.1.6 | Predškolsko osoblje dobro priprema decu za prelazak u druge ustanove

- a) Da li je predškolskom osoblju jasno koliko je važno planiranje za prelazak u nove ustanove?
- b) Kada dece treba da pređu iz jedne ustanove u drugu, da li predškolsko osoblje obe ustanove sarađuje da bi olakšalo tu promenu?
- c) Da li se bebe i mala deca upoznaju sa novim predškolskim ustanovama preko poseta i fotografija ljudi i mesta sa kojima će se susresti?
- d) Da li bebe i mala deca dobiju neko vreme da na miru istraže novu predškolsku ustanovu uz prisustvo neke odrasle osobe koja će im pružiti podršku i pomoći?
- e) Da li se svakodnevne aktivnosti nove ustanove obavljaju i pre prelaska?
- f) Da li predškolsko osoblje izbegava da dopusti da njihovo osećanje gubitka ili potrebe za uvažavanjem prepreči davanju kvalitetne podrške za uspešan prelazak u drugu ustanovu?
- g) Da li predškolsko osoblje izričito daje prednost redovnim predškolskim ustanovama kada su u pitanju deca ometena u razvoji i drugi koji se susreću sa preprekama za igru, učenje i učešće?
- h) Da li se roditeljima/starateljima dece sa mišljenjem o „posebnim obrazovnim potrebama“ pruža podrška u nastojanju da kada napuste predškolsku ustanovu nađu alternativu, odnosno, redovnu ustanovu u lokalnom okruženju u kojoj će biti dobrodošli?
- i) Da li je predškolsko osoblje dobro informisano o opcijama koje imaju roditelji kada napuštaju predškolsku ustanovu?
- j) Da li predškolsko osoblje daje pismene izveštaje ili praktičnu ekspertizu kao podršku za razvoj igre, učenja i učešća u novoj ustanovi?
- k) Da li se prihvata da deca koja su se često selila mogu teže da dožive prelazak u novo okruženje i ostavljanje osobe u koju su imali poverenje?
- l) Da li su premeštaji dece „bez roditeljskog staranja“ svedena na minimum, kako bi se podstakao kontinuitet u njihovom obrazovanju?
- m) Ako deca idu u nekoliko predškolskih ustanova, da li u svakoj postoji posebna osoba koja će ih dočekati kada dođu?

- n) Ako deca idu u nekoliko predškolskih ustanova, da li se održava komunikacija između tih ustanova?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B. 2 | Organizovanje podrške različitosti

Pokazatelj B. 2.1 | Svi oblici podrške su koordinisani

- a) Da li se podrška razume kao briga da se pomogne da predškolska ustanova odgovori na različitosti kao i da se pruži pomoć pojedinoj deci?
- b) Da li se koordinaciji podrške daje značajno mesto i da li njome rukovodi iskusno predškolsko osoblje?
- c) Da li se podrška deci koja se susreću sa preprekama za igru, učenje i učešće razume kao odgovornost celokupnog predškolskog osoblja?
- d) Da li su planovi za podršku usmereni ka sprečavanju nastajanja prepreka za učenje i učešće za svu decu
- e) Da li je inkluzivna politika predškolske ustanove jasno objašnjena svim posetiocima iz službi za podršku koje su izvan ustanove?
- f) Da li postoji neki plan za način na koji spoljne službe za podršku mogu doprineti inkluzivnom razvoju kulture, politike i prakse?
- g) Da li predškolsko osoblje ima svest o svim spoljnim službama za podršku koje mogu da pruže podršku razvoju igre, učenja i učešća?
- h) Da li predškolsko osoblje obično konsultuje roditelje pre nego što kontaktiraju spoljne službe, u slučajevima kada su zabrinute za zdravlje, razvoj ili dobrobit deteta?
- i) Da li predškolsko osoblje ima neku usaglašenu proceduru koju prati ako se brinu o zaštiti deteta, a koja vodi računa o dobrobiti i dece i roditelja/staratelja?
- j) Da li se politika podrške pre rukovodi onim što je najbolje za decu nego potrebom za održavanjem profesionalnih nadležnosti i/ili poslovnih prilika?
- k) Da li predškolsko osoblje ima kome da se obrati kada osete da ih duboko pogoda neko mišljenje ili kada dobiju kontradiktorno mišljenje?
- l) Da li postoji međusobno poštovanje i saradnja između osoblja iz zdravstvenih, socijalnih i obrazovnih službi, koje je povezano sa predškolskom ustanovom?

- m) Da li predškolsko osoblje vodi evidenciju o posetama spoljnih službi, zajedno sa dogovorenim akcijama?
- n) Da li predškolsko osoblje zna kakve procedure može da pokrene ako nisu zadovoljni datom podrškom?
- o) Da li se od onih koji nude podršku ili organizuju neku inicijativu za predškolsku ustanovu traži da svoj rad koordinišu sa drugim sličnim aktivnostima i inicijativama?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B. 2 | Organizovanje podrške različitosti

Pokazatelj **B. 2.2 | Aktivnosti za profesionalno usavršavanje pomažu predškolskom osoblju da odgovori na različitosti među decom i mladim ljudima**

- a) Da li se u predškolskoj ustanovi redovno organizuje podrška, razmena mišljenja i saveta i obuka u vezi sa inkluzijom?
- b) Da li planiranje aktivnosti vodi računa o učešću sve dece koja se razlikuju po poreklu, predznanju, iskustvu, postignuću ili ometenosti?
- c) Da li planiranje aktivnosti vodi računa o smanjenju prepreka za igru, učenje i učešće?
- d) Da li aktivnosti za usavršavanje osoblja pomažu osoblju da ostvari efikasan zajednički rad?
- e) Da li se partnerska nastava, koju prati zajednička analiza i razmena mišljenja, koristi kao podrška predškolskom osoblju da odgovori na različitosti među decom?
- f) Da li školsko osoblje posmatra aktivnosti kako bi imali bolji uvid u mišljenje i stavove dece?
- g) Da li osoblje ima obuku iz osmišljavanja i vođenja aktivnosti za zajedničko učenje?
- h) Da li postoje zajedničke prilike da predškolsko osoblje razvije efikasniju saradnju?
- i) Da li postoje prilike da se osoblje i deca upoznaju sa vršnjačkom nastavom?
- j) Da li se predškolsko osoblje upoznaje sa korišćenjem tehnologije kao podrške učenju, na primer kamere, televizija, video, dijaprojektori, kasetofoni, kompjuteri/internet?
- k) Da li osoblje istražuje načine za smanjenje otuđenosti uz pomoć većeg uključivanja dece u aktivnosti?
- l) Da li je svo osoblje u školi imalo obuku za inkluziju „Jednakost u obrazovanju za decu ometenu u razvoju“?
- m) Da li je kompletno osoblje upoznato s tim kako da se bori protiv nasilništva, uključujući rasizam, seksizam i homofobiju?

- n) Da li osoblje i rukovodstvo predškolske ustanove preuzima odgovornost za procenu sopstvenih potreba za učenjem?
- o) Da li predškolsko osoblje ima prilike da porazgovara o svojim osećanjima i utiscima, na primer u vezi sa roditeljstvom, odgajanjem dece, i pitanjima sigurnosti, pripadanja i nezavisnosti?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B. 2 | Organizovanje podrške različitosti

Pokazatelj **B. 2.3 | Politika „posebnih obrazovnih potreba“ je politika inkluzije**

- a) Da li je cilj politike “posebnih obrazovnih potreba” da poveća igru, učenje i učešće za sve i da smanji isključivanje?
- b) Da li postoji svest o tome kako kategorizacija neke dece kao „dece koja imaju posebne obrazovne potrebe“ može da dovede do njihovog unižavanja i izdvajanja?
- c) Da li postoji nastojanje da se što više izbegne kategorizacija dece kao “dece koja imaju posebne obrazovne potrebe”?
- d) Da li se izbegava da se dečaci nasrezmerno kategorizuju kao “oni koji imaju posebne obrazovne potrebe”?
- e) Da li škola izbegava da nesrazmerno kategorizuje određene etničke grupe kao „one koji imaju posebne obrazovne potrebe“?
- f) Da li se deca koja su kategorizovana kao “ona koji imaju posebne obrazovne potrebe“ pre smatraju osobama sa različitim interesovanjima, znanjem i veštinama nego homogenom grupom?
- g) Da li predškolska ustanova svog koordinatora za podršku pre naziva koordinatorom podrške za učenje, za razvoj učenja ili koordinatorom za inkluziju, nego “koordinatorom za posebne obrazovne potrebe”?
- h) Da li predškolsko osoblje izbegava da se suprotstavlja sistemu redovnog školstva koristeći decu „sa posebnim potrebama“ i „inkluzivnu“ decu?
- i) Da li se podrška shvata kao nešto što uključuje promenu kulture, politike, aktivnosti i odnosa kao i pružanje pomoći pojedincima?
- j) Da li se podrška pre smatra pravom koje pripada onoj deci kojoj je potrebna nego posebnim dodatkom njihovom obrazovanju?
- k) Da li se priznaje da informacije o ometenosti nekog deteta mogu dati samo ograničen doprinos planiranju obrazovanja za to dete?
- l) Da li se nastojanja da se otklone prepreke za igru, učenje i učešće jednog deteta smatraju prilikom za unapređenje iskustva u predškolskoj ustanovi za svu decu?

- m) Da li su informacije o pravu na podršku javno dostupne za decu i roditelje i da li uključene u redovne informacije koje se daju o predškolskoj ustanovi?
- n) Da li se, u slučajevima kada je to moguće, podrška pruža bez pristupanja formalnoj proceduri utvrđivanja potrebe?
- o) Da li se deca koja su prevashodno smeštena u posebnim specijalnim predškolskim ustanovama ali provode po nekoliko sati u vašoj predškolskoj ustanovi, podstiču da provode puno vreme boravka u vašoj ustanovi?
- p) Da li se nastoji da se smanji povlačenje dece iz glavnih aktivnosti u predškolskoj ustanovi?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B. 2 | Organizovanje podrške različitosti

Pokazatelj **B. 2.4 | Pravilnik za rad sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama koristi se za smanjivanje prepreka za igru, učenje i učešće za svu decu**

- a) Da li je korišćenje pravilnika za rad sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama koordinisano sa Pravilnikom za škole iz Zakona o diskriminaciji lica ometenih u razvoju?
- b) Da li je korišćenje ovih propisa integrисано u sveukupnu inkluzivnu politiku predškolske ustanove?
- c) Da li se propisi za rad sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama pre shvataju kao podrška nego kao procena ili kategorizacija?
- d) Da li se podrška za podučavanje različitih grupa smatra alternativom kategorizacijom i pružanjem individualizovane podrške?
- e) Da li spoljne službe za podršku doprinose planiranju aktivnosti kako bi se smanjile prepreke za igru, učenje i učešće?
- f) Da li „individualni obrazovni planovi“ omogućavaju da se obezbedi pristupačnost zajedničkim aktivnostima i da se pomogne učešće u njima?
- g) Da li „individualni planovi obrazovanja“ za neku decu doprinose unapređenju učenja za svu decu?
- h) Da li se poštuju stavovi i viđenja roditelj/staratelja i dece i mlađih ljudi u toku procesa izrade mišljenja o „posebnim obrazovnim potrebama“?
- i) Da li roditelji/staratelji koji dolaze u predškolsku ustanovu imaju poverenje da njihovo dete neće biti ni na koji način diskriminisano ako ima mišljenje o „posebnim obrazovnim potrebama“?
- j) Da li predškolsko osoblje poštuje želje roditelja/staratelja koji traže poštovanje poverljivosti, uključujući i one čije dete ima mišljenje o „posebnim obrazovnim potrebama“?
- k) Da li mišljenja o „posebnim obrazovnim potrebama“ pre ističu jake strane deteta nego njegove „nedostatke“?
- l) Da li mišljenja o „posebnim obrazovnim potrebama“ opisuju promene u aktivnostima i organizaciji predškolske ustanove koje su potrebne da bi se povećala igra, učenje i učešće?

- m) Da li mišljenja o „posebnim obrazovnim potrebama“ opisuju promene u organizaciji učenja koje su potrebne da se poveća učešće u redovnom obrazovnom sistemu?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B. 2 | Organizovanje podrške različitosti

Pokazatelj **B. 2.5 | Podrška za decu kojoj engleski nije maternji jezik korisna je za svu decu**

- a) Da li se podrška toj deci smatra odgovornošću čitavog osoblja u školi?
- b) Da li izbegava pravljenje zaključaka o tome koliko tečno govore engleski deca iz različitih etničkih manjina?
- c) Da li se izbegava pravljenje zaključaka o zemlji iz koje potiču roditelji/staratelji ili dede i bake zasnovanih na ograničenom poznavanju date etničke grupe prisutne u lokalnoj zajednici?
- d) Da li predškolsko osoblje razume stid koji može biti rezultat osećanja da pripadate jednoj maloj manjini koja govori drugaćiji jezik od većine u predškolskoj ustanovi?
- e) Da li se priznaje da sva deca imaju potrebu za toplinom, sigurnošću i osećanjem pripadanja, bez obzira na to koliko tečno govore engleski jezik?
- f) Da li podrška za decu koja uče engelski kao dopunski jezik pomaže da se smanje prepreke za igru, učenje i učešće za svu decu?
- g) Da li sva deca imaju koristi od različitih jezika koji se govore i koje uče deca i odrasli u predškolskoj ustanovi?
- h) Da li se koriste neke prilike da se maternji jezici uključe u pesmice, priče i brojalice?
- i) Da li se podrška pre usmerava na prevazilaženje prepreka za igru, učenje i učešće, nego na pravljenje razlike između “teškoća sa drugim jezikom“ i “teškoća u učenju“?
- j) Da li su prevodioci za jezik znakova i druge maternje jezike na raspolaganju svima kojima je to potrebno?
- k) Da li je ponekad moguće obezrediti podršku od strane osobe koja potiče iz iste kulture kao i deca?
- l) Da li se preduzimaju koraci da se poveća komunikacija sa roditeljima/starateljima koji uče engleski kao dopunski jezik tako što se, na primer, od njih traži pomoći pri ispisivanju znakova ili reči ili rečenica na panoima na detetovom maternjem jeziku?

- m) Da li se razume da neki maternji jezici možda nemaju direktnu pismenu formu?
- n) Da li se razume da posledice promene zemlje i kulture mogu biti prepreke za igru, učenje i učešće?
- o) Da li podrška za decu koja uče engleski kao dopunski jezik vodi računa o preprekama za učenje koje se javljaju u svim aspektima aktivnosti i organizacije predškolske ustanove?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B. 2 | Organizovanje podrške za različitosti

Pokazatelj **B. 2.6 | Politika podrške za ponašanje poboljšava predškolsku ustanovu za svu decu**

- a) Da li svo predškolsko osoblje radi na povećanju učešća u igri, učenju i odnosima čak i kada ponašanje deteta izaziva zabrinutost?
- b) Da li su problemi u ponašanju vezani za strategije za poboljšanje aktivnosti, odnosa i za organizaciju i kulturu predškolske ustanove?
- c) Da li su pravila predškolske ustanove jasna i malobrojna?
- d) Da li deca i njihovi roditelji/staratelji učestvuju u pravljenju tih pravila?
- e) Da li politika ponašanja razmatra šta je to što izaziva sukobe i da li pokušava da te prilike svede na minimum?
- f) Da li se deca uče kako da reše sukobe a da ne pribegavaju nasilnom ponašanju?
- g) Da li predškolsko osoblje primenjuje obrazac smirenog pristupa i odgovora na poteškoće?
- h) Da li se podrška za ponašanje jednog deteta odražava na načine za poboljšanje igre, učenja i učešća za svu decu?
- i) Da li svo predškolsko osoblje zna kako da smanji otuđenosti i nemirnog ponašanja?
- j) Da predškolsko osoblje smatra da su poteškoće koje neko od kolega ima sa nekim konkretnim detetom zapravo zajednički problem koji treba zajednički i da reše?
- k) Da li predškolska ustanova nastoji da osnaži osećanje sopstvene vrednosti kod onih sa slabim samopoštovanjem?
- l) Da li se znanje roditelja/staratelja koristi za smanjivanje otuđenosti i nemirnog ponašanja?
- m) Da li deca doprinose smanjivanju otuđenosti i nemirnog ponašanja?
- n) Da li politika podrške za ponašanje ima u vidu stanje i osećanja dece čiji problem nisu vidljivi?
- o) Da li se preduzimaju koraci da se odgovori na tendenciju mišljenja da dečaci češće imaju loš uspeh i da su nemirni nego devojčice?

- p) Da li ima pokušaja da se borи protiv viđenja muškosti kod dečaka na način koji po pravilu podrazumeva agresivno ponašanje?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B. 2 | Organizovanje podrške različitosti

Pokazatelj **B. 2.7 | Smanjeni su pritisci koji vode isključivanju dece koja se smatraju nemirnom**

- a) Da li se isključivanje smatra procesom koji se može sprečiti podrškom za igru, učenje i odnose, i promenama u aktivnostima?
- b) Da li se organizuju zajednički sastanci osoblja, dece, roditelja/staratelja i drugih s namerom da se problemi razmatraju na fleksibilan način pre nego što izmaknu kontroli?
- c) Da li se prema svoj deci ophodi s razumevanjem bez obzira na to koliko su, prema mišljenju osoblja, teška?
- d) Da li se prepoznaje povezanost između omalovažavanja dece i njihove otuđenosti, nemirnog ponašanja i isključivanja?
- e) Da li predškolsko osoblje obraća pažnju na osećaj omalovaženosti kada se pojavi kod etničkih manjina ili drugih socijalnih grupacija?
- f) Da li se predškolsko osoblje trudi da smanji sukob između etničkih ili socijalnih grupacija?
- g) Da li predškolsko osoblje izbegava da grupisanjem dece po njihovom ponašanju ili postignućima stvara izolovane grupe koje su međusobno otuđene?
- h) Da li postoje jasni, pozitivni planovi za ponovno uključenje dece koja su bila isključena zbog disciplinskih razloga?
- i) Da li postoji namera da se umanje svi oblici disciplinskog isključivanja, bilo da su ona privremena ili trajna, formalna ili neformalna?
- j) Da je smanjenje disciplinskih isključivanja zajednički cilj predškolskog osoblja?
- k) Da li se vodi precizna evidencija o neformalnim kao i formalnim disciplinskim isključivanjima?
- l) Da li rukovodeće telo dobija redovne izveštaje o disciplinskim isključivanjima?
- m) Da li su formalna i neformalna disciplinska isključivanja smanjena?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B **Stvaranje inkluzivne politike**

B. 2 | Organizovanje podrške različitosti

Pokazatelj **B. 2.8 | Smanjene su prepreke za prisustvovanje aktivnostima**

- a) Da li su sve prepreke za prisustvovanje aktivnostima razmotrene u okviru kulture, politike i prakse predškolske ustanove kao i u okviru stavova i porodica dece i njihovih roditelja/staratelja?
- b) Da li predškolsko osoblje nudi pomoć roditeljima/starateljima koji žele da njihovo dete dolazi u predškolsku ustanovu ali imaju poteškoće da to organizuju?
- c) Da li predškolsko osoblje i roditelji/staratelji sarađuju pri rešavanju problema koje imaju deca u vezi sa boravkom u predškolskoj ustanovi?
- d) Da li predškolsko osoblje aktivno podržava povratak i učešće dece koja su ostala bez roditelja ili preživela neku tragediju u porodici, koja su bila hronično bolesna ili koja dugo nisu dolazila u predškolsku ustanovu?
- e) Da li postoji stav u vezi sa produženim odsustvom, tamo gde je postoji potreba, koje je dogovoren između roditelja/staratelja, predškolskog osoblja i rukovodećeg tela predškolske ustanove?
- f) Da li iskustvo dece koja su dugo bila odustna doprinosi aktivnostima u predškolskoj ustanovi?
- g) Da li se prepoznaje veza između teškoća sa boravkom u predškolskoj ustanovi, nasilnog ponašanja i nedostatka prijateljstva koje daje podršku?
- h) Da li postoji efikasan sistem za prijavljivanje i beleženje prisustva i otkrivanje razloga za odsustvovanje iz predškolske ustanove?
- i) Da li se smanjuju prepreke za boravak dece u predškolskoj ustanovi?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA B *Stvaranje inkluzivne politike*

B. 2 | Organizovanje podrške različitosti

Pokazatelj B. 2.9 | Nasilno ponašanje je smanjeno

- a) Da li osoblje, roditelji/staratelji, rukovodeće telo i deca imaju zajedničko mišljenje o tome šta je nasilno ponašanje?
- b) Da li dečije ideje doprinose razumevanju toga što je nasilno ponašanje, kao na primer „unošenje u lice“ ili „podizanje nekoga ko ti se ne sviđa“?
- c) Da li se nasilništvo smatra potencijalnim delom svih odnosa moći?
- d) Da li se smatra da je nasilništvo i verbalno i emocionalno povređivanje isto kao i fizičko maltretiranje?
- e) Da li se pretnja uskraćivanjem prijateljstva smatra nasilništvom?
- f) Da li se smatra da je prusustvo nasilništva moguće između bilo koga: između predškolskog osoblja, između osoblja i dece, osoblja i roditelja/staratelja kao i između dece?
- g) Da li se smatra da su rasistički, seksistički i homofobički komentari, kao i oni koji se odnose na tuđu ometenost, jedan vid nasilništva?
- h) Da li postoji precizan dokument u vezi sa nasilništvom u kojem precizno stoji kakvo ponašanje je prihvatljivo, a kakvo neprihvatljivo?
- i) Da li jezik kojim je napisan taj dokumenat mogu da razumeju svi?
- j) Da li i dečaci i devojčice mogu da diskutuju o problemima u vezi sa nasilnim ponašanjem i da osećaju da imaju podršku?
- k) Da li deca znaju kome da se obrate ako su žrtve nasilnog ponašanja?
- l) Da li postoje ljudi u predškolskoj ustanovi i van nje kojima se zaposleni mogu obratiti ako su oni žrtve nasilnog ponašanja?
- m) Da li su deca uključena u pravljenju strategija za sprečavanje i smanjivanje nasilništva?
- n) Da li se vode precizne evidencije o slučajevima nasilništva?

o) Da li je nasilništvo smanjeno?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj **C.1.1 | Aktivnosti se planiraju tako što se imaju u vidu sva deca**

- a) Da li se aktivnosti planiraju pre kao podrška učenju, nego kao puko prenošenje nastavnog programa?
- b) Da li se aktivnosti planiraju tak oda prošire znanja sve dece?
- c) Da li se planiranju grupa obraća pažnja na prijateljstva i prisustvo drugih koji govore isti jezik?
- d) Da li postoji težnja da se izbegava organizacija grupa prema nivou postignuća, takozvane "sposobnosti" i ometenosti?
- e) Da li se grupe u toku rada reorganizuju, povremeno, tako da se promoviše društvena povezanost, na primer, između etničkih grupa ?
- f) Da li aktivnosti i materijal odražavaju poreklo, iskustvo i interesovanja sve dece, bez obzira na posignuća, jezik, pol, ometenost, socijalno poreklo, etničku pripadnost, kulturu i versku pripadnost?
- g) Da li aktivnosti obično polaze od zajedničkog iskustva koje može da se razvije na različite načine?
- h) Da li predškolsko osoblje izbegava da pravi stereotipizirajuće prepostavke o tome šta će privući određene grupe, na primer, dečake i devojčice?
- i) Da li planiranje razmišlja i o di koja imaju teškoće sa učenjem, i da li pokušava da smanji prepreke za igru, učenje i učešće?
- j) Da li predškolsko osoblje planira da smanji potrebu za individualnom podrškom deci?
- k) Da li predškolsko osoblje planira dodatno vreme koje je potrebno nekoj deci ometenoj u razvoju da koriste materijal u praktičnim aktivnostima?
- l) Da li aktivnosti uvode različitosti tako da deca uče?
- m) Da li deca mogu da u potpunosti učestvuju u aktivnostima u odeći koja je u skladu sa njihovim verskim ubeđenjima?
- n) Da li su uvedene izmene u aktivnosti, kao što su likovno i muzičko, u delovima koji sprečavaju učešće dece zbog njihovih porodičnih verskih ubeđenja?

- o) Da li ima aktivnosti koje mogu da se rade samostalno, u paru, u malim grupama ili u celoj grupi?
- p) Da li aktivnosti sadrže različite radnje, pričanje, slušanje, tapšanje, čitanje, pevanje, crtanje, pozorište i lutke, rešavanje problema, kretanje, pravljenje, kuvanje i korišćenje biblioteke, audio/vizuelnog materijala i kompjutera?
- q) Da li predškolsko osoblje planira aktivnosti za manje i više aktivnu decu, na primer kada bebe i mala dece ne moraju da spavaju u isto vreme kad i drugi?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj C.1.2 | Aktivnosti podstiču svu decu da komuniciraju

- a) Da li predškolsko osoblje govori jasno koristeći jezik koji razumeju sva deca?
- b) Da li predškolsko osoblje koristi gestikulaciju i mimiku licu za komuniciranje?
- c) Da li svi u predškolskoj ustanovi znaju kako da skrenu pažnju drugih tako što će izgovoriti ime te osobe ili je lagano dodirnuti pre nego što uspostave komunikaciju?
- d) Da li se svima obraća pažnja na pravi način kada pokušaju da uspostave komunikaciju?
- e) Da li predškolska ustanova ima repertoar pesma i brojalica iz različitih kultura?
- f) Da li se deci pomaže da nauče imena druge dece i važnih ljudi u njihovom životu kroz brojalice i igre?
- g) Da li aktivnosti podstiču razgovor između predškolskog osoblja i dece isto kao i između same dece?
- h) Da li aktivnosti podstiču razvijanje jednog jezika za razmišljanje i razgovor o učenju?
- i) Da li se deci pomaže da se smenjuju u primanju poruka čak i onda kada im je to teško?
- j) Da li se jezik širi i podstiče korišćenjem pitanja koja nemaju kraj pa ih treba dopuniti?
- k) Da li deca imaju prilike da komuniciraju s drugima korišćenjem pisama, telefona i elektronske pošte?
- l) Da li osoblje i deca slobodno pričaju sa bebama i drugom decom koja se ne izražavaju govornim jezikom?
- m) Da li osoblje posvećuje vreme odgovaranju na različite zvuke koje bebe i mala deca prave, tako što ih ponavlja i daje im značenje?
- n) Da li osoblje podstiče razigranost i smenjivanje s bebama koristeći igre i brojalice?

- o) Da li postoje na raspolaganju prevodioci za gluvu decu ili drugu decu koja uče engleski kao dopunski jezik?
- p) Da li postoje prilike da deca koja uče engleski kao dopunski jezik, ili koja koriste jezik znakova, da slobodno komuniciraju na svom maternjem jeziku?
- q) Da li predškolsko osoblje koristi jezik znakova u pesmicama i brojalicama?
- r) Da li se deca sa težim problemima u komuniciranju podstiču da koriste neverbalni načine uspostavljanja kontakta?
- s) Da li predškolsko osoblje dopunjava glas dodirom, gestom i mimikom lica za one kojima je to potrebno, uključujući i decu sa oštećenim slušom?
- t) Da li predškolsko osoblje nadomešćuje slabovidu deci svoju mimiku lica i jezik tela nekim drugim načinima komunikacije?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj **C.1.3 | Aktivnosti podstiču učešće sve dece**

- a) Da li aktivnosti uključuju decu emotivno i prenose uzbudjenje i radost učenja?
- b) Da li se podstiče izražavanje sebe kroz umetnost, muziku i ples jednako kao i kroz jezik?
- c) Da li se koriste razne lutke i fotografije za istraživanje konkretnih situacija i emocija?
- d) Da li se koristi foto-dnevnik da se beleže i razmenjuju aktivnosti u predškolskoj ustanovi i izvan nje?
- e) Da li osoblje proširuje poznati repertoar priča, pesmica, igara i brojalica oslanjajući se na druge kulture i jezike?
- f) Da li aktivnosti uključuju jezička i pismena iskustva koja deca stiču izvan predškolske ustanove?
- g) Da li aktivnosti uključuju različitosti iz prethodnog dečijeg znanja i iskustva?
- h) Da li osoblje shvata da je proces pravljenja nečega ili pokušaja da se uradi neka aktivnost važniji od krajnjeg ishoda?
- i) Da li osoblje uvek reaguje pozitivno na dečije umetničke i kreativne pokušaje?
- j) Da li osoblje održava kontakt sa decom tako što se čučeći ili saginjući se spuštaju do njihove visine?
- k) Da li osoblje obezbeđuje da bebe i mala deca znaju da neka aktivnost treba da počne, na primer, tako što proveravaju da li su svi prisutni pre nego što dođu po njih ili počnu da ih hrane?
- l) Da li osoblje shvata fizički ili mentalni napor koji je potreban nekoj deci ometenoj u razvoju ili sa hroničnim oboljenjem, da završi neku aktivnost, na primer, ako se koristi čitanje s usana ili pomagala za vid?
- m) Da li osoblje pruža alternativne načine doživljavanja nekih iskustava ili razumevanja za decu koja ne mogu da učestvuju u konkretnim aktivnostima, na primer, zbog svoje slabovidosti?

- n) Da li se kod dece sa teškim problemima u komunikaciji postiče osećanje da se cene njihove reakcije na aktivnosti?
- o) Da li osoblje pruža deci koja neverbalno komuniciraju razne mogućnosti da biraju da li će koristiti slike, fotografije i predmete?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj C.1.4 | Aktivnosti razvijaju razumevanje različitosti među ljudima

- a) Da li priče, pesmice, brojalice, razgovori, posete i posetioci podstiču decu da istražuju kulture i mišljenja koja se razlikuju od njihovih?
- b) Da li ima prilike da deca nauče i igraju se sa drugima koji su drugačiji od njih u pogledu porekla, kulture, etničke pripadnosti, pola?
- c) Da li aktivnosti za učenje i igru razvijaju razumevanje različitosti porekla, kulture, etničke pripadnosti, polova, omenjenosti, seksualne i verske opredeljenosti?
- d) Da li deca u predškolskoj ustanovi imaju prilike da provode vreme s različitim odraslima, uključujući muškarce i žene, invalide, ljudi različitih godina i etničke pripadnosti?
- e) Da li vreme obeda kulturološki odgovara svoj deci?
- f) Da li osoblje izbegava sve klasne, seksističke, rasističke, homofobične i druge primedbe, kao i slične primedbe koje se odnose na omenjenost?
- g) Da li predškolsko osoblje pokazuje da poštije i uvažava različitost mišljenja i stilova života?
- h) Da li se svi jezici jednakо uvažavaju?
- i) Da li se deci ukazuje na to koliko različite kulture utiču na reči koje koristimo, hranu koju jedemo, biljke koje vidimo, igre koje igramo, odeću koju nosimo i brojeve koje učimo?
- j) Da li deca imaju prilike da uče o deci i mladim ljudima iz drugih krajeva sveta i da komuniciraju sa njima?
- k) Da li aktivnosti daju objašnjenja o tome kako su neki ljudi potlačeni ili žive u krajnjem siromaštvu?
- l) Da li osoblje obezbeđuje odeću i materijale za preoblačenje, koji pomažu deci da zamisle kako je to biti neko drugi?
- m) Da li se deci prenosi osećanje da je divno biti drugačiji?
- n) Da li aktivnosti podstiču istraživanje svoje ličnosti i njenog pozitivnog vrednovanja, na primer kroz opisivanje i crtanje sebe?

- o) Da li resursi i aktivnosti odražavaju i uče o nizu jezika naročito onih koje govore roditelji/staratelji i deca?
- p) Da li osoblje u predškolskoj ustanovi razume da osim sedenja mirno i rada za stolom ima različitih načina da se izrazi koncentracija?
- q) Da li osoblje u predškolskoj ustanovi interveniše kako bi podstaklo prijem dece ometene u razvoju ili kako bi se borilo protiv negativnih komentara o deci koja su fizički i kulturološki drugačija?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj C.1.5 | Aktivnosti obeshrabruju stereotipiziranje

- a) Da li se shvata da sve kulture i religije podrazumevaju različita mišljenja kao i različitu meru u kojoj se neko pridržava svojih običaja?
- b) Da li osoblje obeshrabruje pravljenje zaključaka o kulturnom nasleđu na osnovu boje kože?
- c) Da li se uvažava nasleđe dece iz mešovitih i višenacionalnih brakova?
- d) Da li se preispituju stereotipna stanovišta o telesnoj savršenosti?
- e) Da li predškolsko osoblje nastoji da se bori protiv stereotipnih stavova prema ljudima sa ometenošću kada se na njih gleda na primer, kao na predmet sažaljenja ili kao na herojske borce protiv nesreće?
- f) Da li predškolsko osoblje izbegava pripisivanje stereotipnih uloga deci u igrama, na primer, prema izgledu, tipu kose i boji kože?
- g) Da li su crnci i etničke manjine u knjigama, na slikama, kao razne lutke predstavljeni na nestereotipan način i u svakodnevnim situacijama?
- h) Da li materijali prikazuju decu ometenu u razvoju na nestereotipan način i u svakodnevnim situacijama?
- i) Da li je izbegavaju stereotipi u vezi sa polovima kada su u pitanju očekivanja povodom uspeha, budućih uloga i zanimanja, ili određivanje toga ko pomaže u kojim poslovima?
- j) Da li osoblje skreće dečiju pažnju na knjige, slike, razne lutke i table koji prikazuju muškarce, žene, dečake i devojčice u nestereotipnim ulogama?
- k) Da li resursi i aktivnosti prikazuju žene i muškarce koji obavljaju razne zadatke kod kuće?
- l) Da li resursi i aktivnosti prikazuju i uče o invalidima koji rade, koji se zabavljaju i provode vreme sa svojom porodicom?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj **C.1.6 | Deca su aktivno uključena u svoju igru i učenje**

- a) Da li predškolsko osoblje nudi razne opcije tako da deca stvarno mogu da biraju aktivnosti?
- b) Da li aktivnosti uvažavaju i obuhvataju interesovanja, znanja i veštine sve dece?
- c) Da li osoblje prati decu dok ona vode igru i istraživanje, tako što posmatraju, učestvuju u zabavi, pružaju podršku i proširuju igru, tamo gde je potrebno?
- d) Da li i samo predškolsko osoblje pokazuje težnju za aktivnim učenjem, tako što ostvaruju svoja interesovanja, na primer, prave razne stvari, crtaju, slikaju i čitaju?
- e) Da li se, kada je to potrebno, daje jasna informacija o tome šta se očekuje u okviru jedne aktivnosti?
- f) Da li su resursi pristupačni i organizovani tako da podstaknu samostalno učenje?
- g) Da li se organizuje podrška za decu da im pomogne da napreduju u svom učenju oslanjajući se na znanja i veštine koja već poseduju?
- h) Da li se deci pomaže da se organizuju?
- i) Da li se deca podstiču da pričaju o nečemu ili pokazuju nešto pojedincima ili grupama dece ili odraslih?
- j) Da li se deca podstiču da rezimiraju ono što su uradili ili da razmišljaju o tome?
- k) Da li se deca konsultuju u vezi sa podrškom koja im je potrebna?
- l) Da li se deca konsultuju u vezi sa aktivnostima koje vole?
- m) Da li se izbegavaju one aktivnosti čiji su rezultati pre osmišljeni da zadovolje roditelje nego da uključe decu, kao što je pravljenje uniformnih čestitki za Božić i Uskrs?
- n) Da li se deca podstiču da se samostalno brinu o sebi, na primer, da se sami hrane za vreme obezda?

- o) Da li se deci pomaže da prihvate izbor koji su napravila druga deca i odrasli čak i onda kada to ograničava njihov vlastiti izbor?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj C.1.7 | Deca sarađuju u igri i učenju

- a) Da li deca doživljavaju nuđenje i primanje pomoći kao redovni deo aktivnosti?
- b) Da li postoje prihvaćena pravila o tome kada ko govori, sluša i traži informacije od nekoga od dece ili od predškolskog osoblja?
- c) Da li postoji vreme isplanirano da se spoje bebe/deca različite starosti kako bi se igrala sa svojim vaspitačem?
- d) Da li predškolsko osoblje uči decu od koga i kako da traže pomoć?
- e) Da li deca rado dele svoja znanja i veštine?
- f) Da li deca ljubazno odbijaju pomoć kad im ne treba?
- g) Da li grupne aktivnosti omogućavaju deci da podele zadatke i objedine ono što su naučili?
- h) Da li deca uče kako da naprave zajednički izveštaj o pojedinačnim doprinosima u okviru grupe?
- i) Da li deca uvažavaju da svako dete treba da ima svoj trenutak isticanja?
- j) Da li deca zajednički pomažu da se prevaziđu teškoće u aktivnostima sa kojima se susreću neka deca?
- k) Da li osoblje pomaže bebama da se naviknu na razne odrasle osobe i drugu decu?
- l) Da li osoblje podstiče da se razume da bebe i mala deca imaju drugačije shvatanje razmene i deljenja?
- m) Da li osoblje i deca razumeju da, povremeno, deca mogu da odluče da se igraju i uče u isto vreme?
- n) Da li osoblje podstiče da dete koje se izdvaja iz grupe oseća da je deo grupe i kada se igra po strani?
- o) Da li se deca odvraćaju od monopolskog korišćenja prostora za igru, na primer samo za fudbal?

- p) Da li deca uče repertoar igara na otvorenom i u zatvorenom prostoru u koje mogu da se uključe deca sa različitim veštinama?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj C.1.8 | Ocenjivanje podstiče postignuće sve dece

- a) Da li je pismeno ocenjivanje svedeno na minimum?
- b) Da li predškolsko osoblje preuzima obavezu za napredak sve dece u svojim grupama?
- c) Da li deca iznose mišljenja o svom učenju?
- d) Da li roditelji/staratelji iznose mišljenja o učenju?
- e) Ako se vodi evidencija o postignućima, da li ona odražava veštine i znanje dece, kao na primer, dodatne jezike koje deca govore, druge sisteme komunikacije, hobije i interesovanja?
- f) Da li se sudovi o deci iskazuju s poštovanjem?
- g) Da li je sud o tome šta dete može sledeće da uradi uz pomoć zasnovan na pažljivom posmatranju?
- h) Da li je ocenjivanje usmereno na ono što je važno da se nauči a ne na ono što je lako izmeriti?
- i) Da li je ocenjivanje uvek formativno, tako da razvija igru, učenje i učešće dece?
- j) Da li osoblje u bilo kakvoj pisanoj evidenciji personalizuje ocenjivanje i izbegava standardne fraze?
- k) Da li osoblje izbegava da koristi izraz „sposobnost“ kada razgovara ili piše o deci?
- l) Da li ocenjivanje učenja dece vodi ka unošenju izmena u aktivnosti?
- m) Da li se koristi ocenjivanje koje omogućava da sva deca pokažu svoje veštine?
- n) Da li se dečije učenje prati (dečaci/devojčice/deca iz nacionalnih manjina/deca ometena u razvoju) kako bi se otkrile i rešavale poteškoće neke konkretnе grupe?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj **C.1.9 | Predškolsko osoblje podstiče decu da razvijaju samodisciplinu i uzajamno poštovanje**

- a) Da li se deca/mladi ljudi podstiču da razvijaju samodisciplinu?
- b) Da li predškolsko osoblje izbegava da koristi nagrade i kazne kao model za kontrolu dece?
- c) Da li članovi osoblja podržavaju jedni druge kao i decu/mlade ljude da imaju samopouzdanje i odlučnost ali da ne budu agresivni?
- d) Da li osoblje zajednički brine i ujedinjuje svoja znanja i veštine u prevazilaženju otuđenosti i nemirnog ponašanja?
- e) Da li se prihvata da u cilju prevazilaženja negativnih ličnih osećanja prema deci, osoblju treba mogućnost da privatno iskaže svoja osećanja?
- f) Da li osoblje izbegava demonizaciju određene dece i njihovo etiketiranje kao probleme?
- g) Kada su drugi nermirni, da li deca pre pomažu da se oni smire nego što ih još više razdražuju?
- h) Da li se deca konsultuju o tome kako poboljšati atmosferu predškolske ustanove?
- i) Da li deca osećaju da se prema njima, i prema drugima, ophodi pravično?
- j) Ako se u prostoriji nalazi više od jedne odrasle osobe, da li se one zajedno brinu o tome da aktivnosti teku glatko?
- k) Da li osoblje i deca shvataju da nije pravično da dečaci dobijaju više pažnje od predškolskog osoblja nego devojčice?
- l) Da li se nesuglasice među decom vide kao prilike za učenje o osećanjima, odnosima i posledicama svojih postupaka?
- m) Da li se deci objašnjavaju odluke kojima ih sprečavaju da urade nešto?
- n) Da li osoblje ponekad podstiče decu da sama rešavaju međusobne sporove?

- o) Da li osoblje i roditelji/staratelji rade zajedno na prevazilaženju izazivačkog ponašanja, kao što je grebanje i grizenje?
- p) Da li postoje procedure, koje su jasne i deci i osoblju, za reagovanje na ekstremna izazivačka ponašanja?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj **C.1.10 | Predškolsko osoblje planira, procenjuje i uključeno je u aktivnosti kroz zajedničku saradnju**

- a) Da li predškolsko osoblje deli svoje radne programe za planiranje aktivnosti?
- b) Da li predškolsko osoblje radi zajedno na podržavanju aktivnosti?
- c) Da li se aktivnosti planiraju tako da se iskoristi potencijal svih odraslih u predškolskoj ustanovi?
- d) Da li se osoblje zajedno uključuje u aktivnosti kako bi mogli da razmene utiske o igri, učenju i učešću dece?
- e) Da li osoblje rado prihvata komentare kolega o, na primer, njihovom jeziku i učešću dece u aktivnostima?
- f) Da li osoblje unosi izmene u svom pristupu aktivnostima kao rezultat razgovora sa kolegama?
- g) Da li osoblje učestvuje u aktivnostima s pojedincima i sa celom grupom?
- h) Da li osoblje pruža model saradnje za decu?
- i) Da li članovi osoblja podržavaju i pomažu jedni druge u teškim trenucima?
- j) Da li osoblje učestvuje zajedno s ostalima u zajedničkom rešavanju problema kada je u pitanju napredak deteta ili grupe dece?
- k) Da li osoblje radi partnerski, zajedno vodi računa o tome da sva deca učestvuju?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj C.1.11 | Pomoćnici za podršku u učenju/nastavi pomažu igru, učenje i učešće sve dece

- a) Da li su pomoćnici uključeni u planiranje i procenu aktivnosti?
- b) Da li su pomoćnici vezani pre za grupu nego za određeno dete?
- c) Da li pomoćnici brinu o povećanju učešća sve dece?
- d) Da li pomoćnici nastoje da deca steknu nezavisnost i da se oslobode njihove direktnе pomoći?
- e) Da li pomoćnici podstiču vršnjačku pomoć deci koji imaju teškoće sa učenjem?
- f) Da li pomoćnici vode računa o tome da ne budu prepreka odnosima dece sa drugom decom i predškolskim osobljem?
- g) Da li se traži mišljenje pomoćnika o prirodi njihovih glavnih zadataka?
- h) Da li su zadaci pomoćnika usaglašeni tako da se obezbedi da se od njih ne očekuje da ne preuzimaju odgovornosti za koje nisu plaćeni?
- i) Da li su pomoćnici plaćeni za sve zadatke koje obavljaju, kao što je prisustvo sastancima, priprema nastavnog materijala i obuka?
- j) Da li je svo osoblje upoznato sa obimom zadataka i opisom poslova pomoćnika?
- k) Da li je prostor organizovan tako da pomoćnici mogu da se druže i sa grupama i sa pojedincima?
- l) Da li se shvata da je nekoj deci ometenoj u razvoju pre potreban lični pomoćnik nego pomoćnik za učenje/nastavu?
- m) Da li se deca ometena u razvoju pitaju o pomoći koja im je možda potrebna i o karakteristikama osobe koja bi im je pružila?
- n) Da li se shvata da se može desiti da pomoćnici moraju da postupaju kao zastupnici neke dece?
- o) Da li se nastoji da se zapošljavaju pomoćnici i ženskog i muškog roda?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C **Razvijanje inkluzivne prakse**

C.1 | Organizovanje igre i učenja

Pokazatelj **C.1.12 | Svi učenici učestvuju u specijalnim aktivnostima**

- a) Da li su specijalni događaji i izleti pristupačni svoj deci bez obzira na njihove veštine, uspeh ili ometenost?
- b) Da li se roditelji podstiču da se pridruže u specijalnim aktivnostima?
- c) Da li se pripremaju aktivnosti za roditelje/staratelje tako da mogu potpuno da učestvuju u izletima i posetama?
- d) Da li sva deca imaju prilike da učestvuju u aktivnostima koje koriste lokalnim zajednicama iz njihovog okruženja?
- e) Da li se organizuju specijalne aktivnosti, klubovi i izlasci tako da sva deca uživaju?
- f) Da li postoji prevoz ako je potrebno da se neko dece uključi u aktivnost?
- g) Da li se sva deca podstiču da učestvuju u izbornim aktivnostima kao što su muzika, pozorište i fizičko obrazovanje?
- h) Da li deca koja su izabrana da predstavljaju predškolsku ustanovu u pozorišnim predstavama ili igrama odražavaju različitost dece u predškolskoj ustanovi?
- i) Da li fizičke aktivnosti podstiču sport i vežbanje za sve?
- j) Da li sportski dani uključuju aktivnosti u kojima svako može da učestvuje bez obzira na nivo spretnosti ili ometenost?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.2 | Mobilizacija resursa

Pokazatelj **C. 2.1 | Predškolska ustanova je organizovana tako da podstiče igru, učenje i učešće**

- a) Da li je prostor predškolske ustanove organizovan tako da deca mogu da biraju i da se samostalno igraju?
- b) Da li predškolska ustanova čista i udobra?
- c) Da li postoji dovoljno prostora da se deca kreću i prebacuju sa aktivnosti na aktivnost?
- d) Da li prostori u kojima deca sede na podu zatrti tepisima ili jastucima?
- e) Da li postoje različiti prostori koji omogućavaju grupnu i samostalnu igru?
- f) Da li osoblje i deca pomažu da prostor bude uredan za vreme njihovog boravka kako bi pomogli igru, učenje i učešće?
- g) Da li su prostori jasno obeleženi simbolima tako da se mogu povezati sa razgovorom o izboru?
- h) Da li postoje prostori gde deca mogu da sede i pričaju sa prijateljima?
- i) Da li postoji neko prijatno mesto gde roditelji/staratelji, osoblje, bebe/deca/mladi ljudi mogu zajedno da sednu i razgovaraju o tekućem danu?
- j) Da li postoji prijatno mesto gde bebe i mala deca mogu da se odmore ili spavaju kada to požele?
- k) Da li postoji neko mirno, povučeno mesto gde deca mogu na trenutak da se sklone kada osete potrebu za tim?
- l) Da li se osoblje brine o tome da je predškolska ustanova i sigurna i da podstiče samostalnost?
- m) Da li su boravci organizovani tako da deca mogu da provedu vreme i napolju i unutra?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.2 | Mobilizacija resursa

Pokazatelj C. 2.2 | Sredstva su pravično raspoređena

- a) Da li osoblje i roditelji/staratelji znaju za finansijska sredstva koja postoje na raspolaganju i kako se raspoređuju?
- b) Da li se sredstva dodeljuju pravično za pomoć deci?
- c) Da li se prema grupama ophodi pravično kada je u pitanju upotreba prostora, posebnih prostorija, dodele određenog člana predškolskog osoblja, i zamena za osoblje koje odsustvuje?
- d) Da li se sredstva dodeljuju pravično za pomoć radu predškolskog osoblja?
- e) Da li osoblje zna koja su sredstva usmerena za predškolsku ustanovu za pomoć deci kategorizovanoj kao »deca sa posebnim obrazovnim potrebama«?
- f) Da li se sredstva dodeljena za ispunjavanje »posebnih obrazovnih potreba« koriste da predškolska ustanova još bolje odgovori na različitosti dece/mladih ljudi?
- g) Da li se sredstva usmeravaju za sprečavanje prepreka za igru, učenje i učešće kroz planiranje i profesionalno usavršavanje?
- h) Da li osoblje koristi sredstva na fleksibilan način tako da ona mogu da se raspodele drugačije u slučaju promena koje nastanu među decom, osobljem ili u predškolskoj ustanovi?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.2 | Mobilizacija resursa

Pokazatelj **C. 2.3 | Različitosti među decom se koriste kao resursi za podršku igri, učenju i učešću**

- a) Da li su učenici podstaknuti da udružuju svoja znanja i iskustva, na primer o porodicama ili različitim zemljama, regionima i delovima grada?
- b) Da li se prepoznae sposobnost učenika da pruže emotivnu podršku i da li se ona koristi pažljivo?
- c) Da li učenici sa više znanja ili veština u nekoj oblasti, podučavaju učenike koji imaju manje znanja ili veština?
- d) Da li postoje prilike da deca različite starosti pomognu jedni drugima?
- e) Da li su za podučavanje drugih izabrana najrazličitija deca?
- f) Da li se smatra da svako, bez obzira na veštine, uspeh ili ometenost, daje značajan doprinos znanju ostalih u grupi?
- g) Da li se različitost jezika kojima deca govore koristi u aktivnostima kao resurs za rad na stranim jezicima?
- h) Da li deca koja su prevazišla neki odredjeni problem prenose iskustva koja su tom prilikom stekli?
- i) Da li diskriminatorne primedbe koriste kao prilike za učenje o osećanjima?
- j) Da li se prepreke sa kojima se susreću neka deca, na primer u mogućnosti da fizički pristupe nekom delu zgrade ili da učestvuju u nekoj aktivnosti, koriste kao zadaci u rešavanju problema?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.2 | Mobilizacija resursa

Pokazatelj C. 2.4 | Stručnost predškolskog osoblja se u potpunosti koristi

- a) Da li su sva znanja i veštine predškolskog osoblja poznata, pored onih koji se očekuju od njihovog položaja ili koji su dati u opisu njihovog radnog mesta?
- b) Da li se predškolsko osoblje podstiče na sticanje samopouzdanja korišćenjem svih svojih veština i znanja?
- c) Da li se presko osoblje podstiče da podeli sva svoja znanja i sposobnosti kako bi pomogli učenje?
- d) Da li se presko osoblje podstiče da razvija svoja znanja i veštine?
- e) Da li se raznolikost jezika kojim govori predškolsko osoblje koristi kao resurs za decu?
- f) Da li osoblje shvata da kao ljudska bića oni mogu da rade sa bilo kojom porodicom bez obzira na njihovo poreklo, kulturu i jezik?
- g) Da li predškolsko osoblje sa posebnim znanjima i veštinama nudi svoju pomoć drugima?
- h) Da li se aktivnosti oslanjaju na različite kulture i poreklo predškolskog osoblja?
- i) Da li postoje formalne i neformalne prilike da predškolsko osoblje razreši svoja pitanja u vezi sa decom oslanjajući se na mišljenja i stručnost svojih kolega ?
- j) Da li predškolsko osoblje nudi neka alternativna viđenja u vezi sa različitim pitanjima oko dece?
- k) Da li savetnici i rukovodeće telo razmenjuju stručna mišljenja sa predškolskim osobljem ?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.2 | Mobilizacija resursa

Pokazatelj **C. 2.5 | Predškolsko osoblje razvija resurse za podršku igri, učenju i učešću**

- a) Da li osoblje razvija zajedničke, primenjive resurse za podršku igre i učenja?
- b) Da li se shvata da predškolska ustanova može biti bogato opremljena bez skupih igračaka i opreme?
- c) Da li su u potpunosti iskrorišćeni reciklovani i korišćeni materijal?
- d) Da li u predškolskoj ustanovi ima poznatih predmeta i fotografija iz dečijih porodica (bebe i mala deca)?
- e) Da li svo osoblje zna koje resurse ima na raspolaganju za podršku igri i učenju?
- f) Da li postoji raznovrstan izbor priča i drugih knjiga za decu za sve koji uče, na različitim jezicima koje koriste deca/mladi ljudi?
- g) Da li postoji veliki izbor pesmarica, ploča i muzičkih instrumenata?
- h) Da li je adekvatno prilagođen materijal, na primer u krupnoj štampi, na audio kasetama ili brajovom pismu, dostupan svoj deci sa ometenošću?
- i) Da li biblioteka pomaže samostalno učenje?
- j) Da li osoblje razmenjuje korisne internet sajtove i informacije?
- k) Da li postoji dobro organizovana biblioteka video kaseta?
- l) Da li je korišćenje kompjutera uključeno u aktivnosti?
- m) Da li se snimaju korisni televizijski programi?
- n) Da li se koriste kasetofoni za puštanje kaseta sa pričama i za pomoći razvoju jezika?
- o) Da li se nove tehnološke mogućnosti iskorišćavaju kada postanu dostupne i kada predškolska ustanova može da ih priušti, na primer, programi prepoznavanja glasa za povezivanje glasa sa pisanjem?
- p) Da li se dečija samostalna igra uopšte i igra s ulogama podržava upotrebom svakodnevnih predmeta koji mogu da se koriste fleksibilno i napolju i unutra?

- q) Da li postoje razne vrste lutaka i fotografije pomoću kojih može da se istražuju situaciju i emocije?
- r) Da li postoji zbirka materijala koji predstavlja poznate i nepoznate reči kao na primer, životinje, ljudi, drveće i seosko imanje?

Dodatna pitanja

-
-
-

POKAZATELJI SA PITANJIMA

DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne *prakse*

C.2 | Mobilizacija resursa

Pokazatelj C. 2.6 | Resursi u okruženju predškolske ustanove su poznati i koriste se

- a) Da li postoji dobro vođena i redovno dopunjavana evidencija o resursima u zajednici, koji mogu pomoći proces predavanja i učenja?

To može da uključuje sledeće:

- Muzeje
- lokalne verske centre
- lokalne prodavnice i druge poslovne delatnosti
- staračke domove
- vatrogasnu službu
- sportske objekte
- ulične zabavljače
- nadležne ustanove za vodu, reke i kanale
- političare
- sindikate
- biblioteke
- seoske zadruge
- ustanove za očuvanje spomenika grada
- okružna, gradska, opštinska i regionalna veća
- vozne i autobuske stanice, aerodrome, luke, nadležne u oblasti transporta
- obrazovne centre i više škole
- umetničke galerije
- predstavnike socijalnih grupacija i udruženja
- bolnice
- policijsku službu
- volonterska udruženja
- razne hobi klubove
- parkove
- PTT službe
- lidere etničkih manjina
- kanceralije za savetovanje građana
- gradske i seoske farme

- b) Da li članovi različitih zajednica iz okruženja daju doprinos aktivnostima?
- c) Da li se roditelji/staratelji i ostali članovi lokalne zajednice koriste kao resurs podrške aktivnostima?
- d) Da li su odrasli sa ometenošću uključeni u pružanje pomoći i podrške deci?
- e) Da li ljudi koji rade u tom kraju nastupaju kao mentorи i pomažu deci koji se suočavaju sa teškoćama?
- f) Da li su resursi koji su dostupni nekim kućama (kao referentni materijal, specijalne veštine i znanja, kompjuteri) povremeno dostupni kao podrška i pomoć svoj deci?

Dodatna pitanja

-
-
-

IV DEO

ZAKLJUČAK I UPITNICI

Zaključak: prioriteti za razvoj

- Upitnik 1*   **pokazatelji**
- Upitnik 2*   **prilagođeni pokazatelji za roditelje/staratelje**
- Upitnik 3*   **za roditelje/staratelje**
- Upitnik 4*   **za decu**
- Upitnik 5*   **moj klub**

ZAKLJUČAK

Prioriteti za razvoj

Molimo Vas, označite štikliranjem bilo koju grupu(grupe) kojoj vi pripadate kako biste označili svoj odnos sa predškolskom ustanovom:

☐ predškolsko osoblje	☐ volonter
☐ rukovodeće telo	☐ dete/mlada osoba
☐ roditelj/staratelj	☐ neka druga grupa (navedite koja)

Navedite jedan ili dva svoja prioriteta za razvoj predškolske ustanove u dole navedenim oblastima. Oni se mogu zasnivati na jednom pokazatelju ili grupi pokazatelja, pitanju ili grupi pitanja. Treba da imate u vidu uticaj predloga iz jedne dimenzije na promene u drugim dimenzijama.

DIMENZIJA A Stvaranje inkluzivne kulture

Izgradnja zajednice

Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti

DIMNEZIJA B Kreiranje inkluzivne politike

Razvijanje predškolske ustanov za sve

Organizovanje podrške različitostima

DIMENZIJA C Razvoj inkluzivne prakse

Organizovanje igre i učenja

Mobilizacija resursa

upitnik 1

POKAZATELJI

Molimo Vas, označite štikliranjem bilo koju grupu(grupe) kojoj vi pripadate kako biste označili svoj odnos sa predškolskom ustanovom:

☐ predškolsko osoblje	☐ volonter
☐ rukovodeće telo	☐ dete/mlada osoba
☐ roditelj/staratelj	☐ neka druga grupa (navedite koja)

Koliko dobro sledeće rečenice opisuju vašu predškolsku ustanovu?

Molimo Vas da štiklirate kvadratić koji označava vaše mišljenje.

	potpuno se slažem	slažem se i ne slažem se	ne slažem se	potrebno mi je još informacija
DIMENZIJA A Stvaranje inkluzivne kulture				
A.1.1 Svako oseća da je dobrodošao				
A.1.2 Deca pomažu jedni drugima				
A.1.3 Predškolsko osoblje međusobno dobro sarađuje				
A.1.4 Predškolsko osoblje i deca ophode se jedni prema drugima s poštovanjem				
A.1.5 Postoji partnerski odnos između predškolskog osoblja i roditelja/staratelja				
A.1.6 Osoblje u predškolskoj ustanovi povezuje ono što se događa u ustanovi sa životom dece kod kuće				
A.1.7 Predškolsko osoblje i rukovodeće telo dobro sarađuju				
A.1.8 Sve lokalne zajednice su uključene u predškolsku ustanovu				
A.2.1 Posvećenost inkluziji je zajednička svima koji imaju veze sa predškolskom ustanovom				
A.2.2 Od sve dece se očekuje mnogo				
A.2.3 Sva deca se jednakovo uvažavaju				
A.2.4 Predškolska ustanova pomaže deci da budu zadovoljna sobom				
A.2.5 Predškolska ustanova pomaže roditeljima/starateljima da budu zadovoljni sobom				
DIMENZIJA B Kreiranje inkluzivne politike				
B.1.1 Pri zapošljavanju i napredovanju u poslu prema predškolskom osoblju se postupa pravično				

B.1.2 Novom predškolskom osoblju se pomaže da se uklopi u novu sredinu			
B.1.3 Sva deca iz okruženja se podstiču da idu u predškolsku ustanovu			
B.1.4 Predškolska ustanova je uređena tako da bude pristupačna za sve			
B.1.5 Svoj novoj deci se pomaže da se uklope u novu sredinu			
B.1.6 Predškolsko osoblje dobro priprema decu za prelazak u druge ustanove			
B.2.1 Svi oblici podrške su koordinisani			
B.2.2 Aktivnosti za profesionalno usavršavanje pomažu predškolskomo soblju da odgovori na različitosti među decom i mladim ljudima			
B.2.3 Politika „posebnih obrazovnih potreba“ je politika inkluzije			
B.2.4 Pravilnik za rad sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama koristi se za smanjivanje prepreka za igru, učenje i učešće za svu decu			
B.2.5 Podrška za decu kojima engleski nije maternji jezik korisna je za svu decu			
B.2.6 Politika podrške za ponašanje poboljšava predškolsku ustanovu za svu decu			
B.2.7 Smanjeni su pritisci koji vode isključivanju dece koja se smatraju nemirnom			
B.2.8 Smanjene su prepreke za prisustovanje aktivnostima			
B.2.9 Nasilno ponašanje je smanjeno			
DIMENZIJA C Razvijanje inkluzivne prakse			
C.1.1 Aktivnosti se planiraju tako što se imaju u vidu sva deca			
C.1.2 Aktivnosti podstiču svu decu da komuniciraju			
C.1.3 Aktivnosti podstiču učešće sve dece			
C.1.4 Aktivnosti razvijaju razumevanje različitosti među ljudima			
C.1.5 Aktivnosti obeshrabruju stereotipiziranje			
C.1.6 Deca su aktivno uključena u svoju igru i učenje			
C.1.7 Deca srađuju u igri i učenju			
C.1.8 Ocenjivanje podstiče postignuće sve dece			
C.1.9 Predškolsko osoblje podstiče decu da razvijaju samodisciplinu i uzajamno poštovanje			

C.1.10 Predškolsko osoblje planira, procenjuje i uključeno je u aktivnosti kroz zajedničku saradnju			
C.1.11 Pomoćnici za podršku u učenju/nastavi pomažu igru učenje i učešće sve dece			
C.1.12 Sva deca učestvuju u specijalnim aktivnostima			
C.2.1 Predškolska ustanova je organizovana tako da podstiče igru, učenje i učešće			
C.2.2 Sredstva su pravično raspoređena			
C.2.3 Različitosti među decom se koriste kao resursi za podršku igri, učenju i učešću			
C.2.4 Stručnost predškolskog osoblja se u potpunosti koristi			
C.2.5 Predškolsko osoblje razvija zajedničke resurse za podršku igri, učenju i učešću			
C.2.5 Resursi u okruženju predškolske ustanove su poznati i koriste se			

Šta biste voleli da promenite u predškolskoj ustanovi?

1

2

3

4

5

---

upitnik 2

prilagođeni pokazatelji za roditelje/staratelje

Predškolsko osoblje može da izabere neki od dole navedenih pokazatelia, i da doda pitanja koja oni žele da ispitaju u vezi sa predškolskom ustanovom, za pravljenje upitnika za roditelje/staratelje

Koliko dobro sledeće rečenice opisuju vašu predškolsku ustanovu?

Molimo Vas da štiklirate kvadratič koji označava vaše mišljenje.

	potpuno se slažem	slažem se i ne slažem se	ne slažem se	potrebno mi je još informaci ja
1 Svako oseća da je dobrodošao				
2 Deca pomažu jedni drugima				
3 Predškolsko osoblje međusobno dobro sarađuje				
4 Predškolsko osoblje i deca ophode se jedni prema drugima s poštovanjem				
5 Postoji partnerski odnos između predškolskog osoblja i roditelja/staratelja				
6 Osoblje u predškolskoj ustanovi povezuje ono što se događa u ustanovi sa životom dece kod kuće				
7 Sve lokalne zajednice su uključene u predškolsku ustanovu				
8 Posvećenost inkluziji je zajednička svima koji imaju veze sa predškolskom ustanovom				
9 Predškolsko osoblje pomaže svoj deci da sve urade najbolje što mogu				
10 Sva deca se jednakо uvažavaju				
11 Predškolska ustanova pomaže deci da budu zadovoljna sobom				
12 Predškolska ustanova pomaže roditeljima/ starateljima da budu zadovoljni sobom				
13 Sva deca iz okruženja se podstiču da idu u predškolsku ustanovu				
14 Organizovano je tako da bude i lako i moguće da deca i odrasli sa ometenošću mogu da se kreću po zgradu				
15 Svoj novoj deci se pomaže da se uklope u novu sredinu				
16 Predškolsko osoblje priprema i pomaže deci da učestvuju kada se deca premeštaju u drugu ustanovu				

17 Podrška za one kojima engleski jezik nije maternji jezik koristi svoj deci				
18 Politika ponašanja unapređuje predškolsku ustanovu za svu decu				
19 Predškolsko osoblje radije voli da nađe načina da popravi ponašanje nego da traži da deca napuste ustanovu				
20 Predškolsko osoblje pomaže deci i njihovim roditeljima/starateljima tako da deca mogu redovno da dolaze u boravak				
21 Nasilno ponašanje je retko				
22 Predškolsko osoblje se trudi da sva deca učestvuju u aktivnostima				
23 Sva deca se podstiču da komuniciraju				
24 Aktivnosti pomažu deci da razumeju različitosti među ljudima				
25 Deca aktivno učestvuju u svojoj igri i učenju				
26 Deca dobijaju pomoć kada im je potrebna				
27 Deca sarađuju u igri i učenju				
28 Predškolsko osoblje podstiče decu da razvijaju samodisciplinu i odnose koji se zasnivaju na uvažavanju				
29 Sva deca učestvuju ako se organizuju specijalne aktivnosti				
30 Prostor predškolske ustanove je dobro organizovan				
31 Sredstva se pravično raspodeljuju				
32 Resursi u okruženju predškolske ustavnove su poznati i koriste se				

Šta biste voleli da promenite u predškolskoj ustanovi?

1

2

3

4

5

6

Šta biste još želeli da dodate u vezi sa predškolskom ustanovom?

---

upitnik 3

Z A R O D I T E L J E / S T A R A T E L J E

Ovaj upitnik može da se prilagodi za korišćenje u nekoj konkretnoj predškolskoj ustanovi a pitanja mogu da se kombinuju sa pitanjima iz prethodnog upitnika

Koliko je staro svako vaše dece koje ide u ovu predškolsku ustanovu
Koliko dugo svako vaše dete ide u ovu predškolsku ustanovu

Koliko dobro sledeće rečenice opisuju vašu predškolsku ustanovu?

Molimo Vas da štiklirate kvadratič koji označava vaše mišljenje.

	potpuno se slažem	slažem se i ne slažem se	ne slažem se	potrebno mi je još informaci ja
1. Svako oseća da je dobrodošao kada prvi put kroči u predškolsku ustanovu				
2. Od svih predškolskih ustanova želeo/la sam da moje dete ide u ovo				
3. Odlične informacije sam dobio/la o ovoj predškolskoj ustanovi pre nego što je moje dete pošlo u nju				
4. Moje dete uči da se druži sa decom i odraslima različitog porekla				
5. Roditelji/staratelji se redovno obaveštavaju o onome što se dešava u predškolskoj ustanovi				
6. Osoblje je prijateljski raspoloženo i s uvažavanjem se odnosi prema roditeljima i starateljima				
7. Ako me brine dete, znam kome da se obratim				
8. Ako razgovaram o svojoj zabrinutosti sa osobljem, znam da će me shvatiti ozbiljno				
9. Predškolska ustanova je zainteresovana da zna šta ja mislim o svom detetu				
10. Osoblje i ja razgovaramo ravnopravno o tome kako se najbolje može pomoći mom detetu u predškolskoj ustanovi i kod kuće				
11. Moje dete voli da dolazi u predškolsku ustanovu				
12. Mislim da se moje dete lepo snašlo				
13. Predškolska ustanova pomaže mom detetu da bude zadovoljno sobom				

14. Moje dete se oseća sigurno u ovoj predškolskoj ustanovi				
15. Moje dete je steklo dobre prijatelje u ovoj predškolskoj ustanovi				
16. Nasilno ponašanje je retko				
17. Osoblje smatra da svu decu treba jednako uvažavati				
18. Osoblje uvažava roditelje/staratelje bez obzira da li imaju vremena da im pomognu ili ne oko aktivnosti u predškolskoj ustanovi				
19. Svako dete iz lokalnog okruženja je dobrodošlo				
20. Osoblje se trudi i naporno radi da pomogne deci da se lepo ponašaju				
21. Osoblje pomaže deci da se međusobno lepo slažu				
22. Osoblje očekuje da sva deca napreduju				
23. Ima mnogo aktivnosti koje zanimaju moje dete				
24. Deca uče o različitim ljudima i različitim načinima života				
25. Osoblje pita roditelje/staratelje za mišljenje pre nego što uvedu promene				
26. Deca i odrasli sa ometenošću su dobrodošli				

Šta biste voleli da promenite u predškolskoj ustanovi?

1

2

3

4

5

6

Šta biste još želeli da dodate u vezi sa predškolskom ustanovom?

---

upitnik 4

Z A D E C U

U II delu razgovara se o prikupljanju dečijih mišljenja i naglasak se stavlja na pažljivo posmatranje i maštovitost kojom će se deca zainteresovati za priču a ne toliko na formalne metode. U nastavku je navedeno nekoliko rečenica koje mogu podstići interakciju sa malom decem i pomoći deci da osećaju da su aktivno uključena u razvoj i unapređenje predškolske ustanove za sebe i za druge.

	potpuno se slažem	slažem se i ne slažem se	ne slažem se	potrebno mi je još informacij a
1. Volim da dolazim ovde				
2. Volim da se igram sa svojim drugovima ovde				
3. Moji drugovi vole da se igraju sa mnom ovde				
4. Moj učitelj voli da me sluša				
5. Moj učitelj voli da mi pomogne				
6. Ja volim da pomognem svojim učiteljima kada treba da obave neke poslove				
7. Neka deca zovu drugu decu ružnim imenima				
8. Deca ponekad nisu dobra prema meni				
9. Kada sam tužan/na uvek je tu neko od odraslih da me čuva i pazi				
10. Kada se deca posvađaju, učitelj ume da to lepo reši				
11. Zadovoljan/na sam kada nešto napravim				
12. Moji učitelji vole da im kažem šta radim kod kuće				
13. Moja porodica misli da je ovo dobro mesto				
<i>Moguće je dobiti odgovore i na neka direktna pitanja kao na primer:</i>				
• Šta ti se najviše sviđa na ovom mestu?				
• Sa čime najviše voliš da se igraš ovede?				
• Da li ima nešto što ti se ovde ne sviđa?				
• Koje igračke i stvari ne voliš?				

<i>Odgovori se mogu dobiti i na indirektniji način, recimo, uz korišćenje lutke koja predstavlja dečiji glas:</i>			
• Na ovom mestu mi se najviše sviđa ...			
• Najviše volim da se igram sa ...			
• Na ovom mestu ne volim....			

Fotografije ili crteži aktivnosti u predškolskoj ustanovi mogu da se koriste da se podstaknu da biraju. Od deteta možete tražiti da pokaže prstom na, ili da oboji, veselo, tužno, ravnodušno lice i time da pokaže svoje mišljenje.

u p i t n i k 5

M O J K L U B

Predškolsko osoblje koje koristi ovaj upitnik možda će želeti da doda svoja pitanja. U svakom slučaju, moraju biti sigurni da će opcije koje se nude kao odgovor biti jasne i razumljive deci/mladim ljudima koji ih popunjavaju.

Ja sam devojčica Ja sam dečak

Ja sam u grupi _____

Imam _____ godina

Zatim štiklirajte onaj kvadratić koja odgovara vaše mišljenju..

	potpuno se slažem	ponekad se slažem	ne slažem se
1. Uživam u svim svojim aktivnostima			
2. Odrasli u klubu se ponašaju prijateljski prema meni			
3. Imam nekoliko dobrih drugova u klubu			
4. Odrasla osoba koja mi pomaže voli da čuje moje ideje			
5. Odrasla osoba koja mi pomaže voli da mi pomaže			
6. Mislim da je ovo najbolji klub u kraju			
7. Mislim da su pravila kluba pravična			
8. Neka deca u mom klubu nazivaju drugu decu ružnim imenima			
9. Ja sam žrtva nasilnog ponašanja u klubu			
10. Kada sam tužan/na u klubu, uvek je tu neka odrasla osoba da me čuva i pazi			
11. Kada se deca u mom klubu posvađaju, odrasla osoba koja nam pomaže ume to lepo da reši			
12. Odrasli se ne ljute ako grešim samo ako se trudim da uradim najbolje što mogu			
13. Odrasla osoba koja mi pomaže pušta me da izaberem šta želim da radim			
14. Ja sam zadovoljan sobom kada učestvuje u nekoj aktivnosti			
15. Volim da provodim vreme u svom klubu			
16. Odrasla osoba koja mi pomaže voli da mu/joj kažem šta radim kod kuće			
17. Moja porodica misli da je ovo dobar klub			
18. Ako deca ne dolaze u klub, odrasli koji nam pomažu pitaju zašto ne dolaze			

Tri stvari koje najviše volim u mom klubu:

1

2

3

Tri stvari koje baš ne volim u mom klubu:

1

2

3

HVALA NA POMOĆI!